SPECTRUM

VILNIAUS UNIVERSITETO ŽURNALAS 1(12)/2010

ISSN 1822-0347

Nuo cirulninkų iki mokslinės chirurgijos

Ar mūsų psichikos sveikata pagerės?

Ar saugūs vienkartiniai indai?

Mediamorfozių pasaulyje – šiandien ir rytoj

Vilniaus Ribiškių lobis

Varpinė atvers duris lankytojams

Mieli skaitytojai,

Pavasaris ne tik išjudina jausmus, bet ir verčia atidžiau pasidomėti aplinka, kurioje gyvename. Susirūpinę klausiame mūsų ekspertų, ar saugu naudoti vienkartinius indus, kokią žalą daro ant kelių barstoma druska ir kokių gėlių nerekomenduojama auginti kambariuose?

Ne išimtis – ir sveikata. VU Medicinos fakulteto Visuomenės sveikatos instituto mokslo darbuotoja Asta Dervinytė Bongarzoni lygino Lietuvos ir Italijos vaikų, lankančių ikimokyklinio ugdymo įstaigas, psichikos sveikatos būklę. Tyrimų rezultatai verčia suklusti tėvus, auklėtojus, vaikų psichikos sveikatos specialistus. Lietuva pirmauja pagal savižudybių skaičių, patyčių statistiką, piktnaudžiavimą alkoholiu. Kodėl Lietuvos gyventojų psichikos sveikatos rodikliai tokie prasti? Į šį klausimą atsako VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto ir Medicinos fakulteto docentas, Vaiko raidos centro klinikos vadovas, Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto narys ekspertas Dainius Pūras.

Mokslininkus gali sudominti net... bebrai. VU Gamtos mokslų fakulteto doc. dr. Alius Ulevičius straipsnyje „Bebrai ir žmonės: konfliktas ar taikus sambūvis?“ atskleidžia daug visuomenei nežinomų bebrų gyvenimo detalių, supažindina su šios rūšies biologija, vieta ekosistemoje ir kultūrinėje erdvėje.

VU Filologijos fakulteto doc. dr. Daiva Sinkevičiūtė straipsnyje „Kokios yra mūsų pavardės?“ aiškina pavardžių kilmę, darybą ir jų formavimąsi.

Jeigu Jums nesvetima šiandien aktuali frazė „neturiu laiko“, siūlome susipažinti su VU Žurnalistikos instituto prof. dr. Žyginto Pečiulio mintimis apie medijas – nors jau dabar susigaudyti greitai besikeičiančioje medijų pasiūloje nėra lengva, pašnekovas mano, kad didžiausi pokyčiai mūsų dar laukia. Kokie jie bus?

Laikas – tai pagrindinis filosofinis konceptas, kurį rusų režisierius Andrejus Tarkovskis (1933–1986) išradingai traktuoja savo įvairialypėje kinematografinėje kūryboje. VU Komunikacijos fakulteto lektorius Andrius Gudauskas nagrinėja chaoso problemą ir laiko filosofiją A. Tarkovskio kinematografijoje.

Ar žinote, kas šiandieninius chirurgus sieja su Vilniaus cirulninkais, kurių istorija siekia jau 500 metų, kad VU Orientalistikos centre dėstoma klasikinė tibetiečių kalba, kokie eksponatai VU Mokslo muziejuje yra vieni iš brangiausių? Turbūt ne vieno praeivio žvilgsnį prikausto restauruojamas Šv. Jonų bažnyčios varpinės bokštas – simboliška, kad aukščiausias pastatas senamiesčio erdvėje yra VU architektūrinio ansamblio dalis. Tai tarsi patvirtina posakį „Hinc itur ad astra“ (Iš čia kylama į žvaigždes).

Malonaus skaitymo!

„Spectrum“ redakcija

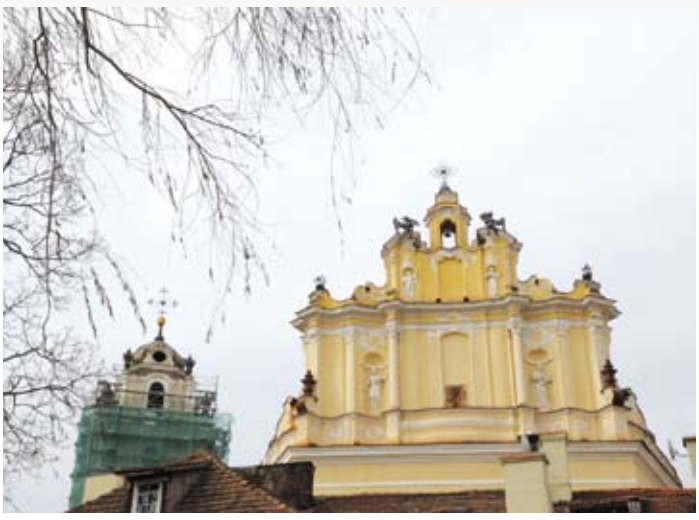

V. Naujiko nuotr.

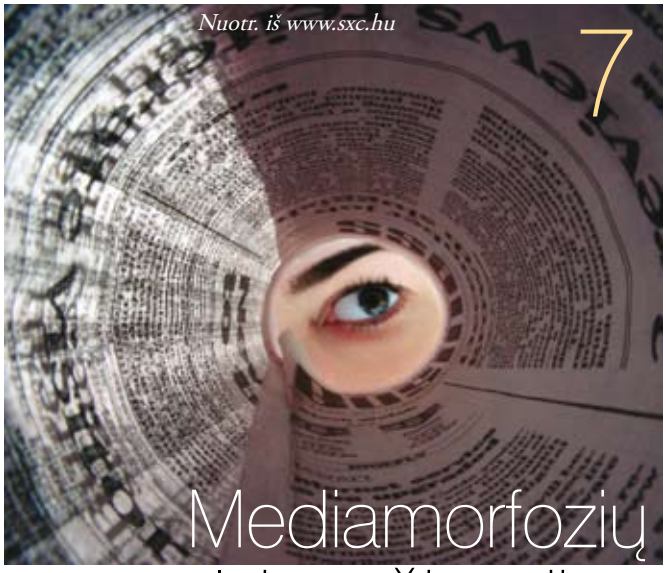

SPECTRUM, 2010 BALANDIS Nr. 1 (12)

Redakcija **Nijolė Bulotaitė, Liana Binkauskienė, Milda Levandraitytė, Birutė Kuklytė, Viktoras Denisenko, Vida Lapinskaitė, Sandra Pikčilingytė, Martynas Rimšelis, Edita Kirlytė.**
Kalbos redaktorė **Ilma Dunderienė,**
dailininkas maketuotojas **Skaidra Savickas.**
Viršelyje Raimondo Malaiškos nuotr. Iš Ribiškių lobio – Lietuvos ilgieji
Adresas: **SPECTRUM, Vilniaus universitetas, Informacijos ir ryšių su visuomene skyrius, Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius**
Tel. (8~5) 268 7001, faks. (8~5) 268 7096
Dėl publikacijų ir reklamos žurnale kreiptis el. paštu *spectrum@cr.vu.lt*
Leidinys platinamas nemokamai. Spausdino UAB „Sapnų sala“ (www.sapnusala.lt), S. Moniuškos g. 21, Vilnius.
Tiražas 1500 egz. ISSN 1822-0347
© VILNIAUS UNIVERSITETAS, 2010
Platinant šio leidinio informaciją nuoroda į SPECTRUM būtina

Kokios yra mūsų pavardės?

Nuo cirulninkų iki mokslinės chirurgijos

Nušvitimo ir užuojautos kalba

TURINYS

naujienos 2

tyrinėjimai

Doc. dr. Alius ULEVIČIUS
Bebrai ir žmonės: konfliktas ar taikus sambūvis? 4

Viktoras DENISENKO
Mediamorfozių pasaulyje – šiandien ir rytoj 7

Doc. dr. Daiva SINKEVIČIŪTĖ
Kokios yra mūsų pavardės? 10

Dr. Andrius GUDAUSKAS
Andrejaus Tarkovskio kinematografija – chaoso problema ir laiko filosofija 13

Dr. Asta DERVINYTĖ BONGARZONI
Ar mes pakankamai rūpinamės savo vaikų sveikata ir gerove? 16

sveikata

Doc. dr. Dainius PŪRAS
Ar mūsų psichikos sveikata pagerės? 20

istorija

Doc. dr. Dalia TRIPONIENĖ
Nuo cirulninkų iki mokslinės chirurgijos 24

paveldas

Milda LEVANDRAITYTĖ, Nijolė BULOTAITĖ
Vilniaus universiteto simbolis – Šv. Jonų bažnyčios varpinė 28

Vytautas GRICIUS
Vilniaus Ribiškių lobis 32

retos kalbos

Dr. Vladimir KOROBOV
Nušvitimo ir užuojautos kalba 34

atsako ekspertai

Kristina BALNYTĖ
Kokių augalų nerekomenduojama auginti kambariuose? 38

Doc. dr. Šarūnas KUČINGIS, doc. dr. Saulutė BUDRIENĖ
Ar saugūs vienkartiniai indai? 38

Doc. dr. Stanislovas SINKEVIČIUS
Kokią žalą daro ant kelių barstoma druska? 40

akademinės istorijos

Nijolė BULOTAITĖ
Šv. Jonų bažnyčios požemiuose – lobiai
Paslaptinga knyga bibliotekoje
Karininkų ir studentų kovos dėl damų dėmesio 41

naujos knygos 42

Įvertinimai

Spalio viduryje VU Teisės fakulteto prodekanui Gintarui Švedui Lodzės universitete įteiktas socialinių mokslų srities teisės krypties (baudžiamosios teisės) habilituoto daktaro laipsnio diplomas.

◆◆◆

Gruodžio 22 dieną Kultūros ministerijoje apdovanoti Lietuvos kultūrai nusipelnę asmenys ir kolektyvai. Martyno Mažvydo premiją už nuopelnus Lietuvos valstybės kalbai, raštijos istorijai ir knygos menui pelnė VU bibliotekos Retų spaudinių skyriaus vyriausiasis bibliotekininkas Petras Vidas Račius. VUB Restauravimo skyriaus restauratoriui knygrišiui Jonui Daunoravičiui premija skirta už bibliotekininkystės, bibliografijos, knygotyros mokslinius tyrinėjimus bei praktinę veiklą. Žurnalistikos instituto lektoriui, fotografijos, televizijos ir kino kritikui Skirmundui Jonui Valiuliui skirta premija už publicistinius kūrinius.

◆◆◆

Gruodžio 23 dieną Vilniaus rotušėje Šv. Kristoforo statulėle „Už akademišką išmintį ir moterišką kantrybę kovoje už gyvybės stebuklą“ apdovanota Vilniaus miesto universitetinės ligoninės Moterų klinikos vadovė, Akušerijos ir ginekologijos klinikos vedėja prof. Gražina Stanislava Drąsutienė.

◆◆◆

VU magistrantų Gabijos Toleikytės (neurobiologija), Patriko Ščajevo (fizika) ir Birutės Mumėnaitės (filologija) darbai tapo Lietuvos jaunųjų mokslininkų sąjungos rengiamo konkurso „Geriausi magistro darbai 2009“ laimėtojais.

◆◆◆

Kovo 7 dieną VU Filosofijos fakulteto Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedros prof. Danutei Gailienei įteiktas profesoriaus Alfonso Gučo apdovanojimas. Apdovanojimą skyrė Lietuvos psichologų sąjunga.

◆◆◆

Kovo 10 dieną Vilniaus universitete lankęsis Slovėnijos prezidentas Danilo Türkas ordinu „Už nuopelnus“ apdovanojo VU Filologijos fakulteto Rusų filologijos katedros doc. dr. Jeleną Konickają.

◆◆◆

Kovo 11 dieną Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 20-mečio minėjime Lietuvos Respublikos Seime Valstybės Nepriklausomybės stipendija įteikta VU Istorijos fakulteto Naujosios istorijos katedros doktorantei Vilmai Bukaitei.

◆◆◆

Naujuoju Lietuvos teisininkų draugijos pirmininku išrinktas Vilniaus universiteto Teisės fakulteto prodekanas doc. dr. Tomas Davulis.

VU leidyklai – apdovanojimas už vadovėlį

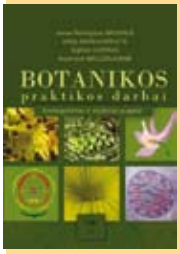

Vasario 18 dieną Vilniaus knygų mugėje apdovanotas VU leidyklos išleistas vadovėlis „Botanikos praktikos darbai. Archegoniniai ir žiediniai augalai“. Leidinį parengė VU Gamtos mokslų fakulteto Botanikos ir genetikos katedros mokslininkai Edita Meškauskaitė, Sigitas Juzėnas, Audronė Meldžiukienė, vadovaujami prof. habil. dr. Jono Remigijaus Naujalio.

Įsteigtas VU Elektroninių studijų ir egzaminavimo centras

Vasario 1 dieną įsteigtas VU Elektroninių studijų ir egzaminavimo centras (ESEC). Tai naujas studijų raidos etapas Vilniaus universitete. Šio centro direktore paskirta doc. dr. Marija Stonkienė (KomF).

VU bibliotekai – 440

Nuotr. iš „U. V.“ archyvo

Šiais metais Vilniaus universiteto biblioteka mini 440 metų sukaktį. Vasario 25 dieną VU bibliotekos P. Smuglevičiaus salėje atidaryta paroda „Frustra vivit, qui nemini prodest“ (Veltui gyvena tas, kas niekam nenaudingas), skirta Kazimiero Leono Sapiegos 400-osioms gimimo metinėms, ir pristatytas katalogas „Bibliotheca Sapiehana“.

„Saulėtekio“ slėnis taps mokslo branduoliu

Vasario 5 dieną VU rektorius akad. Benediktas Juodka, švietimo ir mokslo ministras Gintaras Steponavičius ir Centrinės projektų valdymo agentūros direktoriaus pavaduotojas Mindaugas Keizeris pasirašė projekto „Nacionalinio fizinių ir technologijos mokslų centro kūrimas“ finansavimo ir administravimo sutartį. Šiam projektui įgyvendinti iš Europos Sąjungos fondų ir Lietuvos valstybės biudžeto skiriama 200,3 mln. litų. Šį projektą VU įgyvendina kartu su partneriais – Vilniaus Gedimino technikos universitetu, Chemijos, Fizikos ir Puslaidininkių fizikos institutais. Planuojama, kad Nacionalinis fizinių ir technologijos mokslų centras į vieną mokslo branduolį sujungs Fizikos, Chemijos ir Puslaidininkių fizikos institutus, VU Chemijos, Fizikos fakultetų mokslines laboratorijas, VU Taikomųjų mokslų ir Teorinės fizikos ir astronomijos institutus bei VGTU mokslines laboratorijas.

Vasario 17 dieną VU rektorius akad. Benediktas Juodka pasirašė Nacionalinio atviros prieigos mokslinės komunikacijos ir informacijos centro statybos darbų sutartį. Naujoji VU biblioteka taps „Saulėtekio“ mokslo slėnio sudedamąja dalimi. Mokslinės komunikacijos centre planuojama įgyvendinti modernios bibliotekos su laisva prieiga prie informacijos šaltinių koncepciją.

2008 m. rugsėjo mėnesį duris atvėrė pirmasis mokslo ir technologijų parko pastatas

Nuotr. iš VšĮ „Saulėtekio slėnis“ arch.

Nacionalinės pažangos premijos 2009 m. laureatai – VU mokslininkai

Gruodžio 6 dieną apdovanoti Nacionalinės pažangos premijos (NPP) 2009 metų laureatai.

Mokslo pažangos premija įteikta VU Istorijos fakulteto Archeologijos katedros prof. dr. Albinui Kuncevičiui, VU Medicinos fakulteto prof. dr. Rimantui Jankauskui ir VU Komunikacijos fakulteto doc. dr. Rimvydui Laužikui už Dubingių piliavietės ir Radvilų kapavietės kompleksinius tyrimus (2003–2009 m.), atliktų tyrimų sklaidą visuomenei ir kolektyvinę mokslinę monografiją „Radvilų tėvonija Dubingiuose“.

Kultūros pažangos premija įteikta VU Filologijos fakulteto prof. habil. dr. Viktorijai Daujotytei-Pakerienei už individualų, kūrybišką Lietuvos kultūros bei meno tyrimą ir interpretavimą.

Jaunimo pažangos premiją už drąsą ir entuziazmą diegiant naujoves ir telkiant odontologus kūrybiniams ieškojimams pelnė VU Medicinos fakulteto Odontologijos instituto asistentas dr. Tomas Linkevičius.

V. Naujiko nuotr.

Filosofijos skaitykla įsikūrė VU bibliotekoje

R. Malaiškos nuotr.

Vasario 2 dieną Vilniaus universiteto bibliotekoje oficialiai atidaryta Filosofijos skaitykla ir rekonstruotosios bibliotekos specialiųjų rinkinių erdvės – Retų spaudinių, Rankraščių, Laikraščių skaityklos ir Grafikos kabinetas.

Tekstynas – bendro filologų ir matematikų darbo vaisius

Vasario 25 d. Filologijos fakultete buvo pristatytas Lietuvos mokslo kalbos tekstynas (*Corpus Academicum Lithuanicum* – CorALit). Jis buvo sukurtas Vilniaus universitete glaudžiai bendradarbiaujant Filologijos fakulteto ir Matematikos ir informatikos fakulteto mokslininkams. Tekstyno kūrimą koordinavo Anglų filologijos katedros prof. Aurelija Usonienė, projektui vadovavo Kompiuterijos katedros prof. Algimantas Juozapavičius.

V. Naujiko nuotr.

Paskirtos Lietuvos mokslų akademijos premijos

Lietuvos mokslų akademija paskelbė 2009 metų geriausių mokslinių darbų konkurso laureatus. Vardinės LMA premijos skirtos šiems VU mokslininkams:

Kazimiero Būgos (kalbotyra) premija – prof. habil. dr. Albertui Rosinui už monografiją „Baltų kalbų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra. Sinchronija ir diachronija“.

Adolfo Jucio (teorinė fizika) premija – n. e. Leonui Valkūnui už darbų ciklą „Sužadinimų dinamika molekuliniuose nanodariniuose 2001–2009 m.“.

Juozo Matulio (chemija) premija – n. e. Aivarui Kareivai už mokslo darbą „Naujos neorganinės funkcinės medžiagos: jų sintezė ir apibūdinimas“.

Pristatyta kolekcinė moneta

Gruodžio 8 dieną VU Botanikos sode Kairėnuose pristatyta unikali Lietuvos banko kolekcinė 50 litų sidabro moneta. Ją papuošė į Lietuvos raudonąją knygą įrašytas augalas – lietuvinė naktižiedė (*Silene lithuanica*).

VU mokslininkams įteiktos 2009 metų Lietuvos mokslo premijos

Kovo 4 dieną Lietuvos mokslų akademijoje įteiktos Lietuvos mokslo premijos.

V. Valuckienės nuotr.

Humanitarinių ir socialinių mokslų srityje įvertintas VU Filosofijos fakulteto prof. Zenono Norkaus darbų ciklas „Istoriniai-sociologiniai tyrimai (1996–2008 m.)“.

Fizinių mokslų srityje Lietuvos mokslo premija skirta VU Fizikos fakulteto Teorinės fizikos katedros mokslininkams prof. Algirdui Matuliui ir doc. dr. Egidijui Anisimovui už darbų ciklą „Kvantinių nanodarinių modeliavimas (1994–2008 m.)“.

Restauruotos krosnys

VU centriniuose rūmuose rektorato koridoriuje ir prie įėjimo į biblioteką restauruotos išlikusios senos krosnys ir jų fragmentai.

R. Malaiškos nuotr.

Daugiau naujienų
www.vu.lt/naujienos, www.vilnensis.vu.lt/mokslas

Bebrai ir žmonės: konfliktas

Doc. dr. Alius ULEVIČIUS
VU Gamtos mokslų fakulteto
Ekologijos ir aplinkotyros centras

„Bebrai – vandens pakrančių baubai“, „Mušk bebrą – gelbėk Lietuvą“, „Bebrai – socialinė nelaimė“, „Mušk bebrą – gelbėk medį“, „Bebrai – Lietuvą užklupusi ekologinė nelaimė“, „Bebrų užtvankos skandina Europos Sąjungos milijonus“... Tai tik keletas „rėkiančių“ antraščių, pastaraisiais metais užplūdusių masinės informacijos priemones. Kuo nusikalto šie darbštumo simboliu tapę žvėreliai? Ar tokia visuomenės nuomonės formavimo tendencija yra adekvati? Gal tai ekologinio išprusimo spraga? Keista ir tai, kad kur kas mažiau kalbama apie didesnius kenkėjus – žiurkes, svetimas mūsų ekosistemoms ondatras, kanadines audines ar usūrinius šunis. Norint atsakyti į šiuos klausimus arba, dar daugiau, kiekvienam susiformuoti savo poziciją apie bebrų reikšmę Lietuvoje, būtina kiek įmanoma išsamiau susipažinti su šios rūšies biologija, vieta ekosistemoje ir kultūrinėje erdvėje.

P. H. Olsen nuotr. (www.sxc.hu)

ar taikus sambūvis?

Nuotr. iš www.sxc.hu

Bebrus saugo įstatymai

Upinis, arba, tiksliau, eurazinis, bebras *Castor fiber* yra stambiausias Eurazijos ir antras pagal dydį (po Pietų Amerikoje gyvenančios kapibaros) pasaulio graužikas. Vidutiniai mūsų kraštuose gyvenantys suaugę bebrai sveria apie 20 kg, tačiau pasitaiko individų, sveriančių daugiau kaip 30 kg.

Bebrai – pusiau vandens žinduoliai. Jų gyvenamoji erdvė (erdvinė ekologinė niša) yra įvairių vandens telkinių pakrančių zona: apytikriai keliolika–keliasdešimt metrų į abi puses nuo vandens pakraščio. Vykstant evoliucijai bebrai prisitaikė prie tokio gyvenimo būdo ir įgijo tam tikrų morfofiziologinių savybių. Svarbiausios iš jų susijusios su plaukiojimu ir nardymu. Išbūti panirus po vandeniu iki 15 minučių ir per tą laiką nunerti vos ne kilometrą yra neįveikiamas laimėjimas bet kuriam sausumos žinduoliui.

Įdomus ne tik bebrų gyvenimo būdas, bet ir jų santykiai su žmonėmis. Nuo senų laikų žmonėms jie buvo labai svarbus medžioklės objektas. Vertinti ne tik bebrų kailiai, bet ir mėsa, taip pat vadinamieji sruogliai – užpakalinėje kūno dalyje esantys maišelių pavidalo dariniai, prisipildę kvapių medžiagų. Jas bebrai naudoja teritorijai žymėti. Sruogliai buvo vertinami kaip vaistai, vėliau naudojami parfumerijoje. Atsiradus sintetiniams pakaitalams, šis natūralus produktas savo vertę prarado. Bebrų kailiai ir mėsa vertinami iki šiol, tiesa, kailių vertė labai priklauso nuo madų ir visuomenės etinių nuostatų. Lietuvoje nuo seno bebrai buvo saugomi įstatymų, jų apsauga reglamentuota XVI amžiaus LDK statutuose. Panaši bebrų apsauga egzistavo ir kaimyninėse valstybėse.

Bebrui – ekosistemos trikdytojo vaidmuo

Dėl intensyvios medžioklės pradedant vėlyvaisiais viduramžiais bebrai pradėjo sparčiai nykti visame rūšies areale. Lietuvoje vietiniai bebrai išnyko pirmaisiais XX amžiaus dešimtmečiais. Vėliau į mūsų kraštą jų buvo atvežta iš keleto Rusijoje ir Baltarusijoje dar išlikusių lokalių populiacijų. Ši reintrodukcija buvo sėkminga. Per keletą dešimtmečių bebrų populiacija Lietuvoje buvo atkurta, ėmė labai gausėti ir šiuo metu pagal tankumą yra viena iš gausiausių Europoje. Tokį rezultatą galima drąsiai pavadinti vienu iš didžiausių praktinės gamtosaugos laimėjimų. Tačiau visuomenė anaiptol nesidžiaugia tokiu laimėjimu.

Kyla klausimas: kodėl kardinaliai pasikeitė žmonių požiūris į kadaise saugotą ir gerbtą rūšį? Panašios visuomenės požiūrio tendencijos egzistuoja ne tik Lietuvoje, bet ir kituose kraštuose, kur bebrų vėl gausu. Atsakymų į šį klausimą, matyt, gali būti ne vienas, tačiau pagrindinę priežastį nusakyčiau taip: bebras yra bene vienintelis realus ir labiausiai pastebimas oponentas žmogui, kai pastarasis pertvarko ekosistemas. Bebras yra kertinė ekosistemų rūšis. Apie tai verta pakalbėti išsamiau.

Kertinėmis priimta vadinti tokias rūšis, kurios daro labai didelę įtaką aplinkai ir tuo paveikia daugelio kitų rūšių egzistavimo sąlygas ekosistemoje. Dėl kertinių rūšių poveikio dažnai pakinta bendrijų rūšinė sudėtis. Tad kokia gi iš tikrųjų bebro kaip rūšies funkcija ekosistemoje? Panašu, kad dievulis paskyrė bebrui trikdytojo vaidmenį. Kiekviena ekosistema yra dinamiška, ji vystosi nuo ankstyvų stadijų vėlesnių link, kol galų gale pasiekia vadinamojo klimakso būseną – panašiai, kaip ir organizmas, kuris išgyvena jaunystę, brandų amžių ir senatvę. Moksliškai šis procesas vadinamas sukcesija ir trunka šimtmečius. Pasiekti klimakso būseną ekosistemai nėra paprasta, kadangi šiame ilgame kelyje gausu įvairių trikdymų, kurie visada ekosistemos raidą tarsi grąžina atgal, į „jaunesnes“ stadijas. Net ir natūraliai besivystančiame kraštovaizdyje ekosistemų

Bebrų trobelė pamiškės pelkutėje *A. Ulevičiaus nuotr.*

Bebrų sukurta šlapynė – vertinga buveinė *A. Ulevičiaus nuotr.*

horizontalioji struktūra būna sudaryta iš įvairaus senumo sukcesinių stadijų mozaikos. Bebras yra vienas iš pagrindinių tokio trikdymo veiksnių.

Didžiausiu ekologiniu aplinkos talpumu pasižymi tos teritorijos, kur išlaikoma tam tikra pusiausvyra tarp ankstyvų ir vėlyvų sukcesijos stadijų. Pionierinės bendrijos dėl intensyvios produkcijos gali atlaikyti daug didesnes mitybines apkrovas, taip tarsi sumažinamas poveikis brandžioms bendrijoms.

Bebras yra vienas iš pagrindinių „įrankių“ greitinant medžiagų apykaitos ciklus. Nors šie ciklai greiti, tačiau juose dalyvauja daug rūšių (daug trofinių lygmenų), palaikoma rūšių įvairovė. Bebrai ne tik pažeidžia įsigalėjusius ekologinius ryšius ir grąžina sukcesiją atgal, bet ir sukuria daugybei organizmų palankias infrastruktūros sąlygas statydami užtvankas, trobeles, rausdami urvus. Todėl tokie „pažeidėjai“ ypač svarbūs ekosistemoje, nes jie užtikrina ne tik greitai atsinaujinančius mitybinius resursus, bet ir saugias išgyvenimo per trumpesnį ar ilgesnį laikotarpį buveines šių resursų naudotojams.

Žmogus netoleruoja bebrų veiklos

Ši principinė bebrų poveikio schema buvo būdinga natūraliai besivystančioms ekosistemoms iki to laiko, kai jas intensyviai pertvarkyti ėmėsi žmogus. Tačiau koks gi šių žinduolių vaidmuo sukultūrintame kraštovaizdyje, kur pagrindinis ir nepalyginamai už bebrą stipresnis ekosistemų destrukcijos veiksnys yra žmogus?

Paradoksalu, bet bebrai sukultūrintame kraštovaizdyje jaučiasi visai neblogai. Lietuvoje apie 35 proc. jų populiacijos gyvena melioracijos grioviuose ir sėkmingai juos ardo. Ar gali toleruoti žmogus tokią bebrų veiklą, kuri nukreipta į milžiniškų investicijų sunaikinimą? Aišku, kad ne. Kuo gausesnė bebrų populiacija, tuo aktyvesnė „antibebrinė“ kampanija. Bebrų skaičius Lietuvoje šiuo metu išties yra nemažas. Naujausiais bebrų populiacijos būklės vertinimo duomenimis, 2007 metais mūsų šalyje gyveno nuo 86 000 iki 121 000 bebrų. Vidutinis bebrų tankumas Lietuvoje yra apie 1,5 individo/km^2. Vis dėlto žmonių jis nepalyginamai didesnis – apie 54 individus/km^2.

Žmogaus pertvarkytame kraštovaizdyje bebras yra ne tik ekosistemų sukcesijos trikdytojas, bet ir jo renatūralizatorius. Melioracijos griovių, kurie Lietuvoje sudaro apie 80 proc. viso hidrografinio tinklo, ardymas rausiant urvus ir statant užtvankas yra labai ryškus tokios renatūralizacijos pavyzdys. Šiuo metu įvairiose šalies vietose bebrai apgyvendinę apie 20–25 proc. bendro melioracijos kanalų ilgio. Sovietiniais laikais melioracijos mastai buvo aiškiai perdėti, kanalų yra per daug ir būtų džiugu, jei nereikalingi grioviai kuo greičiau pavirstų natūraliais upeliais. Tačiau anaiptol ne visur tokia bebrų veikla yra pageidautina.

Ar įmanomas darnus bebro ir žmogaus sambūvis?

Ar galima tikėtis, kad bus surasta būdų, kaip pasiekti darnų žmogaus ir bebro sambūvį sukultūrintame Lietuvos kraštovaizdyje? Konfliktinių situacijų neišvengiamai bus. Ar turėtume bebrus toleruoti kaip kokias šventas karves? Manau, kad ne. Reikėtų kiekvienu konkrečiu atveju pasverti, kas yra prioritetas – natūralios buveinės ar ūkinė veikla. Sovietinės žemėnaudos sistemos žlugimas ir dabartinės žemėnaudos formavimas yra tinkamas momentas tokiems prioritetams nustatyti. Visų pirma turi būti suformuota atitinkama valstybės pozicija, kad vis labiau žemėnaudoje įsigalintis privatininkas būtų suinteresuotas natūralių buveinių palaikymu. Situacija nėra beviltiška. Esu sutikęs žmonių, kurie didžiuojasi, kad jų žemėje stūkso didžiulė bebrų troba arba apleistą ir nebefunkcionuojantį melioracijos griovį pertvėrusi bebrų užtvanka.

Bebras – populiarus mokslinių tyrimų objektas

Paminėjau tik keletą iš daugelio bebrų poveikio ekosistemoms ir konfliktų su žmonėmis aspektų. Kaip kertinė rūšis, bebras ir toliau išlieka populiarus mokslinių tyrimų objektas. Funkciniai šios rūšies ryšiai su kitais ekosistemos komponentais – viena iš pastaruoju metu intensyviai nagrinėjamų mokslinių problemų. Šia tema atliekami tyrimai ir Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakulteto Ekologijos ir aplinkotyros centre. Išaiškintas didelis bebrų poveikis vandens telkinių, tarp jų ir melioracijos kanalų, geomorfologiniams ir hidrografiniams procesams, slėnių augalų bendrijoms, smulkiesiems ir pusiau vandens žinduoliams. Tikėkimės, kad moksliniai atradimai pakoreguos ir visuomenės požiūrį į šį gyvūną. Esamos žinios taip pat gali būti sėkmingai panaudotos šiam tikslui. Apie tai, be kita ko, buvo kalbama ir 5-ajame tarptautiniame bebro simpoziume, kuris vyko 2009 metų rugsėjį Lietuvoje. Jame dalyvavo per šimtą specialistų iš daugiau nei 20 šalių. Renginį organizavo Vilniaus ir Vytauto Didžiojo universitetai.

Bebras – pusiau vandens žinduolis *K. A. Nitsche nuotr.*

Mediamorfozių pasaulyje – šiandien ir rytoj

Nuotr. iš www.sxc.hu

Viktoras DENISENKO

Beveik kiekvienuose namuose yra televizorius, sparčiai daugėja kompiuterių vartotojų, o štai laikraščiai, sunkiai atlaikantys internetinės erdvės konkurenciją, ties išnykimo riba. Tai, kas kadaise atrodė kaip apokaliptinė informacinio amžiaus vizija, nepastebimai tapo mūsų kasdienybe. Klasikinis Marshallo McLuhano veikalas „Kaip suprasti medijas" pirmą kartą buvo išleistas tolimais 1964 metais, tačiau atrodo, kad nuo to laiko medijų (lietuviškas šio žodžio atitikmuo būtų „žiniasklaida", tačiau jis nėra labai tikslus) perpratimo procesas turi būti visą laiką atnaujinamas ir koreguojamas. Atsiranda naujų medijų, senos arba išnyksta, arba keičiasi. Visiems šiems procesams apibūdinti įvedamos naujos sąvokos. Susiorientuoti šių pokyčių jūroje nėra lengva. Šiandien tai padaryti gali, ko gero, tik patyręs žiniasklaidos ir masinės komunikacijos srities žinovas – toks, kaip mūsų pašnekovas Vilniaus universiteto Žurnalistikos instituto direktorius prof. dr. Žygintas Pečiulis (nuotr.).

Nuotr. iš asmeninio archyvo

Kiek man žinoma, Jūs domitės, kaip praeityje buvo įsivaizduojamas skirtingų medijų vystymasis. Ką galima apie tai pasakyti? Ar spėliotojų vizijos buvo pranašiškos?

Vienų – taip, kitų – ne. Žinomas prancūzų fantastas Jules'is Verne'as gerokai prašovė pro šalį, nes tuos dalykus, kurie vyksta šiandien, pranašavo būsiant maždaug XXIX amžiuje. Visko pasitaikydavo, juo labiau kad kai kuriuos reiškinius šiandien tiesiog pritempiame prie mūsų realybės. Tarkime, pranašauta, kad laikraščiai bus perduodami telefonų linijomis ir juos galima bus žiūrėti tamsiuose judančių fotografijų kambariuose. Galima sakyti, kad tai savotiška dabartinių interneto kavinių analogija.

Įsivaizduojant ateitį, mus visada veikia tam tikra inercija. Rogeris Fidleris vadina tai mediamorfozėmis – ateitį įsivaizduojame pagal tai, kas yra dabar. Esame pripratę prie knygos ar laikraščio keturkampės formos. Tai reiškia, kad visi mūsų įsivaizdavimai apie jų tobulinimą liks ištikimi šiam principui. Jeigu televizorius įsivaizduojamas kaip ekranas, kuris stovi arba kabo, tai mes manome, kad tas ekranas išliks bet kuriuo atveju – tik arba dar labiau didės, arba bus sulankstomas. Tačiau gali būti visiškai kitaip – šiandien kalbama apie vaizdą akiniuose arba holografiją. Šiuo atveju tam tikras inertiškumas mus šiek tiek varžo.

Ar medijų vystymosi istorija yra dėsninga?

Yra tam tikra paradoksali hipotezė (apie ją aš rašau savo straipsniuose ir knygose), kad dabartinė audiovizualinė masinė žiniasklaida pasaulio istorijoje yra absoliutus atsitiktinumas. Pavyzdžiui, literatūros kūriniuose, padavimuose, pasakose yra kalbama apie bendravimą per atstumą, savotišką telekomunikaciją, tačiau viskas įsivaizduojama kitaip, negu atsitiko XX amžiuje. Žmonės visada norėjo matyti ne tai, ką jiems rodo, bet tai, kas juos pačius domina – pavyzdžiui, savo vaikus, išvykusius į tolimą kelionę. Tai labiau primena vaizdo telefono variantą. Taip pat jie norėjo turėti galimybę tiesiogiai žiūrėti Vienos, Niujorko ar Paryžiaus operos spektaklius. T. y. norėjo turėti savo individualią programą. Buvo įsivaizduojama, kad televizija nerengs specialių programų, bet sudarys galimybę neišeinant iš namų matyti teatro spektaklį. Tai irgi mediamorfozių reiškinys. Tuo metu, kai jau buvo teatras, kinas, radijas, televizija įsivaizduota kaip jų pagerinimas – teatras namuose, kinas namuose, rodantis radijas ir pan. Bet tai, kas atsirado XX amžiuje, buvo kitokio pobūdžio reiškinys – žmones užgriuvusi nereguliuojamų, nepageidaujamų, neprašomų vaizdų liūtis.

Be to, nevalia pamiršti, kad masinė audiovizualinė komunikacija buvo labai menka akimirka pasaulio raidos istorijoje.

Net nepilnas amžius. Televizija, kaip masinis reiškinys, atėjo į namus po Antrojo pasaulinio karo, tad labai paplitusią tradicinę televiziją turime apie 60 metų. Dabar jos įtaka po truputį mažėja ir po kokių penkiolikos–dvidešimties metų greičiausiai jau nebeturėsime jos tokios, kokią turėjome. Pasaulio istorijoje televizijos era bus tik akimirka, sekundė, savotiška komunikacijos klaida. Bus daug vaizdų, tačiau nebus televizijos.

Ar įmanoma šiandien kalbėti apie kokios nors vienos medijos dominavimą?

Išgyvename pereinamąjį metą. Teoriškai bet kuri medija gali išsiveržti į priekį, tačiau kol kas galima kalbėti apie interneto dominavimą. Ištardamas „internetas“, tarsi pasakai viską, o kita vertus – nieko. Atsiprašau už tokį palyginimą, bet jeigu upe plaukia sofa, konservų dėžutė ir skenduolis, tai esmė ta, kad nors viskas plaukia upe, tų plaukiančiųjų prigimtis yra labai skirtinga. Skirtingos prigimties reiškiniai susitinka ir internete, kuris yra ir asmeninės komunikacijos priemonė, ir radijas, ir televizija, ir tinklaraščiai, ir archyvai, ir dar daug visko. Jeigu ir galima šiandien kalbėti apie kokią nors tendenciją, tai būtų masinė internetizacija, arba geriau sakyti – skaitmenizacija. Šiandien pats patogiausias skaitmeninės technologijos realizacijos būdas yra internetinis ryšys, tačiau gali atsirasti ir kitokių ryšio atmainų. Be to, kalbama apie tam tikrus integruotus namų centrus – kam reikalingas kompiuteris, televizorius ar laikraštis, jeigu viską galima turėti vienoje vietoje? Tačiau čia irgi atsiranda įvairių problemų. Tarkime, filmą smagiau žiūrėti turint namų kino sistemą su dideliu ekranu ir stereo garsu, bet ar reikia tokio prietaiso elektroniniams laiškams skaityti?

Apie medijų dominavimą nėra paprasta kalbėti. Istorijoje galime prisiminti įvairių komunikacinių nuotykių. Viena iš technologijų, kuri Lietuvoje jau praktiškai yra išnykusi – telegrafas. Galima paminėti ir pranešimų gaviklį („peidžerį“). Iš esmės jis užpildė menką tarpelį tarp mobiliojo telefono, kuris neturėjo žinučių siuntimo funkcijos, ir telefono su žinučių funkcija atsiradimo. Be to, pranešimų gaviklis buvo pigesnis negu mobilusis telefonas ir kiekvienas jaunuolis troško jį turėti, tačiau kas dabar tą prietaisą prisimena? Dabartiniai studentai jau nelabai žino, kas tai yra.

Kaip manote, ar konvergencijos procesas, kai tarp skirtingų medijų išnyksta barjerai, jau pasiekė savo apogėjų?

Manau, kad dar nepasiekė. Visų pirma, šiandien šalia naujosios žiniasklaidos gana stiprias pozicijas išlaiko tradicinė. Net internetinių medijų turinio ryšys su tradicinės žiniasklaidos turiniu yra didžiulis. Dalį interneto žiniasklaidos iš esmės sudaro elektroninės tradicinės žiniasklaidos versijos. Jas rengia tos pačios redakcijos arba specialūs jų padaliniai. Taip pat ir vadinamieji interneto informaciniai portalai daug informacijos paima iš tradicinės žiniasklaidos. Yra net kraupokai juokaujama, kad šie portalai yra „rytinių laikraščių morgai“ – laikraštyje paskelbta informacija kurį laiką dar atgyja internete. Tačiau amžinai taip nebus. Kaip viskas pasikeis – galima tik prognozuoti. Statistika rodo, kad tradicinė žiniasklaida traukiasi, ji arba bankrutuoja, arba publikuojama tik elektroniniu variantu. Šį procesą spartina ir krizė. Skelbiami įspūdingi skaičiai, kiek pasaulyje uždaroma laikraščių, kaip mažėja tradicinės spaudos, radijo ir televizijos reklamos apimtys. Jei ši tendencija tęsis, tai gali būti, kad vadinamajai tradicinei žiniasklaidai nebedaug liko. Tačiau neskubėkime jos laidoti. Kol kas galima numatyti du kelius – arba tradicinė žiniasklaida labai pasikeis, arba ji taps savotišku prabangos dalyku. Prognozuojama, kad didelėse šalyse bus pakankamai žmonių, kurie vis dar norės čiupinėti tradicinę popierinę spaudą. Juk šiandien jau galima rinktis, ką pasiimti į lovą – kompiuterį ar laikraštį. Dauguma žmonių vis dar pasiima laikraštį, nes kompiuteris nėra toks patogus. Tad manau, kad kol kas tradicinės žiniasklaidos netekčių apogėjus nepasiektas, o didžiausi pokyčiai mūsų dar laukia. Kokie jie bus? Vėlgi galima tik prognozuoti.

Kas gali tuos pokyčius sukelti, spartinti, daryti jiems įtaką?

Pokyčius gali paveikti keletas dalykų. Vienas jų – vadinamoji inforeksija, t. y. mažėjantis informacijos vartojimo poreikis. Ką mes veikiame atsisėdę prie kompiuterio? Peržiūrime naujienas, paskaitome antraštes, vieną kitą trumpesnį straipsnį perskaitome iki galo, o toliau – elektroninis paštas, darbas su dokumentais. Jaunimas įnikęs į „čatus“, į tinklaraščius, paieškos sistemas. Taigi informacijos apie pasaulio įvykius nesumažėjo, tačiau jos mažiau vartojama, nes internete dažniausiai tenkinami asmeniniai komunikaciniai poreikiai. Kitas dalykas – niekas už informaciją nenori mokėti. Tiesa, tai nėra nauja, nes esame įpratę nemokėti už televizijos programas. Laikraščius iki šiol vis dar prenumeruodavome ir pirkdavome, tačiau internetas pripratino prie nemokamų naujienų. Dabar vyksta ekonominė revoliucija, kai tradicinei žiniasklaidai tenka ieškoti alternatyvių pajamų šaltinių. Taigi atrodo, kad mūsų laukia gana drastiški pokyčiai.

XIX a. televizija buvo įsivaizduojama taip Albert'o Robida (1848–1926) piešinys

Nuotr. iš www.sxc.hu

Knygoje „Iki ir po televizijos“ minėjote, kad televizijoje atėjo savotiški „profanų laikai“. Kiek ilgai šie laikai tęsis? Ar jie kada nors pasibaigs?

Matyt, šie laikai nesibaigs, nes jeigu žmonės turi priemones, jie jomis ir naudojasi. Žvelgiant istoriškai, tik atsiradusi spauda pateko į tam tikrų religinių ar politinių grupių rankas. Iš esmės – labiau išsilavinusių elito grupių. Vėliau ta pati istorija atsitiko su radiju ir televizija. Tie, kurie turėjo įrangą, galėjo transliuoti ir iš to uždirbti pinigus. Kartu ir daryti įtaką visuomenei. Televizija bene pirmoji, dar esant senajai technologijai, pradėjo siūlyti visuomenei dalyvauti kuriant programas. Profesionalus ekrane pakeitė profanai, elitą – eiliniai. Viena vertus, tai buvo demokratiškas procesas, kita vertus – tam tikra spekuliacija. Tie žmonės, kurių rankose buvo radijas ir televizija (kalbu čia apie komercinius transliuotojus), suprato, kad žiūrovams patiks matyti panašius į save. Kitaip tariant, čia daugiau buvo verslo politika, sukūrusi televizijos demokratėjimo iliuziją.

Kiek plačiai paplito „profanizacija“?

Šiandien išgyvename esminius technologinius pokyčius. Rašto, vaizdo ir garso raiškos technologijos pinga. Kiekvienas savo namuose dabar gali turėti mažą spaustuvę, asmeninę radijo ar televizijos studiją. Bet kokį pranešimą galime išplatinti visam pasauliui. Manau, kad ši tendencija tikrai išliks – mes patys galėsime komunikuoti, kurti įvairaus pobūdžio turinį. Žinoma, tai dar nėra prieinama visiems, nes kompiuteriai dar paplitę mažiau nei televizoriai. Tačiau netrukus vis daugiau žmonių atras naujas galimybes ir mėgins savo jėgas kurdami ir platindami informaciją.

Kitas dalykas, ar ši tendencija išstums profesionalus iš informacijos rengimo rinkos? Galima pastebėti, kad šiandien informacijos profesionalai jau yra šiek tiek pastumti į šalį, jų pozicijos vis labiau klibinamos. Vis dažniau įvykius nušviečia dalyviai, liudininkai, jie kuria naujo tipo piliečių medijas. Guodžia tik tai, kad profesionalų reikės visada, nes jie prisiima atsakomybę už informacijos atrankos ir pateikimo kokybę. Mėgėjai tai daro savanoriškai, esant tik tam tikroms sąlygoms – kai netingi, kai norisi, jeigu tuo metu atsidūrė tam tikroje vietoje. Profesionalai informavimo darbą atlieka nuolat – ar sninga, ar lyja, naktį ar dieną. Pagaliau jie išmano informacijos atrankos ir pateikimo principus. Vadinasi, jeigu pasikliausime tik mėgėjais, kai kas nebus iš viso nušviesta arba tai bus padaryta neprofesionaliai.

Tačiau informacijos pateikimo profesionalumo atžvilgiu šiandien išgyvename didžiulę krizę, kuri sukelia tam tikrą pasimetimą. Štai kažkas pabandė pažaisti su informacija ir jam jau atrodo, kad jis tapo profesionaliu žurnalistu. Tai matydami komunikacijos profesionalai truputį išsigando. Ar jie dar bus reikalingi ateities informacijos gamybos fabrikuose? Bet manau, kad šokas pamažu praeina, bus padarytos išvados, perorganizuotos redakcijos, pakeisti komunikacijos specialistų rengimo metodai universitetuose ir, tikiuosi, viskas grįš į savo vietas. Profesionalų sluoksnis turėtų išlikti, nes informacijos vartotojai pamatys skirtumą tarp mėgėjiškos ir profesionaliai parengtos informacijos. Tarp žaliavos ir tikro daikto. Kol kas labai įdomu knistis toje žaliavoje, kuri šiandien dažnai atrodo įdomesnė ir vertingesnė už profesionalų informacinį produktą. Tačiau branginant laiką vis labiau norėsis profesionalumo ir patikimumo.

Atsižvelgiant į nūdienos iššūkius ir galimus ateities pokyčius – kaip turi būti rengiamas žurnalistas? Koks jis turės būti ateityje?

Baigėsi metas, kai profesionalas galėjo iš aukšto žiūrėti į auditoriją, nes jo rankose buvo komunikacijos priemonės, informacijos rengimo iniciatyva. Ateities žurnalistikos perspektyvą formuoja keli veiksniai. Kaip sakiau, šiandien kiekvienas praprusęs ir turintis kompiuterį žmogus gali kurti savo laikraštį, transliuoti garso, vaizdo turinį. Kita tendencija – tradicinė žiniasklaida persikelia į internetą, nes jai neužtenka senosios rašto ir fiksuoto vaizdo raiškos. Vyksta revoliucija. Tradicinė žiniasklaida buvo apibūdinama dviem žodžiais – *periodical press* („periodinė spauda“). Dabar nelieka nei periodinės, nei spaudos. Elektroninė spauda gaminama ne presu. Su periodiškumu irgi problema – dienraščius, savaitraščius, mėnraščius keičia internetinės erdvės minutraščiai ar sekundraščiai. Svyruoja ir žanrų sistema, apie kurią buvo prirašytos storiausios knygos. Mąstome ir apie specializacijas. Juk sunku numatyti, kur žurnalistiką baigęs žmogus gali dirbti? Nesinori mestis į kitą kraštutinumą – gėdytis, kad esi tik vieno dalyko specialistas. Dabar madinga būti visų galų meistru. Istoriškai tai primena Da Vinci laikus, kai tas pats žmogus galėjo ir paveikslus tapyti, ir žmones operuoti, ir skraidymo aparatus konstruoti.

Keisdami studijų programą privalome orientuotis į rinką, pabrėžiame daugiaterpiškumą, konvergenciją, multiplatformiškumą, polivalentiškumą – visa tai, kas šiandieninėje žiniasklaidoje yra nauja ir perspektyvu. Negalime atsilikti, bandome balansuoti tarp tradicijos ir naujovių. Mūsų studentai vienerius metus yra specializuojami, bet ne senoviškai – spauda, radijas, televizija, fotografija, o pagal raiškas – rašto, garso, vaizdo. Tai – universalesnis kriterijus. Rašto raiška gali būti ir spaudoje, ir internete, garso raiška – radijuje ir internete, vaizdo raiška – televizijoje ir internete. Tačiau transliacijos kanalas kelia kitokius informacijos pateikimo reikalavimus. Kurdami daugiaterpės raiškos projektą „Infojazz“, Žurnalistikos instituto studentai tą pačią temą pateikia skirtingomis raiškomis. Šiuolaikinėje žurnalistikoje svarbu gebėti „groti džiazo orkestre“, kur nė vienas neatlieka solo partijos, tačiau kiekvienas gali improvizuoti, tam tikru metu įsiterpti, pasiūlyti savą temos interpretaciją.

Eksperimentuojame ir su naujomis technologijomis. Šiuo metu studentai išbando multifunkcinį telefoną, kuriuo galima filmuoti, fotografuoti, įrašyti garsą, perduoti informaciją. Taigi, viena vertus – blogai, kita vertus – gerai, kad mus truputį varžo universiteto struktūra. Ką nors naujo sumanęs nepaimsi ir kitą dieną nepakeisi studijų programos. Tačiau tai kartais tramdo, sulaiko nuo beatodairiško elgesio. Paskui paaiškėja, kad reikėjo šiek tiek palaukti, nes kai kurie dalykai vėliau pasirodo buvę tik mados šūksnis.

Kokios yra mūsų pavardės?

Doc. dr. Daiva SINKEVIČIŪTĖ
Filologijos fakulteto Lietuvių kalbos katedra

Pavardė yra oficialus asmenvardis, rodantis priklausomybę šeimai. Asmenvardis pavarde tampa tada, kai jį paveldi dvi ir daugiau tos pačios šeimos narių kartos. Įprastai lietuvis turi vardą (kartais daugiau vardų) ir po jo dokumentuose rašomą pavardę (ar pavardes). Tie, kurie domisi lietuvių pavardėmis, jas gali atrasti „Lietuvių pavardžių žodyne“, išleistame devintajame dešimtmetyje. Tačiau mokslo darbų, skirtų pavardžių raidai, kilmei ar darybai aptarti, Lietuvoje nėra daug: daugiausia vardyno tyrėjai yra skyrę dėmesio XVI–XVIII amžiaus dokumentų asmenvardžiams, iš kurių atsirado mūsų pavardės.

Kada atsirado pavardės?

Kaip ir Europoje, pavardes Lietuvoje pirmi įgijo kilmingieji, vėliau – miestų gyventojai, paskui – valstiečiai ir beturčiai. Ar asmenvardis yra pavardė, padeda nustatyti vienos šeimos narių (dažniausiai tėvo ir jo sūnaus) įvardijimų gretinimas. Kai tėvas ir sūnus dokumentuose užrašyti greta, o antrieji jų įvardijimo nariai vienodi, tada asmenvardžiai laikomi pavardėmis, pvz., *Adam Mitulis u niego syn Kazimierz Mitulis; Piotr Powarpis*, jo sūnus *Andrzey Powarpis*.

Lietuvos didikų ir kilmingųjų pavardės įsitvirtino XVI–XVII amžiuje, nes turint turto, paveldimų dvarų, herbą reikėjo ir asmenvardžio, kuris nurodytų tą pačią šeimą, giminę. Miestuose pavardes iš pradžių įgijo miesto piliečiai – žmonės, turėję nekilnojamojo turto, vertęsi prekyba, amatais, dalyvavę valdant miestą, o vėliau jas gavo ir kiti miesto gyventojai – smulkūs prekybininkai, samdiniai (pvz., Almos Ragauskaitės atliktas Kauno asmenvardžių tyrimas rodo, kad XVII amžiaus antrojoje pusėje visi tikrieji miestiečiai rašomi su pavardėmis). Valstiečių pavardės, kaip nustatė Vitalija Maciejauskienė, pradėjo rastis nuo XVI amžiaus pabaigos ir baigė formuotis apie XVIII amžių. Intensyviau pradėjus rašyti gyventojus į dokumentus, imta nuosekliau vartoti du įvardijimo narius – vardą ir pavardę, o šios neturint jos vietoje buvo įrašoma pravardė, tėvavardis, kurie vėliau tapo paveldimi. Taigi natūralus pavardžių kūrimasis Lietuvoje truko apie tris šimtmečius: prasidėjo apie XV amžių ir baigėsi XVIII amžiaus pabaigoje.

Kitaip nei lietuvių atsirado latvių pavardės: natūraliai susiformavo dalis miestiečių, laisvųjų valstiečių ir Latgalos gyventojų pavardžių. Dažniausiai latviai iki XIX amžiaus pradžios, kai pavardės įgijo juridinį statusą, į dokumentus būdavo įrašomi vardu, nurodant vietos, kur gyveno ir dirbo, pavadinimą. Kaimyninėje Lenkijoje pavardės baigė formuotis ir stabilizavosi XVIII–XIX amžiuje. Anksti pavardes įgijo vokiečiai (pvz., XV amžiuje jas turėjo daugelis Vokietijos gyventojų), bet jų formavimasis truko ilgai – valstiečių pavardės stabilizavosi tik XVII–XVIII amžiuje. Taigi lietuvių pavardžių atsiradimo laikas panašus į kitų Rytų Europos valstybių paveldimų asmenvardžių formavimosi laiką; taip pat šiuo metu baigė formuotis rusų, ukrainų, baltarusių pavardės.

Kaip susiformavo pavardės?

Lietuvių pavardės yra natūralios asmenvardžių raidos rezultatas, kurį liudija rašytiniai dokumentai. Iš pradžių lietuviai buvo vienvardžiai, pvz., 1219 metais Lietuvai sudarant taikos sutartį su Galiču ir Volyne kunigaikščiai ir didikai užrašyti vienu vardu. Vėliau su krikštu lietuviai gavo krikščioniškus vardus, kurie kalboje negreitai prigijo, bet žmonės į dokumentus buvo užrašomi ir dviem asmenvardžiais, pvz., *Alberto alias Moniwid, Kazimiro alias Korigel*. Buvo užrašymų ir be jungiamųjų žodžių, pvz., *Nicolaus Kyesgal, Petro Pinigelis, Mika Rimdzius*. Nuo XV amžiaus žmonės dokumentuose minimi vardu ir amatą, veiklą nurodančiu asmenvardžiu, pvz., *Mikucz Doylida, Czeputis Kalwis, Pietryk Podzius*. Iš XVI amžiaus ypač gausu užrašymų, kai šalia vardo yra pravardinis asmenvardis, pvz., *Jan Burba, Marko Rudis, Marcin Wilk*. Šie antrieji įvardijimo nariai – prievardžiai, pravardės – padėjo skirti ir identifikuoti asmenis, bet dar nebuvo pavardės, nes nebuvo paveldimi.

Nuo XV amžiaus pradeda rastis užrašymų, kurių pirmasis narys yra tautinis ar krikščioniškas vardas, o antrasis – tėvavardis: iš tėvo vardo padarytas asmenvardis su priesaga, pvz., *Dowgal Gyrdowicz, Albertus Juschkonis, Jurgys Jodkowicz*. Taip pat pasitaikydavo ir priesagų vedinių iš asmens veiklą nurodančių prievardžių, pravardžių, pvz., *Piotr Kayranis, Palul Kalwianis, Klim Kubilunis, Adam Sruogiewicz*. Tokių įvardijimų atsirado plečiant, pildant informaciją apie asmenį, kartu rodant jo priklausymą

A. Bulotos nuotr.

šeimai. Tačiau minėtuose užrašymuose antrieji įvardijimo nariai taip pat nėra pavardės, nes jų nepaveldėdavo minėtų tėvų vaikai.

Paveldimais antrieji įvardijimo nariai virto pamažu, prarasdami pirminę reikšmę – rodyti veiklą, priklausomybę tėvui ir pan. Žmonių įvardijimas dviem asmenvardžiais XVII amžiuje jau buvo tapęs beveik norma, o XVIII amžiuje visai įsigalėjo. Dokumentuose dar pasitaikydavo ir asmenų, dažniau kilmingųjų, užrašytų trimis (kartais daugiau) asmenvardžiais, pvz., *Stasius Stonaytis Eydint, Andrzey Janutis Dziugaytis, Janel Jasiulaytis Wilkielis*. Taip buvo įvardijama XVI amžiuje, nors pasitaikydavo ir XVII, XVIII amžiuje: pirmas rašomas vardas, antras – tėvavardis, o trečiasis narys – besiformuojanti ar susiformavusi pavardė. Pakartotinai minint trimis asmenvardžiais užrašytą asmenį antrasis įvardijimo narys galėjo būti ir praleistas. Tokių užrašymų atsirado pagal rusų įvardijimo modelį, bet šie pavyzdžiai rodo lietuvių pavardžių raidos procesus.

Kokia yra pavardžių kilmė?

Pavardėse matyti visa mūsų vardyno istorija ir raida. Nuo senovės vartoti dvikamieniai vardai, jų trumpiniai, priesagų vediniai ir pravardiniai asmenvardžiai (šia vardų sistema lietuviai panašūs į kitas indoeuropiečių tautas – slavus, germanus, graikus, keltus, indus ir kt.) tapo ir mūsų pavardžių pamatu.

Dalis baltiško sluoksnio asmenvardžių, ypač dvikamienių vardų (daugiausia Žemaitijoje), jų trumpinių, iš pradžių vartotų įvardijimuose nurodant sūnaus priklausomybę tėvui, vėliau prigijo ir kaip šeimos asmenvardžiai. Kad pavardėse išliko nemažai senųjų asmenvardžių, atrodo, svarbus buvo XVI amžius: tuo metu daug pirmųjų dvinarės sistemos įvardijimo narių buvo tautiniai asmenvardžiai, kurie vėliau ir tapo iš tėvavardžių atsiradusiomis pavardėmis. Taip senasis vardynas buvo įtrauktas į pavardes, kurių pamatas yra:

a) dvikamieniai vardai, pvz., pvd. *Gẽdgaudas, Gìn-tautas, Kęs-mìnas*;

b) dvikamienių vardų trumpiniai, taip pat jų priesagų vediniai, pvz., pvd. *Bùt-kus* (plg. *Bù-tautas*), *Daũjus* (plg. *Daũ-jotas*), *Ged-eĩkis* (plg. *Ged-mìnas*), *Gird-ẽnis* (plg. *Gìrd-vainis*).

Daugelio pravardinės kilmės pavardžių pamatas greičiausiai atsirado formuojantis dvinarei įvardijimo sistemai; pvz., pavardžių *Aukštakõjis* (plg. *áukštas, kója*), *Čiurlỹs* (plg. *čiurlỹs ‚paukštis, svyrulys‘*), *Gelẽžius* (plg. *gelẽžius ‚kalvis; geležies pardavėjas‘*), *Riaubà* (plg. *riaubà ‚apsileidęs, storžievis žmogus‘*), *Vepšt-ãvičius* (plg. *vẽpštas ‚nemitrus, užuomarša; kvailokas žmogus‘*) etimonai atsirado kaip papildomi prie vardo nurodomi asmens apibūdinimai, vėliau tapę paveldimi. Dar yra iš tautovardžių (pvz., pvd. *Gùdas, Kazõkas*), vietovardžių (pvz., pvd. *Vilniškis, Kauniẽtis*) kilusių pavardžių.

Kitas asmenvardžių sluoksnis, gausiai paliudytas pavardėse, yra krikščioniškos kilmės vardai ir jų variantai. Zigmas Zinkevičius nustatė, kad pavardėse užfiksuotos jų formavimosi laiku vartotos liaudiškos

krikščioniškų vardų formos. Mokslininkas taip pat pažymėjo, kad apie trečdalį mūsų krikščioniškos kilmės pavardžių yra atsiradusios iš vardų, gautų per rytų slavų kalbas, o du trečdaliai – iš krikščioniškos kilmės vardų, gautų per vakarų slavų kalbas. Taigi krikščioniškos kilmės pavardės atsirado:

a) iš hebrajiškos kilmės vardų, pvz., pvd. *Jan-áitis, Jan-ūnas, Jon-ik-áitis, Jon-iūnas* (plg. v. *Jãnas, Jõnas*), pvd. *Juozap-áitis, Juozap-ónis* (plg. v. *Juõzapas*), pvd. *Siman-áitis, Simon-áuskas, Sim-ùkas, Sim-ùtis* (plg. v. *Sìmanas, Sìmonas, Sìmas*);

b) iš graikiškos kilmės vardų, pvz., pvd. *Andr-ēlis, Andr-iūn-ãvičius, Andr-ùlis, Andr-ul-ónis* (plg. v. *Añdrius*), pvd. *Petr-áuskas, Petr-ãvičius, Petr-ónis, Petr-ùlis* (plg. v. *Pẽtras*), pvd. *Stepon-áitis, Stepõnius, Step-ùkas* (plg. v. *Stẽpas, Stẽponas*);

b) iš lotyniškos kilmės vardų, pvz., pvd. *Ben-áitis, Ben-iùlis* (plg. v. *Bènas*), pvd. *Kast-ēnis, Kost-ìckas, Konstantin-ãvičius* (plg. v. *Kãstas, Kòstas, Konstantìnas*), pvd. *Luk-áuskas, Luk-ìnskas, Lukoš-áuskas, Lukoš-ēvičius* (plg. v. *Lukõšius, Lùkas*).

Taip pat yra krikščioniškos kilmės pavardžių, kildinamų iš slaviškos kilmės krikšto vardų, pvz., pvd. *Stanislov-āvičius, Stãs-inas, Stas-iul-áitis* (plg. v. *Stanìslovas, Stasỹs*), pvd. *Vaitiẽkus, Vaitiek-ónis* (plg. v. *Vaitiẽkus*).

Lietuvoje yra daug pavardžių, kurios turi „slavišką pavidalą“ – slaviškos kilmės priesagas ar šaknis. Tačiau daugelis slaviškos kilmės priesagas, pvz., *-auskas, -avičius, -evičius,* turinčių pavardžių yra atsiradusios rašytiniuose dokumentuose dėl slavinimo: slavinant pavardes šios priesagos buvo pridedamos, pvz., *Andreas Kotkun – Kotkunowicz*, ar jomis keičiamos baltiškos kilmės priesagos, pvz., *Joannes Lankielis – Lankiewicz*. Dalis „svetimai atrodančių“ pavardžių atsirado verčiant lietuviškas pavardes, pvz., XVII amžiaus dokumentuose *Piotr Kiszkelis* įrašytas *Zaiąc*, *Steponas Žųsinėlis – Gąska, Pawel Swiestinis – Masłowski*. Greičiausiai verčiant asmenvardžius *Ožỹs, Ožẽlis* atsirado ir dažna pavardė *Kazláuskas*. Dar kitos pavardės yra skolintos: rodo lietuvių ryšius su kaimynais – lenkais, baltarusiais, rusais, vokiečiais, latviais.

Taigi viena dalis mūsų pavardžių yra baltiškos kilmės, atsiradusios iš senųjų dvikamienių vardų, jų trumpinių, priesagų vedinių, pravardžių, prievardžių, tautovardžių, vietovardžių. Kita dalis mūsų pavardžių yra svetimos kilmės: kilusios iš krikščioniškos kilmės vardų, jų variantų, taip pat slavintos verčiant ar pasiskolintos iš slavų ar germanų kalbų.

Kokios pavardės yra dažniausios?

Remdamasi XX amžiaus vidurio duomenimis, Vitalija Maciejauskienė nustatė, kad dažniausių Lietuvos pavardžių penketukas yra *Kazláuskas, Petráuskas, Stankẽvičius, Jankáuskas* ir *Žukáuskas*. Taigi dažniausios pavardės yra svetimos kilmės: trys iš jų (*Petráuskas, Stankẽvičius, Jankáuskas*) sietinos su krikščioniškos kilmės vardais, o kitos dvi turi slaviškos kilmės šaknis, kurios gali būti atsiradusios ir slavinant pravardinius asmenvardžius su šaknimis *už-* ar *vabal-*.

Toliau pagal dažnumą yra pvd. *Bùtkus, Pauláuskas, Balčiūnas, Vasiliáuskas* ir *Sakaláuskas*. Iš šių pavardžių baltiškas šaknis turi pavardės *Bùtkus, Balčiūnas* ir *Sakaláuskas*. Pvd. *Bùtkus* laikytina dvikamienių asmenvardžių trumpinių kilmės, kurios šaknis but- yra atsiradusi trumpinant dvikamienius vardus *Bù-tautas, Bùtrimas* ar *Dár-butas*. Pvd. *Balčiūnas* yra su tėvavardine priesaga *-ūnas* atsiradusi iš asmenvardžių *Balčius*, *Balčỹs*, sietinų su lie. *báltas*. Šios šaknies asmenvardžių yra istorijos dokumentuose, kuriuose lietuviai dar įvardijami vienu asmenvardžiu, todėl manytina, kad tai gali būti senojo pravardinio sluoksnio kilmės pavardė. Pvd. *Sakaláuskas* sietina su lie. *sãkalas*, o pavardės *Pauláuskas* ir *Vasiliáuskas* yra svetimos asmenvardinės kilmės.

Matyti, kad daugelis dažniausių lietuvių pavardžių turi slaviškos kilmės priesagą *-auskas*. Ši priesaga buvo itin dažna XVIII amžiuje, kai formavosi valstiečių pavardės, todėl galima manyti, kad dažniausios mūsų pavardės yra susijusios su valstiečių pavardžių raida.

Kita vertus, svarstant apie pavardes kaip apie atskirus vienetus nėra aišku, ką laikyti atskira pavarde, pvz., ar tą pačią rašytinę formą turintį, bet skirtingai kirčiuojamą asmenvardį laikyti viena pavardės forma (plg. pvd. *Dìrmantas* ir *Dir̃mantas*, *Jùrgaitis* ir *Jurgáitis*)? Kalbėti apie šiandienos pavardžių dažnumą, jų skaičių yra problemiška dar ir dėl to, kad pavardės tiesiogiai priklauso nuo gimstamumo, migracijos ir jų keitimo. Būtent todėl tik apytiksliai galima teigti, kad skirtingų pavardžių Lietuvoje yra apie 50–55 tūkstančius.

A. Bulotos nuotr.

Andrejaus Tarkovskio kinematografija: chaoso problema ir laiko filosofija

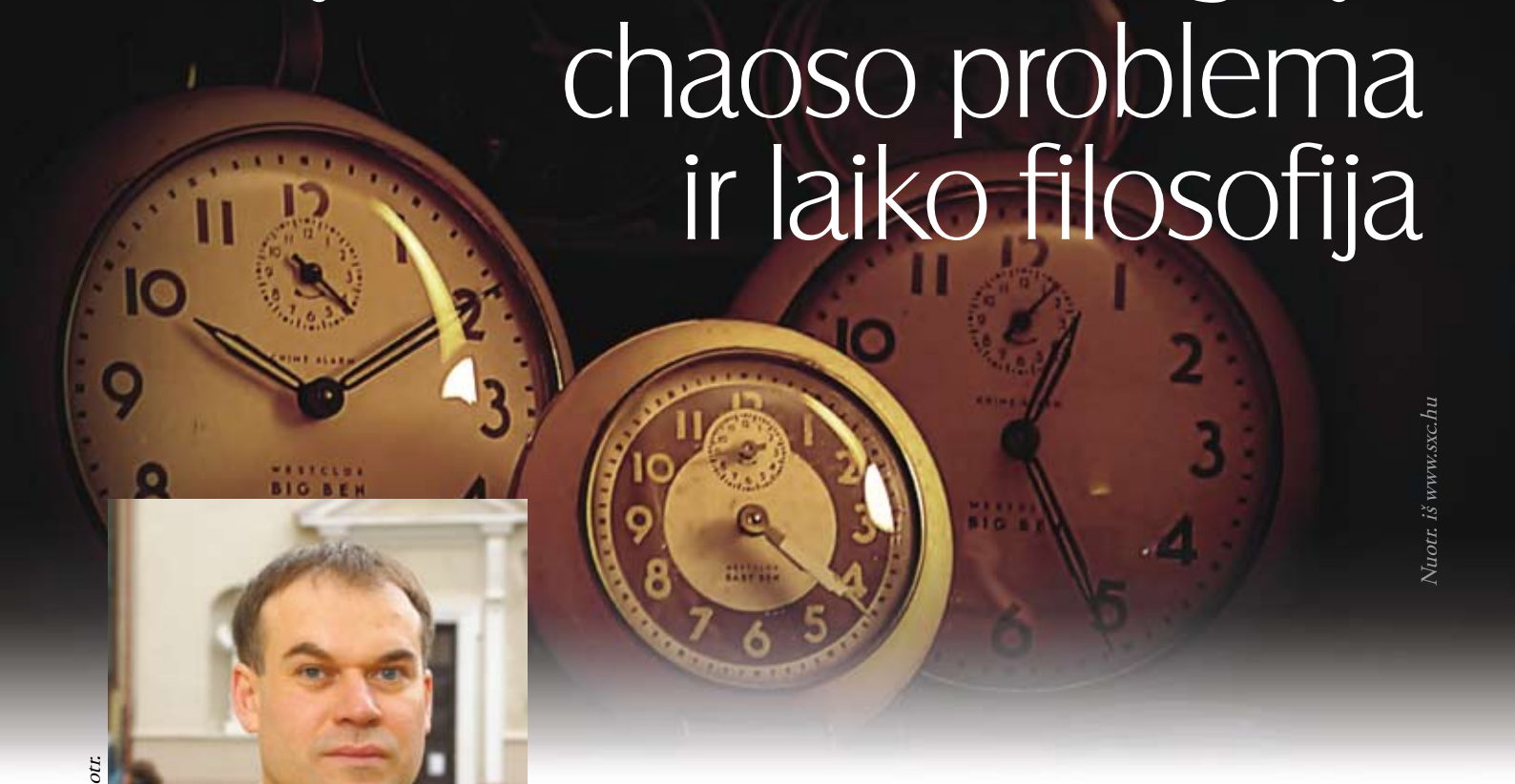

Nuotr. iš www.sxc.hu

V. Naujiko nuotr.

Dr. Andrius GUDAUSKAS

Komunikacijos fakulteto lektorius dr. Andrius Gudauskas (nuotr.) parengė ir apgynė daktaro disertaciją Romos popiežiškojo Grigaliaus universiteto Socialinių mokslų fakultete. Tai jėzuitiškas universitetas, 27 metais senesnis už Vilniaus universitetą. Mus sudomino pati disertacijos tema, todėl ir paprašėme mokslininko apie tai parašyti. A. Gudauskas kelerius metus dirbo Lietuvos televizijoje, sukūrė kelis dokumentinius filmus, domėjosi vizualine kultūra, kino menu. Žurnalistiką ir filosofiją studijavęs autorius norėjo rasti jungtį tarp filosofijos ir komunikacijos mokslų, ir tai jam pavyko įgyvendinti tyrinėjant Andrejaus Tarkovskio kūrybą, jo savitą filosofinę sistemą.

Nuotr. iš www.sxc.hu

Laikas – tai pagrindinis filosofinis konceptas, kurį rusų režisierius Andrejus Tarkovskis (1933–1986) išradingai traktuoja savo įvairialypėje kinematografinėje kūryboje. Jis statė pasaulinio garso filmus, šiandien studijuojamus kaip kino klasika garsiausiose pasaulio kino mokyklose. Jis rašė straipsnius, kuriuose pats skverbėsi gilyn į savo kinematografinius horizontus. A. Tarkovskio knyga „Įkūnytas laikas“, išversta į daugiau kaip

Režisierius Andrejus Tarkovskis (1933–1986)

Nuotr. iš www.cantseetheforur.org

Nuotr. iš www.sxc.hu

penkiolika kalbų, šiandien įtakingai formuoja požiūrį į kino meną. Jis rašė dienoraščius, kurie po jo mirties buvo išleisti atskira knyga „Martirologas. 1970–1986 metų dienoraščiai“, bylojančia apie sudėtingą autoriaus kūrybos proceso dinamiką. Pasitelkdamas įvairią mąstymo raišką A. Tarkovskis kūrė ir naujomis įžvalgomis pildė savo originalią laiko pristatymo ir atskleidimo kine sampratą. Pasak jo, giliausia kino filmo esmė yra pristatyti žmogaus dvasios evoliuciją, kuri skleidžiasi kaip nuolatinis vyksmas erdvėje ir laike. Kino kamera fiksuoja visa, ką mato, ir atveria gyvą laiko sruvenimą, atsiskleidžiantį prieš akis. Kiekvienas kino kadras įtraukia į save nepertraukiamo gyvenimo, arba, kitaip tariant, nedalomo laiko, tėkmę. Kino filmas, anot režisieriaus, kaip mozaika susidėlioja iš daugialypių gyvenimo srautų. Darnus tos mozaikos komponentų santykis ir sukuria vientisą gyvenimo vyksmą.

Tarkovskiškasis laikas kine „išauga“ iš daug ko: iš konkrečių išgyventų istorijų, iš patirtų nuotykių ar net sapnų ir atsiminimų, iš nenuspėjamų ir dar nepatirtų herojų veiksmų ir fantazijų. Kaip visus laikiškumo momentus režisierius susieja į kinematografinę visumos erdvę? Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad jo filmuose „Veidrodis“, „Nostalgija“ ar „Aukojimas“ pristatomas chaotiško pasaulio atspindys, o ne logiškas pasakojimas pagal klasikinės retorikos taisykles – įžanga, dėstymas ir pabaiga. Atidus A. Tarkovskio kino filmų žiūrovas neretai sutrinka, kai netikėtai vieną kino epizodą perskrodžia kitas, lyg ir visai nieko bendra neturintis su ką tik matytuoju. Susiorientuoti šiuose pasakojimuose ir racionaliai suraišioti tarkovskiškojo kino naratyvo siūlus nėra paprasta. Bet žiūrovai A. Tarkovskį dievina. Gal dėl to, kad sunkiai „įkandamas“ ir nesuprantamas, režisierių vadiname kino poetu, pranašu ir mistiku, o paklausę, apie ką jo filmai, nesulauksime paprasto atsakymo – teks patiems pažiūrėti ir įvertinti. Kiek bus žvilgsnių, tiek ir interpretacijų.

Ką tokios interpretacijų įvairovės ir nuostabos akivaizdoje mums gali pasiūlyti postmoderniųjų amžių filosofas, tyliai kuriantis pasaulio reiškinių interpretavimo ir suvokimo struktūras, rekonstruojantis struktūrines ženklų sistemas ir atrandantis dar daug kitų dalykų? Ar tiesa, kad į A. Tarkovskio kino pasaulį galime įžengti užsidėję filosofinio metodo akinius?

Nuotr. iš www.sxc.hu

Prancūzų filosofas Gilles'is Deleuze'as (1925–1995) sukūrė adekvačią kino filosofijos teoriją, kurią išplėtojo dvitomėje monografijoje „Cinéma“. Jis prieina išvadą, kad menas, filosofija ir mokslas susitinka viename taške, kai apčiuopia ir sprendžia tą pačią pasaulio chaoso ar tariamos netvarkos problemą. Vadinasi, menas ne tik atspindi chaotišką pasaulio dinamizmą, bet, kaip ir filosofija, imasi steigti ir konstruoti to pasaulio perkeitimo strategijas.

Sekdami G. Deleuze'o mintį galime manyti, kad režisieriaus tikslas yra ne pristatyti pasaulio chaosą kine, bet jį įveikti, nors ir leidžiantis pirmapradžio chaoso pagaunamam. A. Tarkovskis neabejoja, kad jo filmų personažai, įvykiai, situacijos ir jų atmosfera, išgyvendami sąsajas bei įvairialypius saitus, imasi kurti esamo ir neatšaukiamo gyvenimo įminimo ir suvokimo filosofiją. Juolab kad kiekviename filme yra tikrų fragmentų iš žmogaus gyvenimo realaus laiko. Tos laikiškumo šukės, arba žmogaus patirto gyvenimo laiko fragmentai, jungdamiesi tarpusavyje atveria ypatingą sąmonėjimo kelią, kuriuo žmogus eina, tame kelyje grumiasi, autentiškai išgyvendamas kunkuliuojantį ir iš anksto nesuplanuotą savo gyvenimą.

Kinas – tai judesys

Žodis kinas (gr. *kínēsis*) reiškia judesį, o gyvenimas A. Tarkovskiui yra nepertraukiamas judesys. Šiai judesio trajektorijai impulsą duoda pats žmogaus gimimo faktas, nulemiantis asmens augimą, brendimą ir t. t. Čia prasideda žmogaus kelias, kuriame vis iš naujo ieškoma pagrindo, visa suimančio ir išlaikančio kaip ontologinę vienybę.

Minties judesys, galintis susiūti žmogaus evoliucijos procesą konstatuojančių sąvokų siūlais – patvariais, o kartais ir ne visai – A. Tarkovskiui vis dėlto nuslysta srūvančios ir kintančios realybės įsisąmoninimo link. Žvelgdami į modernaus kino formatus atsiduriame užgimusios, bet nebaigtinės kintančių judesiu išreikštos realybės akivaizdoje. Tokio judesio analogas A. Tarkovskio filmuose būtų ilgas ir paskiras planas, pristatantis nenumaldomą kaitą. Prancūzų filosofui G. Deleuze'ui, traktuojančiam didžiuosius modernaus kino kūrinius kaip unikalias filosofines koncepcijas, judesys kino filme pirmiausia yra bėgančio laiko išraiška. To laiko, kuris „nepagaunamas už uodegos“, bet vis

Nuotr. iš www.sxc.hu

išsprūstantis iš materializuojančių minties gniaužtų. A. Tarkovskis ilgų paskirų planų formatais pristato nematerializuotas, vadinasi, dar neįsisąmonintas laiko tėkmes. O tos paskiros laiko tėkmės – praeitis ar dabartis – tarytum chaotišku ritmu jungiasi į tarkovskiškus kino pasakojimus.

Gyvenimo pusės: realioji ir virtualioji

Remiantis delioziškąja filosofine kino teorija įmanoma paaiškinti, kaip paskiros kinematografinio laikiškumo situacijos ne tik skaidosi į atskiras dimensijas, bet ir jungiasi į vientisą matą – nesuvaldomą laiko trukmę. Šioje nutįstančioje laiko trukmėje ir kristalizuojasi dvi pagrindinės laiko dimensijos: dabarties konkretybė čia ir dabar bei virtualumas kaip dabarties anapusybė. Pastaroji dimensija – tai sapnai, prisiminimai, fantazijos ir ateities lūkesčiai. Virtualumas, pasak G. Deleuze'o, yra visa tai, kas nuveda ar ištraukia mus „iš dabarties" ar verčia knaisiotis „po dabartimi" ar „virš jos". Visiems pažįstama žmogiškoji patirtis, kai mintimis spontaniškai ir kone iracionaliai judame įvairiausiomis kartais nenumatytomis kryptimis. Neretai tai darome savanoriškai, norėdami labiau suprasti ir įsiskverbti į esaties akimirką. Iš dabarties nuklystame į virtualybę verčiami būtinybės ir siekio įminti šiandienos paslaptį. Taigi keliaujame. Nutinka ir taip, kad praeitis įvairiausiais pavidalais pati iškyla dabarties akimirkoje. Panašiai naviguojame ir interneto erdvėje. Ne veltui kompiuterinių medijų teoretikas Levas Manovichius knygoje „Naujųjų medijų kalba" tvirtina, kad XX amžiaus pradžios kinas, montažu suartinęs tolimas erdves, savitai perteikė naujai determinuotą realybę. O tokia realybės perkūrimo ir pateikimo struktūra atsikartoja dabartinėse internetinėse daugiaterpėse raiškose. Žmogaus protas, spontaniškai skrendantis interneto erdve, yra vedamas iš anksto nenumatytos projekcijos keliu. Tai sukuria dar nepažįstamą patirtį. Ar analogiškai iš anksto nesuprojektuotos minties trajektoriją galime išryškinti ir įteisinti interpretuodami modernųjį tarkovskiškąjį kino naratyvą? Jei taip, kokiu būdu?

Prisiminkime A. Tarkovskio autobiografinį filmą „Veidrodis". Jis kupinas įvairiausių praeities prisiminimų, sapnų, vizijų, dabarties išgyvenimų. Tačiau ši kinematografinė biografija labai nutolsta nuo savo klasikinės išraiškos. Čia nustatyti ribas tarp vieno ar kito praeities momento nėra paprasta. Dabartis ir praeitis susipina ir susimaišo, kaip nutinka ir daugelyje kitų A. Tarkovskio filmų. Tai ryški jo kinematografijos žymė. Tačiau režisierius netikėtais momentais pristato tokias laikiškumo situacijas, kurias, remiantis G. Deleuze'u, galime pavadinti optinėmis ir išgrynintomis. Viena iš tokių optinių vizualinių situacijų „Veidrodyje" matoma tuomet, kada nematomas protagonistas Aleksejus kalbasi telefonu su mama (veiksmas vyksta už kadro), o kino kamera „žvalgosi" po tuščią butą. Žiūrėdami filmą išvystame visą virtinę įvykių, sapnų, fantazijų – ekrane pasirodo tikra realumo ir virtualumo samplaika. Dabar, žvelgdami į „tuščią" ilgą telefoninio pokalbio kadrą, lyg ir nematome nieko apčiuopiamo, kas galėtų materialiai paremti ar iliustruoti girdimą dialogą, nebent suponuoti, kad protagonistas gyvena šiame bute. Svarbiausia čia yra užkadrinio dialogo turinys. Aleksejus nurodo visa, ką matėme prieš tai – jis klausia mamos, kada tėtis paliko šeimą, kada degė kaimynų tvartas, galiausiai prisipažįsta mamai, kad ką tik sapnavo ją ir telefono skambutis jį pažadino. Mama guodžiasi, kad mirė kolegė Liza, o tai jau nuoroda į epizodą, kurį išvysime netrukus.

Taigi tai, ką matėme prieš ir ką matysime po šio telefoninio pakalbio, yra aktualizuojama ir sudabartinama. Ką režisierius rodo pristatydamas „tuščią", t. y. be jokio veiksmo ar įvykio, planą? Kamera nesustodama juda, plaukia, slenka, eina, kitaip tariant, daro tai, ką „daro" laikas. Vadinasi, prieš kino objektyvą veriasi nesugaunamo laiko tėkmė: laikas srūva savaime, o jame išsidėsto buvę ar būsimi gyvenimo įvykiai ir nuotykiai. Taigi, nesuardant realios laiko tėkmės ir jos nepaneigiant, sąmonė randa sąsajas tarp paskirų laikiškumo momentų ir juos įvardija. Tai padaryti leidžia laiko amžinumas.

G. Deleuze'as teigia, kad modernusis kinas įžengė į mūsų epochą kurdamas filosofinius konceptus. Tai akivaizdžiausiai reiškiasi A. Tarkovskio kinematografijoje, kur intensyviai sprendžiama filosofinė laiko problema. Neabejotina, kad filosofinis laiko esmės atskleidimas yra tarkovskiškojo kino prerogatyva.

A. Tarkovskio filosofinis metodas savo prigimtimi siekia suvaldyti perdėm pozityvistinį mąstymą. Jis radikaliai atsisako racionalaus pasakojimo paradigmų, kurios sudurstomos pagal schemą „jei..., tai..." ir remiasi kitokiais racionalumo principais. Tarkovskiškieji ilgi kino planai apsaugoti nuo montažo žirklių ir tokie jie tiksliausiai atspindi realų pasaulio vaizdą, kuris savaime kinta. Nereikia užmiršti, kad šio režisieriaus kino koncepcija priešinasi materialistinei laiko sampratai, teigdama amžinai bėgantį ir realųjį bergsoniškąjį laiką (*dureé*). A. Tarkovskis paneigia S. Eizenšteino dialektinio materializmo sampratą kine, jo kinematografinis stilius akivaizdžiai perauga klasikinio naratyvo rėmus ir įsilieja į naują mozaikinės ir kristalinės kompozicijos sritį. Tarkovskiškoji kinematografija atveria kelią virtualybės ir realybės konvergencijai.

Nuotr. iš www.sxc.hu

Ar mes pakankamai rūpinamės savo vaikų sveikata ir gerove?

A. Bulotos nuotr.

Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Visuomenės sveikatos institute dirbanti mokslo darbuotoja Asta Dervinytė Bongarzoni (nuotr.) apsigynė disertaciją Romos La Sapiensa universitete. Savo disertacijoje ji lygino Lietuvos ir Italijos vaikų, lankančių ikimokyklinio ugdymo įstaigas, psichikos sveikatos būklę.

Įvairių šalių mokslininkai skirtingai apibūdina psichikos sveikatą, tačiau visi sutinka, kad psichikos sveikata – platesnė sąvoka nei psichikos sutrikimų nebuvimas. Atlikdama tyrimą autorė atsižvelgė į tradicijų, socialinės aplinkos, šeimos gyvenimo ir vaikų priežiūros skirtumus abiejose šalyse. Tyrimų rezultatai verčia suklusti tėvus, auklėtojus, vaikų psichikos sveikatos specialistus.

Godos Skėrytės nuotr.

Galbūt galėtumėte kiek plačiau papasakoti apie Jūsų atliktą tyrimą ir jo rezultatus?

Longitudiniai tyrimai rodo, kad ankstyvuosius suaugusiųjų psichikos sutrikimų požymius galima pastebėti jau pirmaisiais gyvenimo metais. Ikimokykliniame amžiuje tai įvairūs vaiko elgesio ir emocijų sunkumai. Jeigu susirūpinusi motina ryžtasi kreiptis į šeimos gydytoją ar pediatrą, tai neretai sulaukia paprasto atsakymo: „Nesijaudinkit, išaugs.“ Bet ar šie sunkumai neperaugs į sudėtingesnius, priklausys nuo daugelio veiksnių: bazinių vaiko poreikių patenkinimo, paveldėto temperamento, socialinės terpės, galop kultūrinės sistemos. Pastaroji nulems vaiko priežiūros ir auklėjimo modelį, jo psichologinę patirtį, vertybes, kurias turės įsisavinti, ir elgesio modelius, su kuriais turės susitapatinti brėsdamas ir žengdamas į suaugusiųjų bendruomenę.

Savo darbe gilinausi į ankstyvosios dėmesio ir aktyvumo sutrikimo diagnostikos galimybes. Šie sutrikimai dažniausiai nustatomi mokykliniame amžiuje, o pirmuosius požymius tėvai ir auklėtojai pastebi jau ikimokykliniame. Paminėsiu keletą iš jų. Iki 2 metų tai nepaaiškinamo verksmo priepuoliai, valgymo sutrikimai, miego ir būdravimo ritmo pokyčiai, kūno kontakto vengimas, neadekvatus atsakas į socialinius stimulus. Reikėtų stebėti 2–4 metų vaikus, kurie greta motorinio sujaudinimo demonstruoja smulkiosios motorijos sunkumus, greitą veiklų kaitą, nepakankamą įsitraukimą į individualius ir grupinius žaidimus. Tokių vaikų veiksmų negalima prognozuoti, jie nesugeba planuoti, dažnai jiems būdingos perdėtos prieštaravimo reakcijos. 4–6 metų vaikai, kuriuos reiktų priskirti hiperaktyvių vaikų rizikos grupei, patiria dėmesio sukaupimo ir išlaikymo, emocijų kontrolės sunkumus, sunkiai prisitaiko prie naujos aplinkos, greitai sutrinka ir pasimeta, juos ištinka pykčio protrūkiai be priežasties. Visi minėti požymiai gali pasireikšti esant ir kitiems sutrikimams ar psichikos raidos sunkumams, jie kinta vaikui augant ir ilgainiui gali peraugti į sunkiai gydymui pasiduodantį dėmesio ir aktyvumo sutrikimą.

Dviejų homogeninių grupių vaikų Italijoje ir Lietuvoje sveikatos būklės palyginimui pasirinkau duomenis apie vaikus, gyvenančius šeimoje ir lankančius ikimokyklinę įstaigą: Lietuvoje – lopšelį-darželį, Italijoje – *scuola materna* (pažodžiui „motinos mokykla“).

Duomenys Lietuvoje ir Italijoje buvo renkami 2007 metų lapkričio–gruodžio mėnesiais (dar neprasidėjus ekonominei krizei), kai vaikučiai po vasaros atostogų jau būna pripratę prie naujos dienos rutinos, o auklėtojos spėjusios susipažinti su pradėjusiais lankyti darželį naujaisiais auklėtiniais.

Pagal vaikų grupę Italijoje buvo atrinkta homogeninė amžiumi ir lytimi vaikų grupė Lietuvoje. Grupė buvo sudaryta iš Lietuvos vaikų elgesio duomenų bazės, kuri buvo kaupiama vykdant mokslininkių gupės (R. Jusienė, R. Barkauskienė, R. Bieliauskaitė, S. Raižienė, A. Dervi-

nytė Bongarzoni) tyrimą, finansuojamą Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo. Gauti statistiškai patikimi rezultatai atskleidžia ryškius Lietuvos ir Italijos ikimokyklinio amžiaus vaikų elgesio problemų skirtumus. Nustatyta, kad, tėvų vertinimais, Lietuvos vaikai turi santykinai daugiau eksternalizuoto elgesio (dėmesio ir agresyvumo) sunkumų, o mokytojų vertinimais, daugiau tiek eksternalizuotų, tiek ir internalizuotų (emocionalumo, nerimastingumo/depresiškumo, somatinių skundų, užsisklendimo) sunkumų.

Kaip kilo idėja palyginti Lietuvos ir Italijos vaikus? Kokie didžiausi skirtumai?

Kad vaiko elgsenos ir emocijų vertinimai Lietuvoje skiriasi nuo kitų šalių panašių tyrimų rezultatų, parodė ir 2001 metais atliktas pirmasis Lietuvoje mokyklinio amžiaus vaikų psichikos sveikatos epidemiologinis tyrimas. Savo darbe norėjau palyginti vaikų psichikos sveikatos būklę dviejose skirtingose kultūrose. Ikimokyklinio amžiaus vaikų psichikos sveikata yra mažai ištirta vaikų psichiatrijos sritis ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje.

Vaikų grupių Lietuvoje ir Italijoje palyginimo rezultatai parodė, kad Lietuvoje, tėvų ir auklėtojų vertinimu, tarp ikimokyklinio amžiaus vaikų psichopatologijos rizika yra daug didesnė negu Italijoje. Net jeigu teigtume, kad tėvai ir auklėtojai Italijoje atlaidžiau vertina vaikų elgseną negu tėvai ir auklėtojai Lietuvoje, vien to nepakaktų paaiškinti visiems nustatytiems ikimokyklinio amžiaus vaikų elgsenos skirtumams.

Tiek Lietuvoje (86,7%), tiek Italijoje (66,7%) anketas daugiausia pildė mamos. Italijoje dažniau anketą pildė abu tėvai, o Lietuvoje – senelės. Preliminariais duomenimis, Italijoje tėvas yra labiau įsitraukęs į vaiko priežiūrą, o Lietuvoje dažniau vaikus globoja senelės. Tiek Lietuvoje, tiek Italijoje anketas pildė profesionalios, prityrusios auklėtojos, gerai pažįstančios savo auklėtinius. Palyginau ir ugdymo įstaigos aplinką: vaikų skaičius grupėje Italijoje svyruoja tarp 17 ir 20 vaikų (vidurkis 19), Lietuvoje tarp 10 ir 23 vaikų (vidurkis 16,5). Lietuvoje vaikas darželyje praleidžia daugiau laiko (vidutiniškai 41,52 savaitines valandas, Italijoje – 30,68).

Lietuvos ir Italijos šeimų gyvenimo kultūra išties skirtinga: italai daugiau kalba nei lietuviai, italams kelia nerimą artimo užsisklendimas, atsiribojimas, o dažnas lietuvis greit pavargsta šurmulingoje aplinkoje. Italų vaikai daugiau bendrauja tarpusavyje, Lietuvos vaikai paprastai būna daugiau įtraukti į visokiausias veiklas, lanko įvairius būrelius – šoka, dainuoja, groja.

Galbūt tyrimas atskleidė kokių nors ikimokyklinio amžiaus vaikų elgsenos ypatumų?

Tyrimas patvirtino vieną ankstyvojo amžiaus psichopatologijai būdingą savybę – dažnai vienu metu pasireiškia tiek fizinių, tiek psichikos sutrikimų požymiai. Nustatyta, kad hiperaktyvumas turi ryšį su kitais elgesio ir emocijų sunkumais priklausomai nuo vaiko lyties ir nuo informacijos šaltinio (tėvų, mokytojų). Tiek Italijos, tiek Lietuvos vaikų grupėse hiperaktyvumas glaudžiai susijęs su agresyviu elgesiu. Išryškėjo dar vienas įdomus skirtumas – tik Italijos grupėje nustatytas statistiškai patikimas ryšys tarp hiperaktyvumo ir įvairiapusių raidos sunkumų.

Palyginamasis tyrimas atskleidė kultūrinius vaiko elgesio sunkumų vertinimo skirtumus. Mokytojai ir tėvai Italijoje sugeba anksčiau atpažinti pirmuosius įvairiapusio raidos sutrikimo požymius.[1] Gali būti, kad tokio pobūdžio sunkumus Lietuvos tėvai ir auklėtojos dažniau linkę priskiri netinkamam vaiko elgesiui, jo užsispyrimui, nepaklusnumui. Toks požiūris nulemia tolesnius suaugusiųjų veiksmus. Tėvai gali stengtis „perauklėti“, „išmušti“ vaiko „ožius“ ir tuo dar labiau apsunkinti padėtį. Italijoje labai nuodugniai įsigilinama į vaiko raidos sunkumus. Pavyzdžiui, vaikas gali turėti kalbos raidos, dėmesio sukaupimo, vykdomosios funkcijos sunkumų.[2] Auklėtojų, psichomotorikos specialistų ir tėvų dėmesys sutelkiamas tokiems sunkumams įveikti. Pas mus skubama daryti viską, kad tik vaikas būtų paklusnus, gerai elgtųsi, kartais net neištyrus nepageidaujamo elgesio priežasčių.

S. Savicko nuotr.

[1] Įvairiapusis raidos sutrikimas diagnozuojamas įvertinus požymius, atitinkančius tris diagnostinius kriterijus: 1) socialinių interakcijų stoka, 2) bendravimo sunkumai, 3) ribotos veiklos ir interesai, veiksmų pasikartojimai. Žr. J. Rapoport, D. Ismond, DSM-IV Guida alla diagnosi dei Disturbi dell'infanzia e dell'adolescenza, Masson, Milano, 2000, 75 p.

[2] Vykdomoji funkcija – tai psichologijos terminas, kuris apibrėžia asmens gebėjimą nustatyti veiklos tikslus, planuoti ir įgyvendinti planus pagal užsibrėžtus tikslus, visa tai atlikti pasirenkant veiksmingiausius būdus.

Kokios būtų rekomendacijos tėvams, mokytojams, gydytojams? Ką mes turėtume daryti?

Godos Skėrytės nuotr.

Kasdien kurti saugią aplinką savo vaikams, atpažinti vaikų emocinius, elgesio, mokymosi sunkumus ir sugebėti atskirti savo pačių problemas, neprimesti jų vaikams. Kiekvienu atveju reikia įsigilinti, išsiaiškinti ir suprasti, kas iš tikrųjų yra negerai. O tai įmanoma tik pasitikint vieniems kitais, bendraujant, tariantis. Pavyzdžiui, kokio amžiaus vaikus pradedame vesti į darželį, kiek ilgai jame paliekame? Lietuvoje tarp tėvų ir auklėtojų neretai tvyro įtampa ir įtarumas, o vaiko poreikiai ir psichikos galimybės ignoruojamos. Kai paklausiau vienos motinos apie vaiko sveikatą, ji tvirtino, kad vaikas visai sveikas, neturėjo jokių sunkumų. Kai po kurio laiko vėl paklausiau, kaip vaikas priprato darželyje, sakė, kad pradžioje nenorėjo eiti, paverkė dvi savaites, bet nei tėvai, nei auklėtojos nekreipė dėmesio ir jis apsiprato. Kalbant paaiškėjo, kad pradėjęs lankyti darželį kas savaitę vaikas sirgdavo, bet tai buvo peršalimo ligos, slogos. Nei tėvai, nei auklėtojos to nesusiejo su adaptacijos laikotarpiu vaiko išgyvenamu emociniu stresu, padidėjusiu nerimu ir atsiskyrimo nuo tėvų baime. Mūsų kultūroje vis dar stengiamasi sumenkinti vaiko psichologinius poreikius, ignoruoti prieraišumo svarbą. Italų kultūroje vaikas ir seneliai – neatskiriami šeimos nariai. Tėvai nešiojasi, vedžiojasi vaikelius visur, labai rūpinasi ir seneliai. Dirbančios mamos anksti pradeda vesti vaikus į ugdymo įstaigas, bet pripratina labai pamažu. Tėvai atiduoda vaikelį į auklėtojos rankas, auklėtoja jį gražina į tėvų rankas, susitikę būtinai pasišnekučiuoja, pasitaria ir pasidžiaugia vaikeliu – tai privaloma bendravimo kultūros dalis. Šitaip iš rankų į rankas vaikas perduodamas iki 12 metų amžiaus. Įstatymu nustatyta, kad tik nuo šio amžiaus vaikas yra pakankamai brandus keliauti į mokyklą vienas.

Ar tai tokia mūsų auklėjimo sistema, ar sovietmečio reliktas?

Manyčiau, kad tai labai susiję su stresine įtampa, psichosocialine aplinka, kurioje jau ilgai gyvena Lietuvos žmonės. Nuolatinės permainos, nedarbo ar atleidimo iš darbo grėsmė kelia stresą tėvams. Įrodyta, kad yra ryšys tarp vaikų emocinės būsenos ir tėvų streso lygio bei šeimos pažeidžiamumo. Galvojant apie vaikų sveikatos sutrikimų prevenciją visų pirma reikia galvoti, kaip puoselėti ir saugoti šeimą. Galėčiau pasakyti, kad labai skirtinga ir reakcija į krizę, kuri jaučiama tiek Italijoje, tiek Lietuvoje. Negalėčiau palyginti, kiek ji paveikė Italijos ir Lietuvos ekonomiką, tačiau svarbu atkreipti dėmesį į socialinius procesus, kuriems turėjo įtakos krizė. Italijoje kiekvieną dieną per televiziją įvairios aktyvios socialinės grupės analizuoja krizės priežastis. Finansų ministras apibrėžė, kodėl krizė kilo, kas už ją atsakingas. Nuo pirmų mėnesių sudaryta valstybinė programa apsaugoti šeimą, kad ją kuo mažiau paveiktų krizė. Kai atvykstu į Lietuvą, girdžiu, kad už valstybės politiką, atvedusią į krizę, turėtų sumokėti pensininkai, motinos ir šeimos. Tie žmonės, kurie neturėjo įtakos krizei atsirasti... Nuo suaugusiųjų ir vaikų psichinės sveikatos negalima atsieti socialinės aplinkos. Kaip ta socialine aplinka rūpinamasi, kaip ji puoselėjama, taip visa tai atsilieps ir mūsų vaikų sveikatai.

Norėčiau paminėti ir apsauginį Lietuvos vaikų ugdymo kultūros bruožą – muzikinį ir meninį ugdymą – vaikų muzikos mokyklų, įvairių šokių, keramikos ir kitų būrelių tradicijas. Vaikų meninę saviraišką, dainavimą, muzikavimą drąsiai galima priskirti prie reikšmingiausių psichikos sveikatos puoselėjimo veiksnių.

Ar planuojate tęsti tyrimus?

Norėčiau toliau gilintis į vaikų ir pauglių, kurie anksti atsiskyrė nuo šeimos, psichinės sveikatos tyrimus. Man tenka bendrauti su nepilnamečiais pabėgėliais iš karinių konfliktų niokojamų Afrikos ir Artimųjų Rytų šalių, kurių šeimos pražuvo ar liko pavojuje, o jie į Italiją atkeliavo vieni. Lietuvos vaikai vis dažniau anksti išvažiuoja studijuoti svetur arba tėvai išvažiuoja dirbti ir maži vaikai lieka namuose su seneliais, o paaugliai ir visai vieni. Vaikų pasakojimai liudija, kad atsiskyrimo kančia daug didesnė už bet kurį jų patirtą fizinį skausmą. Prisitaikyti naujoje aplinkoje skiriamos milžiniškos psichologinės pastangos, o tai savo ruožtu apsunkina natūralią psichinės brandos raidą, sukelia emocinių ir bendravimo sunkumų. Norėčiau išsamiau patyrinėti, kokią įtaką vaikų psichikos sveikatai daro priverstinė migracija ir ankstyvas vaiko atskyrimas nuo šeimos.

Taigi į klausimą, ar mes pakankamai rūpinamės savo vaikų psichikos sveikata, drįstu atsakyti neigiamai. Nors Lietuvos vaikų srities specialistai, mokytojai, psichologai, pediatrai, psichiatrai, nuo pat pirmųjų Lietuvos nepriklausomybės metų dėjo be galo daug pastangų atkreipti visuomenės dėmesį į įvairiausius grėsmę vaikų psichikos sveikatai keliančius reiškinius, jiems nepavyko sustabdyti įsisukusio rato. Pvz., vaikų nepriežiūra, sunki šeimų, auginančių vaikus, padėtis, patyčių paplitimas – tai tik maža dalis neįveiktų problemų. O prasidėjus sunkmečiui labiausiai pažeidžiamoms visuomenės grupėms buvo smogti nauji negailestingi smūgiai – tiek šeimoms, auginančioms vaikus, tiek vaikų specialistams sumažintas finansavimas, įvesti ir didinami mokesčiai už mokslą, taip užkertant kelią mokytis nepasiturinčių šeimų vaikams... Užburtas ratas sukasi... Vis dar norisi neprarasti vilties, kad Lietuvos vaikų ir šeimų gyvenimas, nualintas nesibaigiančių psichosocialinių traumų, bus atkurtas ir apsaugotas.

Kalbino Nijolė Bulotaitė

Ar mūsų psichikos sveikata pagerės?

Šiandien apie 50 milijonų (11 procentų) Europos Sąjungos gyventojų serga psichikos ligomis. Kas 9 minutės nusižudo vienas europietis. Per metus – 58 000 savižudybių. Lietuvoje situacija daug prastesnė – pagal savižudybių skaičių pirmaujame Europoje. Apie tai, kodėl taip yra ir ką reikia daryti, kad situacija pagerėtų, kalbamės su VU TSPMI ir Medicinos fakulteto docentu, Vaiko raidos centro klinikos vadovu, Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto nariu ekspertu Dainiumi Pūru (nuotr.).

Nuotr. iš asmeninio archyvo

Lietuva pirmauja pagal savižudybių skaičių, patyčių statistiką. Nedžiugina ir mūsų piktnaudžiavimo alkoholiu duomenys. Kodėl Lietuvos gyventojų psichikos sveikatos rodikliai tokie prasti, palyginti su kitomis šalimis ir Europos vidurkiu?

Visuomenėje dažnai nepasitikima specialistų teiginiais, bet prastą Lietuvos visuomenės psichikos sveikatą akivaizdžiai liudija objektyvūs rodikliai. Savižudybių, įvairių prievartos apraiškų, girtavimo gausa – tai tik trys ledkalnio viršūnės. Reikia pripažinti, kad tai būdinga visam Centrinės ir Rytų Europos regionui – 30 naujų demokratijų su 400 mln. gyventojų. Tokia padėtis siejama su ypatinga socialine transformacija, kai

A. Bulotos nuotr.

paaiškėjo, kad didelė grupė žmonių nebuvo pasiruošusi laisvės ir atviros visuomenės iššūkiams. Buvusioje sistemoje norint išlikti ir prisitaikyti reikėjo tam tikro pasyvumo ir konformizmo. Prasidėjus permainoms daug žmonių, neturėdami įgūdžių prisitaikyti ir konstruktyviai save realizuoti sveikais būdais, regresavo į savinaiką ir destrukcinį elgesį: alkoholizmą, savižudybes ar smurtą. Atgavome laisvę, bet sunkiai sekasi išmokti atsakingai šia laisve naudotis. Vyriausybės visame regione pasimetė ieškodamos priešnuodžių didžiulei naujo pobūdžio visuomenės sveikatos krizei. Paprasta pasakyti, kad reikia investuoti į gerą psichikos sveikatą, bet konkretiems veiksmams reikia brandumo, pilietiškumo.

Kai buvo atkreiptas ypatingas dėmesys į žuvusiųjų avarijose skaičių, pavyko mobilizuotis ir valdžios struktūroms, ir visuomenei. Paradoksas tas, kad net tada, kai mirčių skaičius autoavarijose buvo didžiausias, savižudybių skaičius smarkiai jį lenkė. O pasaulyje dažniausiai būna atvirkščiai. Abejingas valdžios struktūrų požiūris į savižudybių epidemiją atspindi vis tą patį bejėgiškumą ir mokslo žinioms prieštaraujantį fatalistinį požiūrį.

Psichikos sveikatos rizikos veiksniai – nedarbas, prastas išsilavinimas, mažos pajamos, prastos gyvenimo sąlygos, prasta fizinė sveikata, nepalankūs gyvenimo įvykiai. Kai kurie jų – ir prastos psichikos sveikatos priežastis, ir padariniai. Šių rizikos veiksnių dėl krizės padaugėjo. Ar galima teigti, kad padaugės ir psichikos sveikatos problemų?

Tai jau pastebime. Žmonijos vystymesi yra daug paradoksų. Iš istorijos žinome, kad karo metu sumažėja neurozių, savižudybių. Žmonės mobilizuojasi, kad išgyventų fiziškai. Dabartinės ekonominės krizės pradžioje buvo vilties, kad krizė padės mobilizuotis ir geriau spręsti problemas. Galbūt ironiškai galime sakyti, kad ta krizė per maža, ji nepakankama mobilizuotis ypatingai transformacijai, nors yra gerų ženklų. Metų pabaigoje daugiau žmonių džiaugėsi galėdami padėti Maisto bankui, dalyvaudami kitose paramos ir labdaros akcijose. Tai ir yra įžanga į gerą psichikos sveikatą, nes laimingas ir sveikas jautiesi tada, kai džiaugiesi padėdamas kitiems.

Savižudybių skaičius, kurį laiką mažėjęs, dabar vėl išaugo. Taigi panašu, kad krizė tapo papildomos rizikos veiksniu. Bet kiekvienas veiksnys gali tapti ir rizikos, ir apsauginis. Pvz., laisvės ir nepriklausomybės atgavimas buvo ir išlieka unikalus pozityvus apsauginis veiksnys, tik mes kol kas nesugebėjome tuo pasinaudoti.

Šias elgesio formas psichologai dažnai vadina savidestrukciniu elgesiu. Gal tikrai mes linkę naikinti save? Iš kur toks vidinis noras daryti sau žalą?

Lietuviai nėra į savižudybes linkusi tauta. Tai liudija ir Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedros vedėjos prof. Danutės Gailienės tyrimai. Nors tarpukariu būta visuomenės raidos problemų, bet savižudybių paplitimas buvo vienas iš mažiausių Europoje. Mokslinės tiesos neatitinka teiginys, kad tai glūdi mūsų prigimtyje ar genuose. Tai turėtų būti laikina epidemija, tik ji užsitęsė. Savižudybių epidemiją reikėtų aiškinti ne biologiniais, genetiniais, o psichosocialiniais ir visuomenės sveikatos veiksniais. Sociologijos klasikas Émile'is Durkheimas yra pasakęs, kad kai sutrinka visuomenės funkcionavimas, kaina, kurią tenka mokėti, yra ir padidėjęs savižudybių skaičius. Anksčiau ar vėliau tai susitvarko, bet reikia pastangų. Daug valstybių įrodė, kad taikant modernius visuomenės sveikatos stiprinimo būdus galima gerokai sumažinti savižudybių skaičių.

Jūs teigiate, kad atsiranda nauji sveikatos politikos prioritetai. XX amžiaus pradžioje – infekcinės ligos, XX amžiaus viduryje ir antrojoje pusėje – kardiologija ir onkologija, XX amžiaus pabaigoje ir XXI pradžioje – psichikos ir elgesio sutrikimai. Ar ir Lietuvoje psichikos sveikata tampa prioritetine sritimi?

Galbūt šiuo atveju mums trukdo lietuviškas inertiškumas, kylantis iš atsargumo. Mūsų istorija buvo tokia tragiška, kad nugali aktyvių permainų baimė ir nuostata „pirma devynis kartus pamatuok". Apie 1995 metus susikaupė kritinė masė mokslinių duomenų ir Pasaulio sveikatos organizacija paskleidė jais paremtą naują žinią, kad psichikos ir elgesio sutrikimai tapo didžiausią naštą sukeliančia ligų grupe, susilygino ir net kai kuriais aspektais pralenkė tradicinius lyderius – širdies ir kraujagyslių, onkologines ligas. Nuo valstybės brandumo priklauso, kaip greitai į tą žinią reaguojama. Lietuva reaguoja perdėm lėtai. Pradžioje buvo gerų ženklų. Po Helsinkio ministrų konferencijos psichikos sveikatos strategijos Europoje klausimais, kai Europos Sąjunga ir PSO pajudėjo šia kryptimi, Lietuva netgi ėmėsi lyderio vaidmens Europoje. Per porą metų parengta ir Seimo patvirtinta Lietuvos psichikos sveikatos strategija – Seimas numatė, kad Lietuva keis ne tik investicijų kiekybę ir kokybę, bet ir kryptį. Iki šiol daug metų investavę į uždaras psichiatrijos įstaigas, psichikos sveikatos klausimus izoliavę nuo bendrų sveikatos, socialinės apsaugos ir švietimo sistemų, dabar turėtume pasukti kitu keliu. Strategijoje teigiama, kad daugiau dėmesio bus skiriama vaikų ir suaugusiųjų psichikos sveikatos stiprinimui, o turintieji psichikos sveikatos problemų, sutrikimų ar ligų gaus pagalbą bendruomeninių paslaugų būdu pagal gyvenamąją vietą. 2010-aisiais sukanka jau treji metai, kai strategija patvirtinta, bet šis svarbus politinis dokumentas kol kas lieka panašus į negyvagimį. Įgyvendinti tokiai strategijai reikia didžiulės politinės valios. Deja, tikrovėje politikų sprendimus vis dar lemia interesų grupės. Didžiumą psichikos sveikatai skirtų lėšų sunaudoja didelės įstaigos – psichiatrijos ligoninės, įvairios globos įstaigos, psichoneurologiniai pensionatai. Kenčiame ne nuo lėšų trūkumo, o nuo to, kad daugiausia lėšų skiriame sistemai, kuri užprogramuoja naujas problemas. Vaikai, augantys problemiškose šeimose, gan lengvai patenka į globos įstaigas. Valstybei ateityje tai sukels naujų rūpesčių, nes mažai tikėtina, kad globos įstaigoje užaugusiam vaikui pavyks sėkmingai adaptuotis visuomenėje. Europa siūlo kitą būdą – mokyti šeimas, ypač rizikos grupių šeimas, tėvystės ir motinystės įgūdžių. Tam reikia organizuoti sistemą ir į ją investuoti.

2004 metų ataskaitoje „Psichikos sveikatos padėtis Europos Sąjungoje" nurodoma, kad psichikos sveikatos padėtis valstybėse narėse yra nevienoda, joje atsispindi šalių, jų situacijų, tradicijų ir kultūrų įvairovė. Kokie tradicijų bei kultūrų skirtumai ir kaip veikia piliečių psichikos sveikatą?

Nors skirtumų mažėja, vis dar išlieka takoskyra, nulemta XX amžiaus geopolitikos, karų ir padalijimų. Išlieka senoji ir naujoji Europa. Senosios Europos šalys sveikesnės ne tik remiantis psichinės sveikatos rodikliais, bet ir savikritiškumu. XX amžius Europoje buvo savianalizės amžius, o mūsų regionas šito išvengė: mes kaip individai ir

visuomenė menkai gebame reflektuoti save. Gal Vakaruose ir buvo kiek perlenkta su Sigmundo Freudo mokyklos įtaka ir psichoanalizės dominavimu, bet tai sveikai įaugo į visuomenės kultūrą. Žmonės suvokė, kad dauguma mūsų poelgių yra neracionalūs. Senoji Europa persilaužė ir visos psichologinės paslaugos buvo kuriamos suvokiant jų reikalingumą. Mūsų valdininkai dar nesupranta, kodėl psichologinių problemų turinčiam vaikui ar paaugliui susitikti su psichologu ar psichiatru reikia bent 10 kartų. Švedų, anglų ar vokiečių valdininkai to jau neklaustų. Kita labai svarbi ir jautri takoskyra – dideli tolerancijos kitokių žmonių atžvilgiu skirtumai. Jei jaučiamės prastai, esame linkę apkaltinti arba valdžią, arba pažeidžiamas visuomenės grupes. Mūsų regione, taip pat ir Lietuvoje, dramatiškai didesni nepakantumo, netolerancijos rodikliai visoms pažeidžiamoms grupėms: psichikos ligoniams, sergantiesiems alkoholizmu ir narkomanija, seksualinėms, nacionalinėms mažumoms. Tai rodo prastą „sveikosios“ visuomenės dvasinę sveikatą. Europai sunkiai suvokiamas Lietuvoje tebesitęsiantis diskursas dėl seksualinių mažumų kaip neva keliančių pavojų vaikams, bandymas priimti kai kuriuos prieštaringus įstatymus, terminų suplakimas ir šiuolaikinių mokslo žinių bei vertybių ignoravimas. Eurobarometro duomenys rodo, kad Olandijoje beveik 70 procentų respondentų teigė pažįstantys seksualinėms mažumoms priklausančių asmenų, o Lietuvoje – tik 7 procentai. Interpretacija aiški – Lietuvoje dauguma žmonių jų nepažįsta, todėl ir bijo. Oponentai gal interpretuotų, kad Olandijoje tokių žmonių daug, o Lietuvoje mažai. Bet iš tiesų seksualinėms mažumoms priklausančių žmonių visur yra vienodai, tik kai kur jie priversti slapstytis, o kitur jų teisės ir laisvės nevaržomos, ir tokios visuomenės būna dvasiškai sveikesnės. Taip pat yra ir su psichikos ligoniais. Labiausiai psichikos ligonių bijo tie, kurie neturi tokių tarp savo artimųjų. Mitai, stigma, neteisingos nuostatos kenkia pačiai visuomenei. 68 procentai lietuvių įsitikinę, kad žmonės su psichikos sutrikimais yra pavojingi visuomenei. Senosiose Europos valstybėse taip mano apie 20–30 procentų. Kai tokia mūsų visuomenės nuomonė, politikai bijo pradėti įgyvendinti integracijos programas, siūlo pirma paruošti visuomenę. Bet patirtis rodo, kad visuomenę galima paruošti tik diegiant naujoves į praktiką.

Ar mes išsiskiriame tarp kitų Centrinės ir Rytų Europos šalių?

Esame truputį žemiau nei per vidurį. Manau, kad daugiausia problemų yra Rusijoje, bet ten prastai su statistika. Ten blogiau ir su žmogaus teisėmis, dar didesnė vaikų ir suaugusiųjų institucionalizacija. Baltijos valstybėse kai kuriose srityse prasiveržė estai, o su latviais mūsų situacija panaši – atsiliekame nuo Centrinės Europos. Pavyzdžiui, yra toks rodiklis kaip žmogžudystės tarp jaunų žmonių nuo 10 iki 29 metų. Skaičiuojama, kiek taikos metu valstybėje šio amžiaus žmonių per metus nužudė vienas kitą. Didžiuliai skirtumai labai tiksliai parodo visuomenės dvasinės sveikatos būklę. Beveik visose senosios Europos šalyse šis rodiklis (skaičiuojant 100 000 žmonių per metus) yra mažesnis už vienetą. Centrinėje Europoje rodikliai tokie: Vengrijoje, Čekijoje, Slovakijoje, Lenkijoje – 2–3, Baltijos valstybėse – 5–7, o Rusijoje – 18. Taigi Rusijoje per metus 7000 jaunų žmonių nužudo vienas kitą. O kiek dar aplink tokias tragedijas sugriautų, sužalotų gyvenimų. Pasaulio sveikatos organizacija, Europos Taryba nuolat siunčia raportus vyriausybei, kad tai rodo labai prastą visuomenės sveikatos būseną ir kad vyriausybė turi investuoti ne į kalėjimų plėtrą, o į modernią visuomenės sveikatos sampratą. Kuo mažiau prievartos nuostatų bus visuomenėje, tuo bus mažiau tokių atvejų. Kai kas

15–19 metų asmenų savižudybės (mirtys 100 000 gyventojų)

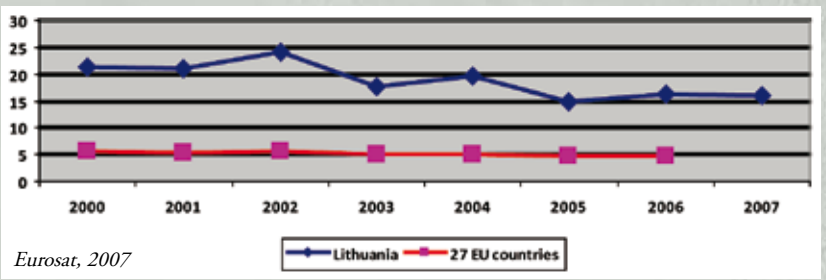

Eurosat, 2007

11, 13 ir 15 metų paaugliai, turintys teigiamą požiūrį į savižudybę

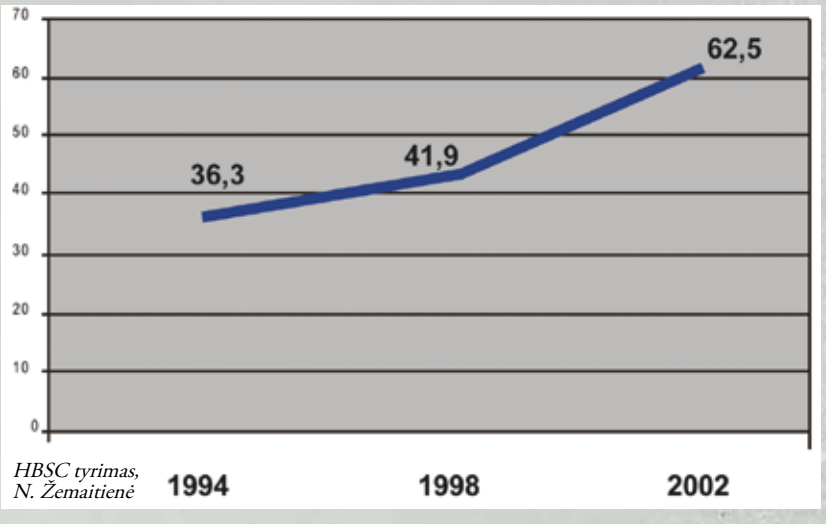

HBSC tyrimas, N. Žemaitienė

A. Bulotos nuotr.

nors baisaus nutinka, žmonės ragina bausti, įkalinti, mažinti baudžiamosios atsakomybės amžių iki 14 ar net 12 metų. O kai pasišneki su bendruomenės nariais, pažinojusiais nusikaltusį paauglį, jie teigia, kad iki to įvykio buvo geras vaikas, niekuo nesiskyręs nuo kitų bendraamžių.

Lietuvoje demokratijos situacija yra nepalyginamai geresnė, nors vis dar vyksta idėjų kova dėl žmogaus teisių sampratos. Eiliniams piliečiams atrodo, kad reikia įvesti tvarką ir viskas bus gerai. Įrodymai sako kita. Susitvarkyta ten, kur buvo taikomi modernūs visuomenės sveikatos metodai, pavyzdžiui, vaikų psichologinio atsparumo stiprinimas. Tai galima daryti specialiomis programomis mokykloje. Vaikai mokomi įvairių socialinių įgūdžių (pvz., bendravimo, konfliktų sprendimo, streso įveikos), kuriuos gali panaudoti susidūrę su problemomis, sunkumais. Labai efektyvu ugdyti vaikų besilaukiančių tėvų įgūdžius. Pozityvios tėvystės programos jau pradėtos diegti ir Lietuvoje.

Europos Sąjunga ypač pabrėžia visuomenės psichikos sveikatą. Ji net neturi mandato asmens sveikatos priežiūrai (klinikinei medicinai), taigi paliko valstybėms asmens sveikatos reikalus spręsti pačioms. Tuo tarpu PSO vienodai rūpinasi ir visuomenės, ir konkrečių ligonių sveikata, rekomenduoja valstybėms, kaip moderniai gydyti žmones, kai sutrinka jų fizinė ar dvasinė sveikata. Vis kyla klausimas – ar tai medicinos, ar socialinių mokslų sritis? Kas turi spręsti psichikos sveikatos problemas? Reikia išlaikyti pusiausvyrą tarp biologinių, psichologinių ir socialinių aspektų, įvertinant ir rizikos veiksnius, ir gydymo priemones. Istorijoje būta daug tragiškų paklydimų, kai buvo pernelyg sureikšminami tai vieni, tai kiti aspektai. Pradžioje buvo tik psichoanalizė, paskui tik prozako era, kai be saiko pradėta vartoti naujus psichotropinius vaistus net lengviems psichikos sutrikimams gydyti. Būtų gerai pasimokyti iš klaidų. Sovietmečiu dėl ideologijos ši sritis buvo biologizuota. Viename TSKP suvažiavime konstatuota, kad visos psichologinės ir socialinės priežastys esą panaikintos. Taigi, jei žmogus turi problemų, belieka rasti ligą jo smegenyse. Šiandien turime suprasti, kad psichikos sveikatos ypatumus nulemia sudėtingas biologinių, psichologinių ir socialinių rizikos ir apsauginių veiksnių derinys.

Savižudybių dažnis Lietuvoje 1930–1940 metais ir 1986–2008 metais 100 000 gyventojų

Valstybinis psichikos sveikatos centras *Statistikos departamento prie LR Vyriausybės duomenys*

Valstybė privalo rūpintis ir rūpinasi savo piliečių psichikos sveikata: kuriamos strategijos, plečiamas paslaugų tinklas. Kaip rūpintis fizine sveikata lyg ir žinome – mankštintis, sveikai maitintis. O kaip pats pilietis galėtų pasirūpinti savo psichikos sveikata? Ar yra praktinių patarimų šioje srityje?

Yra bendri principai, tik nelengva persilaužti, norint pradėti juos įgyvendinti. Pagrindinis principas šiais laikais toks: psichikos sveikata tuo geresnė, kuo labiau išmoksti pats atsakyti už savo veiksmus. Pas mus vyravo kitokia, paternalistinė kultūra, kai valstybė ir tėvai, bent jau kol esi vaikas, sprendžia ir atsako už tave. Bet kyla klausimas, kaip per vieną naktį, kai tau sukanka aštuoniolika, gali tapti atsakingu piliečiu. Todėl moderni samprata – padėti žmogui ne už jį sprendžiant problemas, o išmokant patį tvarkytis su savo jausmais ir poelgiais, pačiam priimti sprendimus. Dar iki šiol nemažai žmonių ateina pas psichiatrą ar psichologą ir prašo patarimo, kaip išspręsti savo dilemą: pvz., tuoktis ar ne. Šiuolaikinis specialistas žmogui atskleis, kad jis turi didžiulę vertybę – pasirinkimo laivę elgtis vienaip ar kitaip, bet privalo pats nuspręsti, nors tai ir skausminga. Jei specialistas patars, kurį sprendimą priimti, paskui žmogus galės visą gyvenimą jį kaltinti, jei nepasiseks. Dabar visa medicina perėjo nuo paternalistinio prie partnerystės modelio, kai specialistas tariasi su pacientu ar klientu, išvardija kelis variantus, o sprendimą palieka priimti pačiam žmogui. Taigi pagrindinis geros psichikos sveikatos bruožas yra gebėjimas pačiam priimti sprendimus, atsakyti už savo veiksmus, gebėjimas džiaugtis gyvenimo smulkmenomis. Gerai psichikos sveikatai taip pat būtinas gebėjimas išgyventi liūdesį, dvasinį skausmą, kai ištinka nelaimė, artimo žmogaus netektis. Mūsų tautos ir galbūt viso regiono kultūroje tai labai slopinama. Mes įpratę, kad jei jau labai sunku, tai gal geriau vaistų išgerti, neparodyti savo skausmo. Šiuolaikinė psichologija teigia, kad jei žmogus neišgedės netekties, visą gyvenimą jį persekios kaltės jausmas.

Ne paslaptis, kad 80 procentų aukų, kalbant apie savižudybes, prievartą, girtavimą, Lietuvoje yra vyrai. Tai unikalus reiškinys žmonijos istorijoje. Tiek laiko moteris vadinome silpnąja lytimi, o dabar paaiškėjo, kad yra atvirkščiai. Lietuvoje savižudybių daugiausia įvykdoma darbingo amžiaus vyrų grupėje. Moterų savižudybių skaičius panašus kaip visoje Europoje. Čia irgi galime atsekti auklėjimo ypatumus, nes berniukams nuo vaikystės draudžiama rodyti jausmus: vyrai neverkia, negražu pykti. O reikia išmokti ir pykti civilizuotai. Bet kaip išmokti, jei tėvai neturi tokių įgūdžių? Europos Sąjungos psichinės sveikatos dienotvarkėje atsiranda rekomendacijų įtraukti į mokyklines programas emocinio raštingumo ugdymą.

Kalbino Nijolė Bulotaitė

Vilniaus miesto panorama XVI a.

Nuo cirulninkų – iki mokslinės

Doc. dr. Dalia TRIPONIENĖ

Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto
Širdies ir kraujagyslių ligų klinika

Vilniaus chirurgų (cirulninkų) brolijai (*Fraternitas chirurgorum Vilnensium*) sukako 500 metų. Su Vilniaus cirulninkais mus sieja labai svarbi chirurgijos dalis – amatininkiškoji, sugebėjimas dirbti rankomis. Mokslinė chirurgija senojo Vilniaus universiteto Medicinos fakultete iš Vilniaus chirurgų brolijos perėmė chirurginės etikos normas ir įgūdžius.

Vilniaus chirurgų brolijos antspaudas (Fraternitas Chirurgorum Vilnensium), 1552

Ši brolija buvo pirmoji chirurgų organizacija Rytų Europoje. XV ir XVI amžiuje diplomuoti gydytojai – „filosofijos ir medicinos daktarai“, kaip jie save vadino, chirurgija neužsiimdavo, mat fizinis – rankų darbas buvo laikomas negarbingu.

1781 metų lapkričio 24 dieną įkūrus Vilniaus universiteto Medicinos fakultetą mokslinė chirurgija sugriovė Vilniaus chirurgų brolijos instituciją.

Teisingą Vilniaus chirurgų brolijos įkūrimo datą yra minėję doc. V. Michelmacheris (1957) ir dr. G. Galkutė (1971). Jų darbuose teigiama, kad brolijos įstatai parašyti 1509 metais lotynų ir rusų kalbomis. Įstatai rėmėsi karališkąja privilegija ir buvo palaikomi miesto valdžios, jie turėjo įstatyminę galią. Įstatų tekstas yra išlikęs nebaigtoje spausdinti Henriko Lovmianskio knygoje „Akty cechow Wilenskich“ („Vilniaus cechų aktai“) ir saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje.

Vilniaus chirurgų cecho liudijimas Benediktui Danovskiui, 1788 m. gruodžio 15 d.

chirurgijos

Kaip seniau tapdavo chirurgais

Tais laikais kandidato į chirurgus mokslas trukdavo 12 metų. Trejus metus kandidatas mokydavosi pas vieną meistrą, vėliau šešerius metus keliaudavo po įvairias šalis ir pas įvairius to amato meistrus mokydavosi patyrimo ir miklumo. Tik po to galėdavo pasirinkti vieną kurį Vilniaus brolijos meistrą ir čia dirbdavo dar trejus metus. Taip teoriškai ir praktiškai pasirengęs, kandidatas į meistrus laikydavo egzaminus, kuriuose dalyvaudavo medicinos mokslų daktaras ir keli labiausiai įgudę miesto meistrai. Būdavo reikalaujama, kad egzaminuojamasis pažintų visas žmogaus ligas, kurias gydo chirurgai. Atsakęs į pateiktus teorinius klausimus, kandidatas į meistrus dar laikydavo praktinius egzaminus – išgaląsdavo skustuvą, žirkles, paruošdavo flebotomą (prietaisą kraujui leisti) ir dvi savaites gamindavo nurodytus tepalus bei pleistrus. Jei įvykdytą darbą susirinkusi komisija įvertindavo gerai, būsimajam chirurgui būdavo išduodamas diplomas, sutvirtintas brolijos antspaudu. Po iškilmingos vakarienės, kurioje dalyvaudavo meistrai su žmonomis, jaunasis specialistas būdavo įrašomas į miesto piliečių knygą. Taip prasidėdavo savarankiškas jaunojo meistro darbas.

Vilniaus chirurgai teikdavo visą tuo metu įmanomą chirurginę pagalbą gyventojams, patys ruošdavo tvarsčius, tepalus, balzamus. Kaip miesto gyventojai, Vilniaus chirurgai turėjo savo pilietinių pareigų – karų metais, kardais ir muškietomis ginkluoti, jie stodavo ginti miesto sienų, lydėdavo kariuomenę jos žygiuose, gydydavo sužeistus karius.

Cirulninkai – „išorės medicinos“, o diplomuoti daktarai – „vidaus medicinos“ specialistai

Vilniaus barzdaskučių cechas oficialiai vadinamas Vilniaus chirurgų brolija – *Fraternitas Chirurgorum Vilnensium*. Šis pavadinimas figūravo brolijos dokumentuose ir antspaude, kuris išliko Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyno fonduose. Tokie ankstyvųjų naujųjų laikų susivienijimai (cechai – brolijos) vienijo tam tikrą amatininkų grupę, kuri sprendė savo profesinius reikalus – priėmimo į broliją, profesinio apmokymo, kvalifikacijos kėlimo, visuomeninio statuso ir kitus klausimus.

Antspaudas yra vienas seniausių žinomų chirurgų brolijų antspaudų Lietuvoje ir Lenkijoje. Jame pavaizduoti chirurgų patronai šv. Kozmas ir Damijonas, apsivilkę tų laikų drabužiais, laikantys rankose indus vaistams. Fone lentynėlė medikamentams ir chirurginiai instrumentai. Aplinkui užrašas „Fraternitas Chirurgorum Vilnensium. 1552“.

Apie cirulninkų chirurgų teiktą medicinos pagalbą pasakoja tiek išlikę dokumentai, tiek archeologiniai radiniai. Sprendžiant iš išlikusių dokumentų, cirulninkų chirurgų darbas buvo labai vertinamas, jiems buvo gerai atlyginama.

Cirulninkai buvo laikomi „išorės medicinos“ specialistais, tuo tarpu diplomuoti medicinos daktarai tada buvo „vidaus medicinos“ specialistai. Cirulninkai, apibūdinant juos dabartine terminologija, buvo chirurgai, traumatologai, dermatovenerologai, odontologai ir teismo medikai. Iš dalies jie buvo ir farmacininkai: tepalus ir miltelius barzdaskučiai pasigamindavo paprastai patys.

Šventieji Kozmas ir Damijonas – gydymo meno globėjai, Vilniaus chirurgų brolijos cecho patronai

Prof. R. Jankausko nuotr.

Sugijęs skeveldrinis dešiniojo šlaunikaulio lūžis iš Šv. Stepono bažnyčios kapinių, XVI a.

Prof. R. Jankausko nuotr.

Traumų gydymo atvejis iš Bonifratrų bažnyčios buvusių kapinių, XVI a.

Cecho chirurgus keičia gydytojai chirurgai, baigę Vilniaus universitetą

1795 metais Lietuvą prijungus prie Rusijos imperijos, neteko galios ir senosios karališkosios privilegijos, kuriomis rėmėsi cechų teisės.

XVIII amžiaus devintajame dešimtmetyje cecho autoritetas ir reikšmė dar buvo tiek dideli, kad Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto profesorius Jokūbas Briotė (Jacobus Briottet, 1746–1819), taip pat ir kai kurie kiti profesoriai įsirašė cecho nariais. Prof. Jokūbas Briotė, norėdamas padidinti chirurgijos vaidmenį, ėmėsi mokyti Vilniaus chirurgus.

Tačiau XVIII amžiaus pabaigoje padėtis ėmė greitai keistis. *Fraternitas Chirurgo-*

Jokūbas Briotė (1746–1819) – vienas iš chirurgijos klinikos įkūrėjų

rum Vilnensium pradėjo nykti įkūrus Medicinos mokyklą Vilniuje. Jos nariai negalėjo varžytis su gydytojais. Cecho chirurgus pamažu keitė gydytojai chirurgai, baigę medicinos mokslus Vilniaus universitete. Geresniu darbu jie įgijo gyventojų pasitikėjimą ir nukonkuravo cecho chirurgus.

Vilniaus chirurgų brolija-cechas, gyvavusi 300 metų, buvo panaikinta valdžios nurodymu 1833 metais. Tačiau pavieniams cirulninkams, išlaikiusiems atitinkamus egzaminus, dar buvo leidžiama verstis savo cirulnėse mažąja chirurgija. Tokie cecho likučiai – cirulnios, savotiškos „medicinos įstaigos“, išsilaikė Lietuvoje iki pat XX amžiaus pradžios.

Fraternitas Chirurgorum Vilnensium gyvavo daugiau kaip 300 metų. Nė viena kita medicinos draugija Lietuvoje neturėjo ir neturi tokios ilgos istorijos. Ir beveik visą šį laiką *Fraternitas Chirurgorum Vilnensium* buvo vienintelis chirurgijos atstovas Lietuvoje.

Vilniaus universitetas pradeda rengti specialistus chirurginiam darbui

Šalia cirulninkų medicinos XVIII amžiaus pabaigoje Vilniuje atsiranda mokslinė medicina. Ji pradėta įgyvendinti per Vilniaus universiteto Medicinos fakultetą, įkurtą 1781 metų lapkričio 24 dieną, ir per ligonines, kurios veikė Vilniuje ir iki Medicinos fakulteto. Mokslinė chirurgija neišau-

Jokūbas Šimkevičius (1775–1818) – medicinos ir chirurgijos mokslų daktaras

go iš cirulninkų institucijos. Ją organizavo arba visiškai nauji žmonės, dauguma net ne LDK piliečiai, arba vilniečiai bei gydytojai iš kitų LDK vietų, kurie buvo baigę medicinos mokslus užsienyje. Medicinos fakultete susibūrę gydytojai ir profesūra dirbo remdamiesi tuometinio mokslo teikiamomis žiniomis, kurios plito į Lietuvą iš Vakarų Europos.

Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas nuo pat pradžių įtraukė į savo programas tiek teorinę, tiek praktinę chirurgiją. Universitetas pradėjo rengti jaunus specialistus chirurginiam darbui. Su šiais specialistais cirulninkai, žinoma, konkuruoti negalėjo ir tapo „antros rūšies“ specialistais. Jų medicininėmis paslaugomis naudojosi tik varguomenė, kuriai mokslinė chirurgija buvo neprieinama. Pradžioje cirulninkystė dar buvo Medicinos fakulteto paskaitų tvarkaraščiuose, tačiau 1783 metais šis dalykas iš tvarkaraščių dingo. Jis užleido vietą „teorinei chirurgijai“. Chirurgija nustojo būti amatu, ji virto mokslu.

Ją pradėjo dėstyti prancūzas Mykolas Renjė (Nicolaus Regnier, 1723–1800). Įkūrus Medicinos fakultetą, jis organizavo Anatomijos ir chirurgijos katedrą, dėstė akušeriją. 1775 metais iš Paryžiaus pakviečiamas Jokūbas Briotė. 1787 metais jis tapo

Pirmasis Chirurgijos klinikos vedėjas Jonas Fridrichas Niškovskis

praktinės chirurgijos profesoriumi, dėstė operacinę chirurgiją su anatominėmis demonstracijomis. Mykolą Renjė ir Jokūbą Briotė reikia laikyti mokslinės chirurgijos ir akušerijos pradininkais Lietuvoje.

Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas greit sustiprėjo, kvietė profesorius iš Vakarų Europos ir rengė profesorius savomis jėgomis Vilniuje.

Diplomuoti gydytojai buriasi į draugiją, įkuriama Chirurgijos klinika

Vilniuje brendo būtinybė diplomuotiems gydytojams susijungti į draugiją, kuri galėtų spręsti profesinius uždavinius – ir praktinius, ir mokslinius.

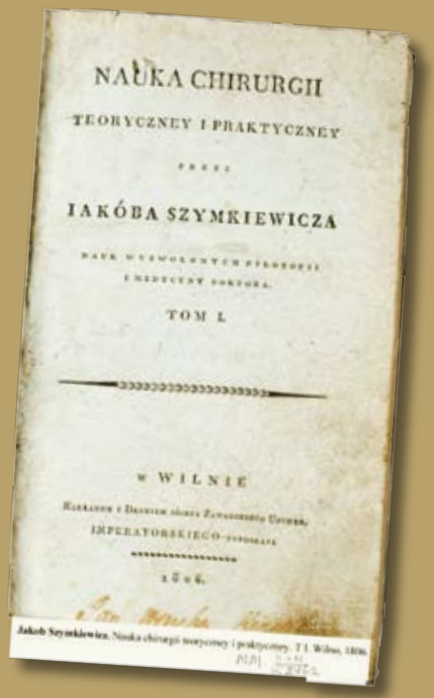
NAUKA CHIRURGII
TEORYCZNEY I PRAKTYCZNEY
IAKÓBA SZYMKIEWICZA
TOM I.
W WILNIE

Jokūbo Šimkevičiaus vadovėlis „Teorinės ir praktinės chirurgijos mokslas“, Vilnius, 1806

Tokia draugija įkuriama Jozefo Franko iniciatyva 1805 metais. Tarp 15 jos įkūrėjų – trys chirurgai: J. Šlegeris (štabschirurgas), E. Einholmas (karo medicinos inspektorius) ir J. Šimkevičius (medicinos ir chirurgijos mokslų daktaras), kurie pasirašė Vilniaus medicinos draugijos įstatus. Vienas iš šios draugijos tikslų buvo skleisti medicinos mokslo žinias tarp gydytojų ir šviesti visuomenę. Draugijos veikla sudavė smūgį cirulninkystei.

Chirurgai Vilniaus medicinos draugijoje visada buvo aktyvūs: skelbė naujoves, demonstravo ligonius, skaitė pranešimus ir puoselėjo draugijos veiklą. Dalyvavo visose labdaringose akcijose – teikė nemokamą pagalbą miesto gyventojams.

1808 metais įkuriama Chirurgijos klinika. Jos įkūrėjai – J. Briotė, J. Šimkevičius, J. Frankas, J. F. Niškovskis. Tai buvo naujovė. Pirmasis Chirurgijos klinikos vadovas ir vienas svarbiausių organizatorių buvo Jonas Fridrichas Niškovskis (1774–1816), baigęs Vilniaus universitetą ir jame tapęs profesoriumi. Viena iš solidžiausių Vilniaus chirurgijos figūrų buvo labai geras chirurgas Jokūbas Šimkevičius, puikiai dėstęs chirurgiją Vilniaus universitete, parašęs didžiulį chirurgijos vadovėlį, daug straipsnių ir iš kitų medicinos sričių, daugiausia pediatrijos.

J. F. Niškovskiui mirus, 1817 metais Chirurgijos klinikos vadovu tapo Vaclovas Pelikanas. Kiek vėliau klinikai pradėjo vadovauti Konstantinas Porcianka (1793–1841), vilnietis, 1818-aisiais baigęs Vilniaus universitetą ir tapęs šio universiteto profesoriumi.

Per Vilniaus medicinos draugiją Vilniaus chirurgai palaikė glaudžius ryšius su kitais Europos chirurgais, ypač gerai buvo informuoti apie Vakarų Europos medicinos ir chirurgijos laimėjimus.

Uždarius Vilniaus universitetą – ypatingas Vilniaus medicinos draugijos vaidmuo

Vilniaus medicinos draugijos ir chirurgų veikla uždarius Vilniaus universitetą 1832 metais ir Vilniaus medicinos chirurgijos akademiją 1842 metais buvo ypač svarbi. Vilnius neturėjo aukštosios medicinos mokyklos net 77 metus, iki 1919-ųjų. Chirurgų edukaciją palaikė tik Vilniaus medicinos draugija. Kaip sakė istorikas prof. Antanas Kulakauskas, Vilniaus medicinos draugija tapo universitetinės tradicijos šviesa.

Palanki Medicinos fakulteto ir Medicinos chirurgijos akademijos įtaka medicinos ir chirurgijos mokslui Lietuvoje buvo jaučiama dar ilgai po to, kai fakultetas buvo uždarytas, tikrosios fakulteto dukters – Medicinos draugijos dėka. Vilnius dar ilgai buvo vienas iš pažangiausių medicinos židinių Rusijoje ir Rytų Europoje.

Lietuvos Vyriausiosios mokyklos herbas su universiteto rūmais. Pirmas iš dešinės – Medicinos kolegijos pastatas (iš knygos „Prospectus lectionum in Alma Universitate et Academia Vilnensi...“, Vilnae, 1782)

Išlikusiuose Vilniaus medicinos draugijos protokoluose randame duomenų apie chirurgų perskaitytus pranešimus. 1843–1919 metais buvo skaityta daug pranešimų apie šautinius sužalojimus, pilvo organų chirurgiją, žarnų rezekciją, pilvo pūlinių gydymą, chirurginį skrandžio ligų gydymą, skrandžio opos diagnostiką ir gydymą, apendicitą ir jo gydymą.

Reikia pabrėžti chirurgų novatoriškumą minimu laikotarpiu – 1886 metais atlikta pirma sėkminga ovariotomija, 1886 metais pradėtas chirurginis pleurito gydymas, 1903-ieji – širdies chirurgijos pradžia.

XIX šimtmetyje ir XX amžiaus pradžioje Vilniaus chirurgai jau darė didelių sąnarių rezekcijas, egzartikuliacijas ir galūnių amputacijas, buvo sėkmingai gydomi lūžę kaulai ir atstatomi išnirę sąnariai.

Stepono Batoro universiteto laikotarpiu (1920–1939) chirurgai neturėjo savo sekcijos. Jie veikė Vilniaus medicinos draugijoje.

Daugiausia dirbo chirurgai, baigę mokslus Tartu universitete: Tadas Dembovskis, kuris gerai operavo pilvo organus, J. N. Michnevičius – pirmasis Vilniaus proktologas, pasiūlęs savo hemoroidinių mazgų operavimo metodą, prof. Jozefas Kazimieras Ziemackis, 1919–1925 metais dėstęs operacinę chirurgiją ir įkūręs Bendrosios chirurgijos katedrą, Anatomijos muziejų. Tarp žymesniųjų – profesorius Kornelis Micheida, ypač kreipęs dėmesį į skrandžio ligas, ūmius pilvo organų susirgimus (buvo jų gydymo novatorius, storųjų žarnų chirurgijos žinovas).

Kylanti universitetinė medicina – cirulninkai jiems buvo nepakeliui

Cirulninkai Vilniuje buvo pasiekę aukštą amato lygį. Kurį laiką jie neatsiliko nuo kitų Europos šalių, nes važiuodavo pasižiūrėti, kaip dirba jų amato broliai Vakaruose. Brolija griežtai kontroliavo ne tik techninius šio amato žmonių sugebėjimus, bet ir etinių normų laikymąsi. Palyginti vėlai įsikūrus Vilniaus universiteto Medicinos fakultetui, cirulninkai gydė Vilniaus gyventojus daugiau nei 300 metų.

Chirurgų brolijos sąsaja su Vilniaus universitetine medicina buvo silpna. Universiteto profesoriai pasižymėjo didžiule erudicija, puikiomis anatomijos žiniomis, sugebėdavo atlikti stebinamai sudėtingas tam laikotarpiui operacijas. Tuo tarpu cirulninkai buvo tik meistrai. Nors randame žinių, kad Vilniaus universiteto profesoriai bandė juos mokyti mokslinės chirurgijos pagrindų, tačiau jie neįstengė net mažumėlę priartėti prie savo mokytojų, kad ir kaip šie nuoširdžiai mokė. Vis dėlto yra įdomių faktų, rodančių, kad universiteto profesoriai chirurgai ir iš cirulninkų mokėsi kai kurių veiksmų, kurie labai svarbūs teikiant, kaip mes dabar vadiname, ambulatorinę, skubiąją medicinos pagalbą. Cirulninkystę randame ir Medicinos fakulteto paskaitų tvarkaraščiuose, tačiau ji tesilaikė 2 metus.

Galima justi, kad tarp cirulninkų ir universitetinės chirurgijos susidarė kelių šimtmečių properša. Skirtingų epochų kultūros susidūrė vienu metu: XVI amžiaus gydymo amatas ir ant mokslo sparnų kylanti universitetinė medicina.

Nuotraukos iš autorės arch.

Vilniaus universiteto simbolis – Šv. Jonų bažnyčios varpinė

V. Naujiko nuotr.

Varpinė atvers duris lankytojams

Milda LEVANDRAITYTĖ

Vilniaus universitetas įgyvendina projektus, skirtus didžiulę istorinę ir meninę vertę turintiems universiteto paveldo objektams išsaugoti, ir siekia juos naudoti ne tik mokslui ir studijoms, bet ir Lietuvos valstybės reprezentavimui, šalies kultūros paveldo sklaidai ir turizmui plėtoti.

Praėjusiais metais Ūkio ministerijai skyrus 4,74 mln. litų 2007–2013 metų Europos Sąjungos struktūrinės paramos, pradedamas ambicingas projektas – apleistos Vilniaus universiteto Šv. Jonų bažnyčios varpinės tvarkomieji statybos ir pritaikymo turizmui darbai.

V. Naujiko nuotr.

Atvers naujas turizmo galimybes

Po rekonstrukcijos varpinė taps išskirtiniu turizmo traukos objektu Vilniaus mieste ir lankytojams atsivers nauja galimybė pažinti vertingą šalies kultūros paveldą.

Rekonstruotoje varpinėje įsikurs Mokslo muziejus. Antrajame aukšte bus įrengta vienintelė Fuko švytuoklė Lietuvoje, demonstruojanti Žemės sukimosi aplink savo ašį efektą. Fuko švytuoklės yra labai patrauklus turizmo objektas. Jos įrengtos šešiolikoje Europos valstybių. Artimiausios šalys, kuriose galima pamatyti Fuko švytuoklę ir susipažinti su jos veikimo mechanizmu, yra Čekija, Danija, Suomija, Lenkija, Švedija, Didžioji Britanija. Tad unikalios Fuko švytuoklės įrengimas Šv. Jonų bažnyčios varpinėje padidintų šio lankytino pastato unikalumą ne tik Vilniaus mieste, bet ir visoje Lietuvoje.

Liftu bus galima pakilti į 60 metrų aukštyje įrengtą apžvalgos aikštelę – senamiesčio panorama nuo aukščiausio pastato šioje miesto dalyje atsivers neįtikėtinu grožiu.

Niokojo visagalis laikas

Šv. Jonų bažnyčios fasadas ir varpinė – unikalus ir vertingas istorinio-kultūrinio paveldo objektas ir Vilniaus universiteto simbolis. Nors varpinė skaičiuoja ilgus istorijos šimtmečius, tačiau išsamiai tyrinėjama ir saugoma nebuvo. Joje neatlikti rimti remonto darbai, todėl šiandieninė varpinės būklė yra labai prasta.

„Šv. Jonų bažnyčios varpinė – unikalią istoriją turintis paveldo objektas, kuris ilgus metus stovėjo apleistas. Būti varpinės viduje yra nesaugu, pavojinga lipti laiptais aukštyn. Statinys nėra pritaikytas turistams ir stovi nenaudojamas. Paskutiniais metais pradėjo irti statinio konstrukcijos, todėl susirūpinta šio objekto išsaugojimu“, – teigė Vilniaus universiteto Strateginės plėtros direkcijos Infrastruktūros plėtros skyriaus vyriausiasis specialistas Vaidotas Stankevičius.

Pamatai neturi geros izoliacijos, juose kaupiasi drėgmė, ji skverbiasi ir į pastato sienas. Ant varpinės cokolio ir sienų matomos dėmės, kurios keičia fasado spalvą. V. Stankevičius pažymėjo, kad netvarkoma varpinė po 50 metų negrįžtamai suirs.

Dar 1999 metais Projektavimo ir restauravimo institute buvo parengtos paminklotvarkos sąlygos, varpinę siūlyta panaudoti Vilniaus miesto panoramos apžvalgai, o žemutinių aukštų patalpose įrengti ekspozicijas. Tačiau atkurti pastato teikiamą naudą ir jį pritaikyti viešajam turizmui imtasi tik šiais metais.

Įgyvendinus projektą „Vilniaus universiteto architektūrinio ansamblio varpinės tvarkomieji statybos darbai“ Šv. Jonų bažnyčios varpinė bus išsaugota kaip vertingas istorijos, kultūros ir architektūros paminklas. Sutvarkyta varpinė bus apsaugota nuo neigiamo aplinkos poveikio ir nykimo, atsiras galimybė naudingai eksploatuoti ilgus metus nenaudotą pastatą.

Atvers pažinimo duris

Neturėdamas nuosavų lėšų varpinei sutvarkyti ir pritaikyti turizmo reikmėms, Vilniaus universitetas pasinaudojo galimybe pritraukti finansavimą iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų.

„Šiuo metu jau atlikti pamatų hidroizoliacijos, grindų stiprinimo tvarkomieji statybos darbai. Vėliau bus pradėti fasado tvarkymo darbai, mūrinių sienų, skliautų restauravimas, medinių laiptų konstrukcijų stiprinimas“, – darbus vardijo V. Stankevičius. Tvarkomieji statybos darbai užtikrins varpinės, kaip Lietuvos kultūros paveldo objekto, išsaugojimą ir pailgins pastato gyvavimo laikotarpį.

Universiteto lankytojai, besidomintys Vilniaus miesto ir Lietuvos istorija, kultūra, architektūra ir norintys susipažinti su seniausios Rytų ir Centrinės Europos aukštosios mokyklos architektūriniu ansambliu, dažnai išreiškia norą apžiūrėti varpinę ir užlipti į jos viršų. Atsižvelgiant į varpinės aukštį ir į tai, kad didelę turistų dalį sudaro vyresnio amžiaus žmonės ir neįgalieji, varpinėje bus įrengtas lengvų konstrukcijų stiklinis liftas, kelsiantis į jos viršuje esančią apžvalgos aikštelę, nuo kurios kaip ant delno atsivers Vilniaus miesto panorama.

Todėl įgyvendinus varpinės sutvarkymo projektą tikimasi, kad viešajam turizmui pritaikyta varpinė patenkins svečių lūkesčius, skatins atvykstamąjį ir vietinį turizmą, prisidės prie ekonomikos augimo ir garsins šalies bei Vilniaus universiteto vardą.

Numatyta, kad varpinės tvarkomieji darbai truks trejus metus.

Šv. Jonų bažnyčios varpinės istorija:

Nijolė BULOTAITĖ

Plytų mūro varpinė yra aukščiausias Vilniaus senamiesčio pastatas (68 m). Ji ilgą laiką dominavo Vilniaus panoramoje, buvo puošiama ir iliuminuojama per universiteto, miesto ir bažnytines šventes, valdovų apsilankymus.

Varpinės architektūroje susipina renesansas ir vėlyvasis barokas: pirmų trijų aukštų kampus paryškina piliastrai, ketvirtojo – kolonos, penktojo – masyvūs piliastrai su dekoratyvinėmis vazomis. Viršų juosia baliustrada su dekoratyvinėmis vazomis, dengia įmantrus kupolinis stogas. Virš jo – geležinis 602 metrų aukščio kryžius, nukaltas XVIII amžiaus antrojoje pusėje.

Universitetui susirūpinus prasta varpinės būkle ir rengiantis ją pritaikyti turizmo reikmėms buvo pradėti parengiamieji darbai. Siekiant nustatyti buvusį fasadų ir pirmojo aukšto patalpos spalvinį vaizdą, buvo užsakyti polichrominiai, o žemutinės dalies mūrų datavimui patikslinti – architektūriniai tyrimai.

13–14 metrų atstumu nuo bažnyčios fasado archeologai aptiko dviejų lygiagrečių sienų liekanas, datuojamas XVI amžiumi. Manoma, kad čia buvo atvira arkinė galerija, skyrusi universiteto teritoriją nuo Šv. Jonų bažnyčios šventoriaus. Tyrimais nustatyta, kad varpinės pastatas pamažu svyra šiaurės vakarų kryptimi.

2009 metų liepą archeologijos projektų centras „Antiqua“ Šv. Jonų bažnyčios varpinės rūsio patalpoje atliko archeologinius tyrimus. Tokie tyrimai varpinės rūsyje anksčiau nebuvo atlikti.

Dauguma istorikų teigia, kad Šv. Jonų bažnyčios varpinė pastatyta po 1571 metų, kai bažnyčia atiduota jėzuitams. Tyrimais patvirtinta, jog dabartinės varpinės vietoje stovėjo masyvus XV amžiaus pastatas. Matyt, jis buvo skirtas gynybai. Nustatyta, kad pirmojo varpinės aukšto mūras atsirado tuo pat metu, kai vyko antrasis bažnyčios statybos etapas – XV amžiuje. Ant senojo pastato pamatų ir pirmojo aukšto mūrų 1610–1615 metais pastatyta naujoji varpinė.

1737 metų birželio 2 dieną netikėtai kilęs Vilniaus gaisras pavertė pelenais ne tik pusę miesto, puošnų Šv. Jono bažnyčios interjerą, bet ir varpinę. Vladas Drėma, cituodamas

jėzuitų ataskaitą, rašė, kad sunaikintos bažnyčios degėsius papildė ir varpinės degėsiai: „Aukščiausiai iškilę ir puošniausiai iš vario skardos išlankstyti papuošalai bei visi varpai kaitroje ištirpo, o šv. Jono vardu pavadintasis didžiausias miesto varpas balso neteko“ (V. Drėma, *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*, 1997, p. 69). Sudegė naujosios kolegijos ir akademijos pastatai, teatras, spaustuvė, vaistinė, kambariuose buvusios knygos.

Apie varpinės atstatymo darbus tuoj po gaisro žinių nedaug. Iki pat šių dienų išliko netinkuoti ir per gaisrą apsilydę vidiniai sienų mūrų paviršiai. Pagrindiniai rekonstrukcijos darbai vyko 1741–1743 metais, V. Drėmos nuomone, pagal žymaus Vilniaus baroko architekto Jono Kristupo Glaubico projektą ir jam vadovaujant. Tada permūryta varpinės ketvirtosios konsignacijos viršutinė dalis ir penktoji konsignacija – ji

paaukštinta. Iš dokumentų žinoma, kad po 1737 metų gaisro keturių varpų nuliedinimas Karaliaučiuje kainavo 10 320 auksinų. Pristatytas vaško dirbtuvės priestatas. Varpinės mediniai laiptai įrengti apie XVIII amžiaus vidurį, rasta juose įkirsta data –„1746“.

1774 metų inventoriuje varpinė aprašoma tokia, kokią matome dabar. Penki varpinės aukštai – renesansiniai, išoriškai atpažįstami iš nedidelių apvalių langelių, įkomponuotų virš didžiųjų langų. Šeštas aukštas – perėjimas iš renesanso į baroką. Jame įrengta varpų pakabinimo konstrukcija. Varpai kabėjo visuose keturiuose šio aukšto languose, šiauriniame lange tebekabo iki šiol.

Varpinę kartu su bažnyčia buvo planuojama remontuoti ir 1825 metais. Architektas Karolis Podčašinskis numatė suremontuoti vidaus medinius laiptus, apskardinti karnizus, atstatyti pakrypusį kryžių viršuje, sutvirtinti puošybinius vazonus ir nubalinti visą varpinę kalkėmis. Vilniaus universiteto profesorius, kultūros istorikas Liudvikas Janovskis (1878–1921), rašydamas apie Juliaus Slovackio studijų metus Vilniaus universitete, mini, kad švenčiant universiteto 250 metų sukaktį 1828-ųjų birželio 24 dieną buvo iliuminuoti suremontuoti universiteto rūmai, o Šv. Jono bažnyčios vapinėje grojo muzikantai, skelbdami rytojaus iškilmes. V. Drėma rašo, kad 1837 metų vasarą dėl numatyto caro Nikolajaus I apsilankymo Vilniuje policija įsakė nubalinti Šv. Jono bažnyčios sienas ir iliuminuoti varpinę.

Per Pirmąjį pasaulinį karą vokiečiams priartėjus prie Vilniaus rusų armija išsivežė varpus. 1931–1932 metais Vilniaus miesto policija įspėjo kuriją, kad nuo Šv. Jono bažnyčios varpinės praeiviams ant galvų krinta suirusių karnizų tinko ir plytų gabalai. 1931 metais Konservavimo komisija, kuriai vadovavo restauratorius Stanislovas Lorencas, nutarė varpinę aptverti. 1933-iaisiais, remontuojant varpinę, jos auksuotame burbule rasta alavo dėžutė su 1791 metais

remontai, gaisrai ir restauravimas

datuotais daiktais. Matyt, tradicija įmūryti į naujai statomus pastatus kapsules su dokumentais gyvavo ir XVIII amžiuje, nes statytojai visais laikais norėjo įsiamžinti, palikti atminimą ar užuominą ateinančioms kartoms. Tais metais varpinės kupolas padengtas vario skarda, sutvirtintas pakrypęs kryžius.

Bažnyčia ir varpinė nukentėjo per Antrąjį pasaulinį karą. Restauruota 1955–1957 metais. Tada į varpinės bokštą įkeltas žymaus Vilniaus varpų meistro Jono Delamarso 1675-aisiais nulietas žalvarinis varpas. Spėjama, kad šį varpą Šv. Mykolo bažnyčiai užsakė LDK pakancleris Kazimieras Sapiega. Uždarius bažnyčią 1888 metais varpas perkeltas į Rasų kapinių koplyčią, o 1957 metais – į Šv. Jonų bažnyčios varpinę. Šis varpas dabar tradiciškai skamba pradedant ir užbaigiant studijų metus, per įvairias iškilmes, universitete lankantis karaliams ir užsienio valstybių prezidentams.

Varpinės laiptinė ir fasadai dar kartą tvarkyti 1970–1975 metais.

V. Naujiko nuotraukos

Varpinės tvarkymo darbai 1970–1975 metais

Iš VU Mokslo muziejaus fondų

Vilniaus Ribiškių lobis

Vytautas GRICIUS

1930 metais Vilniaus apylinkėse, Ribiškėse, kurios kadaise priklausė jėzuitams, vėliau – Vilniaus universitetui, buvo rastas bene didžiausias pinigų (sidabro lydinių) lobis Lietuvoje – daugiau nei 50 kg aukštos prabos istorinio sidabro. Lobį sudarė Lietuvos ilgieji (apie 500 vnt.), Didžiojo Naugardo rubliai (8 vnt.) ir Kijevo grivinos (18 vnt.). Tai apytikriai skaičiai, nes dalis radinių buvo išlydyti ir tapo numizmatikos mokslui neprieinami.

Įdomi pati lobio radimo istorija. 1930 metų pavasarį Ribiškių kaimo valstietis ruošė dirvą avižų sėjai: akėjo lauką spiralinėmis akėčiomis (drapaku). Staiga akėčių virbai iškėlė kniedėmis sutvirtintą žalvarinį kibirą, kuris subyrėjo į gabalus ir iš jo pažiro pilkai žalsvo metalo lazdelės. Patrintos į audeklą, lazdelės sužibo ryškia balta spalva. Kibiro vidus buvo išklotas oda, o metalo lazdelės suvyniotos į plonų lininių siūlų audeklą po dešimt vienetų. Įtarus, kad tai gali būti sidabras, dalis jų patikrinti buvo nuvežta į Vilnių pas žydą auksakalį. Auksakalys patvirtino, kad lazdelės yra iš aukštos prabos sidabro, atvežtus pavyzdžius nupirko ir paprašė atvežti daugiau. Taip 1930 metų pavasarį Vilniaus senienų rinkoje pasirodė senieji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pinigai – Lietuvos ilgieji. Lietuviškų senienų rinkėjams vilniečiams Povilui Karazijai ir Konstantinui Stašiui pavyko įgyti lobio radėjų pasitikėjimą. Povilas Karazija, dėdamasis Varšuvos pirkliu, apsilankė radėjų sodyboje ir paaugusių avižų lauke pamatė dešimties metrų skersmens pliką žemės plotą, lobio ieškotojų darbo rezultatą. Iš užuominų pavyko sužinoti auksakalio, kuris už 5000 lenkiškų zlotų (apie 10 000 litų) buvo nupirkęs didžiąją dalį sidabro lydinių, firmos pavadinimą ir iš jo jau už daug didesnę kainą perpirkti Vilniaus lobį. Dalis lobio pateko į priva-

Didžiojo Naugardo rubliai

Kijevo grivinos

Lietuvos ilgieji

čių numizmatikos rinkėjų rankas ir net į Gardino muziejų (9 Lietuvos ilgieji ir 1 Didžiojo Naugardo rublis). 1977 metais Povilo Karazijos našlė Uršulė Karazijienė padovanojo Vilniaus universiteto Mokslo muziejui dalį Vilniaus lobio: 185,5 Lietuvos ilgųjų, 5 Didžiojo Naugardo rublius ir 4 Kijevo grivinas. Simboliška, kad senojo Vilniaus universiteto žemėje buvęs lobis vėl tapo Vilniaus universiteto muziejaus nuosavybe.

Sidabro lydiniai Lietuvoje buvo žinomi nuo X amžiaus pabaigos, kai čia buvo naudojami kaltiniai lydiniai (naudoti iki XII amžiaus pradžios). Spėjama, kad lietuviški pusapvalės lazdelės formos lydiniai buvo pradėti lieti XII amžiaus antrojoje pusėje ir XIII amžiuje. XIV amžiuje pamažu juos iš apyvartos išstūmė lietuviški trikampio pjūvio lydiniai ir pirmosios kaldintos lietuviškos monetos. Iš apyvartos juos stūmė ir „tarptautinė valiuta“ – Prahos grašiai. Lietuvos ilgųjų vidutinė masė (104,5 g) artima pusei to meto Skandinavijos sveriamosios markės (208 g).

Lydiniuose pasitaiko įkartų, kurių skaičius svyruoja nuo 1 iki 18. Vieni tyrinėtojai mano, kad įkartomis būdavo tikrinama sidabro kokybė, galimas daiktas, jog įkartos darytos ir tam, kad lydinį galima būtų lengviau perlaužti. Apyvartoje greta sveikų lydinių kursavo ir jų dalys. Yra aptikta pusapvalės lazdelės formos lydinių dalių, naudotų smulkesniems sandėriams. Šiaip lydiniai buvo labai stambus piniginis vienetas, turintis didelę perkamąją galią. Pavyzdžiui, už 1 lydinį galima būdavo nupirkti 15 avinų, už pusantro – gerą žirgą.

Lietuvoje Drageliškių lobyje rastas ir vienas auksinis lydinys (28,61 g) bei vienas elektrono lydinys (106 g). Spėjama, kad šie lietuviški lydiniai buvo leidžiami į apyvartą epizodiškai. Lietuvoje XI–XIII amžiaus turtingų vyrų kapuose dažnai randama svarstyklių ir svarelių. Svarstyklėmis sverdavo ne tik metalą, bet ir pinigus, kol apyvartoje buvo sidabro lydiniai.

Vilniaus lobis yra vienas iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vykdytos pinigų emisijos liudininkų. Šis svarbus pagoniškosios Lietuvos valstybės palikimas turi neįkainojamą mokslinę ir materialinę vertę. Tai yra vieni brangiausių Vilniaus universiteto Mokslo muziejaus eksponatų.

R. Malaiškos nuotraukos

Nušvitimo ir užuojautos kalba

Dr. Vladimir KOROBOV
VU Orientalistikos centras

Vilniaus universiteto Orientalistikos centre dėstoma klasikinė tibetiečių kalba yra reikšminga daugelio amžių budistinei kultūrai. Kaip privalomą antrąją regiono kalbą ją studijuoja sinologijos specialybės studentai. Su šios kalbos pagrindais galima susipažinti Orientalistikos centro organizuojamoje Rytų kalbų mokykloje.

Bodhisatva Mandžušris – mokslininkų ir tyrinėtojų globėjas

Tibetiečių kalboje – daug skirtingų dialektų

Tibetiečių kalba pasaulyje šneka maždaug 6 milijonai žmonių, gyvenančių Vidurinėje Azijoje, Šiaurės Indijoje ir Tibeto plokščiakalnyje (įskaitant Sikimą, Ladaką, Baltistaną, Butaną ir Nepalą). Ji priklauso kinų-tibetiečių kalbų šeimai, tibetiečių-birmiečių kalbų grupei (į grupę įeina apie 350 kalbų, iš kurių labiausiai paplitusi – mjanmų kalba). Tibetiečių kalboje yra daug skirtingų dialektų, ir kartais mokslininkai kalba ne apie vieną tibetiečių kalbą, bet apie tibetiečių kalbas. Pavyzdžiui, prie tibetiečių kalbos priskiriamos balti ir purik kalbos, kurios nėra toninės, tuo tarpu Khamo tibetiečių kalba, kuria šneka Sičuanio ir Junanio provincijų tibetiečiai, yra toninė. Etalonine tibetiečių kalba laikomas sostinės Lhasos regiono dialektas, bet ir čia skirtumai tokie dideli, kad Lhasos gyventojas greičiausiai nesupras žmogaus iš Ladako.

Tibetiečių rašto atsiradimo istorija

Siekiant tibetietiškus skiemenis užrašyti lotyniškomis raidėmis (transliteruoti) naudojami įvairūs perrašos būdai. Šiuo metu visuotinai priimta yra tibetologo Turello Wylie sukurta transliteracijos sistema. Dauguma tibetietiškai kalbančių žmonių naudoja klasikinę tibetiečių rašto sistemą, kuri padeda suvienyti tibetiečių kalbos regionus, bet Ladake ir Baltistane naudojami urdų rašmenys. Be to, tibetiečių kalba turi dvi formas – tai paprasta šnekamoji kalba (*phal skad*) ir doktrinos, arba dharmos, kalba (*chos skad*), kuria parašyti gausūs budistiniai tekstai.

Istoriškai žvelgiant, tibetiečių rašto atsiradimas susijęs su budizmo sklaida Himalajų kraštuose. Pasak legendos, karaliaus Lchatotori Njenceno (Lha Thotho-ri sNyan-btsan) valdymo laikais (apie 433 metus) iš dangaus nukrito dėžutė, kurioje buvo paslaptingi rankraščiai ir auksinis čortenas (relikvijorius). Tibete tuo metu niekas negalėjo perskaityti dėžutėje esančių tekstų, bet pats karalius suprato, kad šie daiktai turi ypatingą vertę. Tai buvo pirmasis budistinių tekstų iš Indijos pasirodymas Tibete.

Vėliau pranašai paskelbė karaliui, kad po penkių kartų atsiras valdovas, kuris išaiškins dėžutės paslaptį ir mįslingi tekstai bus perskaityti ir suprasti. Penktuoju po Lchatotori karaliumi tapo Soncenas Gampo (Srong-btsan Sgampo, 617–698 m.), kuris turėjo dvi žmonas – princesę Bhrikuti iš Nepalo ir princesę Wen Cheng iš Kinijos. Princesės buvo budistės, jos atsivežė su savimi daug relikvijų ir budistinių tekstų, tad karalius Soncenas Gampo nusprendė sukurti tibetiečių raštą tam, kad galima būtų versti budistinius tekstus ir skleisti naująją religiją Tibete. Jis pasiuntė savo ministrą Thonmi Sambhota į šiaurės Indijos budistinius vienuolynus, ir šis su savo padėjėjais čotano rašto pagrindu sukūrė tibetiečių abėcėlę. Dalis šiuolaikinių mokslininkų mano, kad tibetietiškas raštas buvo sukurtas ne čotano, bet indiško sanskrito devanagari tipo rašto ir, tikėtina, besiformuojančio bengalų rašto pagrindu.

Tibetiečių skiemeninė abėcėlė

Thonmi Sambhota pirmasis sukūrė ir tibetiečių kalbos gramatiką, akivaizdžiai besiremiančią sanskrito kalbos gramatika. Prasideda intensyvus vertimų laikotarpis, prie jų triūsia daug tibetiečių vienuolių vertėjų (lotsavos) ir indų budistų panditų (tradicinių mokslų daktarai). Lotsavos ir panditai dirbdavo kartu, griežtai tikrindami vertimų tikslumą, ir sanskrito terminologijos pagrindu kūrė filosofinę tibetiečių leksiką.

Kodėl tibetiečių kalba itin reikšminga Centrinės ir Pietų Azijos budizmo istorijos ir filosofijos tyrinėtojams?

Iš sanskrito ir pali kalbų į tibetiečių buvo verčiami ne tik budistiniai filosofiniai ir religiniai tekstai, bet ir gausūs sanskrito poetikos, grožinės, epinės literatūros kūriniai. Pradedamas formuoti Tibeto budistinio kanono – Kangjuro (*bka' 'gyur* – Budos žodžiai – sūtros ir tantros) ir Tengjuro (*bstan 'gyur* – komentarų) rinkinys. Tai iš tiesų savo apimtimi yra milžiniškas kanonas, jo rinkinį sudaro net 4566 kūriniai, ir tik nedidelė jų dalis yra išversta į Europos kalbas. Daug budistinių tekstų, kurie nuo XI amžiaus budizmui nykstant Indijoje neišliko sanskrito ar net senąja pali kalba, dabar galima rasti gausiais tibetietiškais vertimais, štai kodėl tibetiečių kalba tokia reikšminga Centrinės ir Pietų Azijos budizmo istorijos ir filosofijos tyrinėtojams.

Šis unikalus ir, ko gero, analogų žmonijos istorijoje savo mastais neturintis vertimo laikotarpis Tibeto istorijoje baigėsi XI amžiuje, kai originalūs budistiniai tekstai buvo naikinami per musulmonų invaziją Indijoje ir dauguma jų buvo prarasta. Bet iki to laiko Indijos klasikinė budistinė tradicija jau buvo perduota Tibetui, be to, patys tibetiečiai pradėjo rašyti religinius ir filosofinius tekstus, kurie vėliau įėjo į tibetietišką kanoną, Tengjurą. Kartu su tekstais tibetiečiai ir Indijos panditai kūrė terminologinius žodynus (IX amžiuje pasirodė sanskrito–tibetiečių budistinės terminijos žodynas *Mahavyutpatti*) ir rankraščių arba ksilografų katalogus (*dkar chag*).

Prie tradicinių budistinių veikalų tibetiečiai pridėjo dar vieną ypatingą tekstų žanrą – terma (*gter ma*). Tibetiečių kalbos žodis *gter ma* reiškia „paslėptas lobis“, t. y. tekstai, kurie parašyti senovės mokytojų ir, manoma, keletą šimtmečių slėpti atokiose olose. Tam tikri vienuoliai, vadinami tertonais (gter ston), surasdavo paslėptus tekstus, kurie priklausė ne tik budizmo tradicijai, bet ir senajai bon religijai, gyvavusiai Tibete prieš įsivyraujant VII amžiaus budizmui. Visi tekstai nepriklausomai nuo jų kilmės ir tradicijos buvo Tibete akylai saugomi ir didžiai garbinami. Pamažu tibetiečių kalba tapo priemone, skirta išsaugoti ir perduoti sudėtingą klasikinio budizmo filosofinę terminiją.

Aštasahasrika Pradžniaparamitos ksilografo frontispisas

Vienuolis atlieka apeigas, naudodamas ritualinį varpelį (dril bu) ir vadžra (rdo rje)

Dpe cha – tradicinė tibetiečių budistinė knyga

Budistinės epistemologijos terminai labai dažnai neturi atitikmens Vakarų kalbose, ir Vakarų skaitytojui, norint suprasti tam tikrą budistinę doktriną, reikalingas platus pasaulėžiūrinis kontekstas. Tibetiečių kalbos mokėjimas padeda tiksliau suvokti budizmo sąvokas, praplėsti kalbos lauką ir įgauti adekvatų budizmo filosofijos supratimą.

Šiuolaikiniai vertėjai konsultuojasi su tibetiečių vienuoliais

Tibetiečių kalbos abėcėlė – tai skiemeninė abėcėlė, susidedanti iš 30 priebalsių (grafemų) ir penkių balsių – a, e, u, o, i. Vienas skiemuo atskiriamas nuo kito tašku (*tsheg*), žodyje gali būti keletas skiemenų. Pavyzdžiui, tibetietiškas žodis *sa* (žemė) turi tik vieną skiemenį, žodis *rnam par shes pa* (sąmonė) susideda iš keturių skiemenų. Labai dažnai tekstuose vartojami įvairūs sutrumpinimai (pavyzdžiui, vietoj *rnam par shes pa* trumpas žodžio variantas *rnam shes*), kurie vertėjui apsunkina darbą. Po šalutinio sakinio arba po tam tikros loginės sakinio dalies eina vertikalus brūkšnys (*shad*) – skyrybos ženklas, kuris atitinka mūsų kablelį arba kabliataškį. Sakinio pabaiga žymima dvigubu vertikaliu brūkšniu, dvigubu *shad*. Klasikinės tibetiečių kalbos sakinys visada baigiasi veiksmažodžiu. Žodžių tvarka tibetietiškame sakinyje gali būti gana laisva, todėl daugiau dėmesio reikia skirti specialioms dalelėms, kurios jungia žodžius ir sakinio elementus. Kartais būna labai sunku nuspėti sakinio struktūrą, todėl šiuolaikiniai vertėjai tibetologai dažnai konsultuojasi su kvalifikuotais tibetiečių vienuoliais, lamomis.

Lapai iš „Širdies sūtros“

Ksilografo lapas

Norint studijuoti budistinį tekstą būdavo reikalingas leidimas

Budistiniam tekstui skaityti reikalingas „leidimas“

Ir raštas, ir parašyti tekstai Tibete vertinami kaip sakralūs objektai. Mokymas tibetietiškame vienuolyne prasideda nuo tibetiečių abėcėlės recitavimo. 7–9 metų vaikai, pagal tradiciją atiduodami į vienuolynus, kartoja abėcėlę kaip sakralią mantrą. Knygos, ypač vadinamieji Pradžniaparamitos („Įžvalgos tobulybės“) sūtrų tekstai, saugomos ant naminių altorių ir jų sakralumas susijęs su tuo, kad tradiciškai budistiniai tekstai laikomi Budos kalbos įsikūnijimu. Kai kuriuos tantrinius tekstus netgi draudžiama skaityti paprastiems žmonėms, kurie negavo tantrinių iniciacijų, nes tikima, kad neinicijuotas žmogus nesugebės suvaldyti energijų, slypinčių tokiuose tekstuose.

Norint studijuoti tam tikrą budistinį tekstą paprastai būdavo reikalingas leidimas, arba „lungas“ (*lung*). Be abejo, tai nėra formalus leidimas vakarietiška šio

Palmės lapų knyga ir lentos ksilografams

Iliustruotas ksilografas (Guhyagarbha tantros skyrius)

Vienuolynas Butano kalnuose

Nuotraukos iš autoriaus arch.

žodžio prasme. Tam tikrą tekstą galima skaityti ir studijuoti tik po to, kai inicijuotas vienuolis mokiniui garsiai perskaitys šį tekstą. Parašyto teksto negalima sunaikinti ar išmesti, ir jei tekstas tapo visiškai nereikalingas arba nebeįskaitomas, jis sudeginamas specialiai tam skirtų apeigų metu.

Bibliotekose prieinamos tik tibetietiškų tekstų kopijos

Tradicinė tibetiečių knyga (*dpe cha*) – ksilografas – susideda iš atskirų nesurištų lapų kaip indiškų palmės lapų rankraščių imitacija. Pirmiausia toks tekstas įrėžiamas medinėje lentelėje, paskui nuo jos daromi atspaudai. Kadangi viena knyga gali turėti daugiau kaip tūkstantį lapų, nesunku įsivaizduoti, kokių pastangų ir laiko sąnaudų reikėjo tokiam darbui. Tik dideli vienuolynai (tokie kaip Nartangas arba Samje) turėjo pakankamai materialių ir techninių galimybių spausdinti tokias knygas. Dabar šie ksilografai saugomi įvairių vienuolynų bibliotekose, Tibeto budistų centruose Vakaruose, o jų kopijos prieinamos didžiausiose pasaulio bibliotekose. Vilniaus universiteto Orientalistikos centro biblioteka taip pat turi nuolat papildomą tibetietiškų tekstų rinkinį.

Om Ga-te Ga-te Para Ga-te Para Sam Ga-te Bodhi Swa Ha – Pradžniaparamitos mantra, parašyta Dru-Tsa stiliumi kaip atsirandanti iš tuštumos

Tibetiečių kalba Lietuvoje ir Vilniaus universitete

Tibetiečių kalba ir kultūra Lietuvoje susidomėta palyginti neseniai – tik XX amžiaus viduryje. Kelionė į Buriatiją, kur veikė tik keletas tibetietiškojo budizmo vienuolynų, sovietiniais laikais buvo vienintelė galimybė daugiau sužinoti apie šią tradiciją. Vakariečiai, norintys susipažinti su budizmu, privalo mokytis tibetiečių kalbos – toks buvo šių vienuolynų lamų (mokytojų) reikalavimas. Tarp į Buriatiją atvykstančių žmonių buvo ir specialistų iš Lietuvos – Donatas Butkus, Algirdas Kugevičius, Linas Katinas, Saulius Maceina, Antanas Danielius, Petras Arlauskas, Vladimiras Korobovas ir kiti. Saulius Maceina pirmasis Lietuvoje 1996 metais pradėjo dėstyti tibetiečių kalbą Vilniaus universiteto Orientalistikos centre. Nemažai reikšmingų tibetietiškų tekstų į lietuvių kalbą išvertė Kaune gyvenantis vertėjas ir Tibeto kultūros žinovas Algirdas Kugevičius.

Šiuo metu klasikinės tibetiečių kalbos kursai siūlomi visiems norintiems jos pramokti prie VU Orientalistikos centro veikiančioje Rytų kalbų mokykloje.

Nuotr. iš www.sxc.hu

Kokių augalų nerekomenduojama auginti kambariuose?

Spaudoje vis dažniau pasirodo informacija, kad plastikiniai buteliai gali išskirti į geriamąjį vandenį kenksmingas medžiagas, kurios sukelia endokrininės sistemos sutrikimus ir onkologinius susirgimus, be to, plastikiniai buteliai į juose laikomus skysčius išskiria cheminį junginį bisfenolį A (BPA), pavojingą sveikatai. O štai vienkartiniai indai yra gaminami iš paties pigiausio plastiko, kuriame daug kenksmingų priemaišų. Kad būtų galima juos naudoti, jie yra apipurškiami tam tikra plėvele, kuri suyra maždaug po paros atidarius butelį arba perbraukus šaukštu per, tarkim, margarino indelį. Ar tai tiesa? Ar saugu naudoti vienkartinius indus?

Atsako Vilniaus universiteto Botanikos sodo Augalų sistematikos ir geografijos skyriaus vyr. specialistė Kristina Balnytė.

Įsigyjant kambarinius augalus reikėtų pasidomėti, ar jie galės augti konkrečioje erdvėje ir ar nepakenks aplinkinių, ypač vaikų, sveikatai.

Augalų kvapas – aromatingi ir dvokiantys augalai. Jautresniems žmonėms gali pakenkti ir maloniai kvepiantys augalai, pvz., stefanotis, gardenija, eucharis, jazminaitis, įvairūs citrusiniai, ypač kai jų auginama daug ir mažame kambaryje. Na, o dovanodami bepražystantį jacintą, pagalvokime, ar jis nepakenks artimam žmogui. Ypač reikėtų vengti laikyti kambaryje amorfofalą, kai jis žydi. Jo tvaikas ilgam įsigeria į viską, kas geba sugerti kvapus, o ypač į drabužius.

Augalų nuodingosios sultys ir vaisiai. Prižiūrint (dauginant, kerpant lapus) aglonemas, alokazijas, difenbachijas, karpažoles, oleandrus reikia saugotis, kad jų ištekėjusios sultys nepatektų ant odos ir į akis. Na, o vazonus su įvairiaspalviais koralinės kiauliauogės nuodingais vaisiais reikėtų laikyti mažamečiams vaikams nepasiekiamoje vietoje.

Dilginantys plaukeliai. Kambariuose reikėtų vengti auginti taurinę raktažolę, nes jos plaukelių liaukutės išskiria priminą, kuriam kai kurie žmonės gali būti alergiški. Šių augalų nepatartina laikyti ir vaikų kambaryje.

Paparčių sporos, augalų žiedadulkės. Kai kurių paparčių sporos gausiai pasklinda ore ir gali sukelti alergiją. Tokius augalų lapus reikėtų greičiau nukirpti arba pačius augalus laikinai išnešti į kitą kambarį. Mėgstantiems auginti paparčius reikėtų pasirinkti nesporifikuojančias rūšis arba veisles. Vazonuose auginamoms lelijoms patartina nugnybti dulkines.

Dygūs, sparčiai augantys augalai. Mažame kambaryje nereikėtų auginti didelių kaktusų ir kitų dygių augalų. Taip pat labai atidžiai reikėtų pasirinkti sparčiai augančius vijoklinius augalus, pvz., tetrastigmą.

Nuotr. iš www.sxc.hu

Atsako Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Visuomenės sveikatos instituto doc. dr. Šarūnas Kučingis ir Chemijos fakulteto Polimerų chemijos katedros doc. dr. Saulutė Budrienė:

Doc. dr. Šarūnas Kučingis (VU MF Visuomenės sveikatos institutas):

Nereikėtų labai sureikšminti ir dramatizuoti iš konteksto ištrauktų kai kurių faktų apie medžiagų ir gaminių, skirtų liestis su maistu, galimą pavojų sveikatai. Bisfenolis A toksikologiškai yra gerai ištirtas. Jis nesukelia vėžio, greitai iš organizmo pašalinamas per inkstus, tačiau veikia organizmo hormonų pusiausvyrą (estrogeninis poveikis). Praėjusiais metais Europos maisto produktų saugos tarnyba (EFSA) patikslino toleruojamą šio junginio paros suvartojimo lygį – 0,05 mg kilogramui žmogaus svorio (TDI). Amerikos maisto ir vaistų administracija (FDA) laikosi nuostatos, kad šiuo metu fiksuojami iš kontaktuojančių su maistu gaminių į maisto produktus migravę bisfenolio A kiekiai vartotojams nėra kenksmingi. Šiaip ar taip, iš plastikinių gaminių, skirtų liestis su maistu, gali migruoti į maistą labai daug komponentų. Juk mūsų aptariamas bisfenolis A, kaip žaliava, naudojamas ir gėrimų talpykloms, ir kūdikių buteliukams iš polikarbonato gaminti... Todėl Europos Sąjungoje yra įvesta pakankamai griežta ir subalansuota kontrolės sistema pačios ES ir ypač trečiosiose šalyse gamina-

Ar saugūs vienkartiniai indai?

Pakuotei naudojamų plastikų ženklinimas

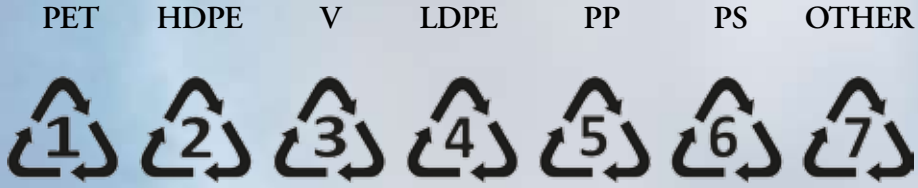

1 – polietilentereftalatas (PETE, PET), 2 – didelio tankio polietilenas (HDPE), 3 – polivinilchloridas (PVC), 4 – mažo tankio polietilenas (LDPE), 5 – polipropilenas (PP), 6 – polistirenas (PS), 7 – kiti (šis ženklinimas rodo, kad gaminys pagamintas iš kitų polimerų nei išvardytieji). Taip ženklinamas polikarbonatas (PC), bioplastikai, kopoliesteriai, akriliniai plastikai, poliamidai, daugiasluoksniai gaminiai.

miems šios kategorijos gaminiams prieš tai, kai jie patenka į ES rinką. Svarbu, kad liestis su maistu skirti gaminiai būtų tinkamai paženklinti ir vartotojai gautų visą informaciją apie gaminio naudojimo ypatumus ir paskirtį. Ne visi vartotojai, deja, atkreipia į tai reikiamą dėmesį, pavyzdžiui, ar etiketėje arba ant gaminio yra šios rūšies gaminiams skirtas simbolis – stikliukas su šakute arba užrašas, kad šis gaminys skirtas liestis su maistu. Prieš pirkdami vienkartinius indus, pasidomėkime, kokiam maistui ar gėrimui – šaltam ar karštam – jie yra skirti.

Doc. dr. Saulutė Budrienė (VU Chemijos fakulteto Polimerų chemijos katedra):

Plastikiniai indai ir įvairios talpyklos maistui gaminami iš įvairių plastikų, kurių specialius ženklinimus – tarptautines polimerų santrumpas ir antrinio perdirbimo kodus (numerius) – galima rasti gaminių apačioje.

Visos medžiagos ir gaminiai, taip pat ir plastikai, kurie liečiasi su maistu, yra tikrinami ir turi atitikti Europos Sąjungos teisės aktus, kurių nuostatos perkeltos į Lietuvos higienos normą HN 16:2006 ir jos 2008 metų papildymus.

Pirmiausia norėčiau atkreipti dėmesį į tai, kad išgryninti polimerai, kurie yra vieninteliė arba pagrindinė plastikų sudedamoji dalis, yra visiškai saugūs. Rizika atsiranda dėl įvairių naudojamų priedų, kurie į maistui skirtus indus nededami, arba dėl polimerų skilimo produktų, galinčių susidaryti esant aukštai temperatūrai arba agresyviose terpėse.

Saugiausiais yra laikomi indai, pagaminti iš plastikų, kurių kodai 1, 2, 4 ir 5. Polietilentereftalatas (1) daugiausia naudojamas įvairiai pakuotei, taip pat ir vaisvandenių buteliams gaminti. Polietilenas (2, 4) ir polipropilenas (5) naudojami įvairiems vienkartiniams indams ir maisto pakuotėms (2, 4) gaminti. Margarino indeliai paprastai gaminami iš polipropileno. Jokia papildoma plėvele plastikiniai indai nepurškiami. Reikėtų atkreipti dėmesį į gaminius, pagamintus iš plastikų, kurių kodai 3, 6 ir 7. Į polivinilchloridą (3) elastingumui padidinti dedami plastifikatoriai (ftalatai ir kt.), kurie gali migruoti į maistą ir pakenkti žmogaus endokrininei sistemai (nors tai dar neįrodyta), todėl šis plastikas maisto pakuotėms mažai naudojamas. Iš polistireno (6) gaminami įvairūs vienkartiniai indai. Jam gauti naudojamas monomeras stirenas (neurotoksinas), tačiau plastike monomero likučių negali būti. Spaudoje galima rasti publikacijų, kad, naudojant ne kieto, bet išputinto polistireno indus riebiam arba karštam maistui, taip pat alkoholiniams gėrimams laikyti, gali išsi-

M. Rimšelio nuotr.

skirti labai maži stireno kiekiai. Vienas iš 7 kodu pažymėtų plastikų yra polikarbonatas (PC), iš kurio gaminami skaidrūs buteliukai vaikams, puodeliai ir kt. indai. PC sintezei naudojamas difenilolpropanas (trivialus pavadinimas – bisfenolis A (BPA)), veikiantis žmogaus endokrininę sistemą ir galintis sukelti vėžį, tačiau PC plastike laisvo BPA nėra, jis yra sudedamoji polimerinės grandinės, kuriai suardyti reikia specialių sąlygų, dalis. Kadangi esama įvairių nuomonių apie galimybę iš PC atskilti BPA, buteliukams gaminti vis plačiau naudojamos alternatyvios medžiagos: dvisluoksnis plastikas iš polipropileno (5) (vidinė pusė) ir polistireno (6) (išorinė pusė); skaidrus poliamidinis plastikas; bioplastikas iš polipieno rūgšties (*polylactic acid*, PLA), kuris pagamintas iš krakmolo; stireno ir akrilnitrilo kopolimeras, kopoliesteriai, akriliniai plastikai. Šios medžiagos taip pat ženklinamos 7 kodu, o buteliukų apačioje dar pridedamas prierašas, kad plastike nėra BPA (non-BPA). Kad maistas ilgiau išliktų nesugedęs ir į jį nepatektų deguonies, pakuotėms naudojamos daugiasluoksnės medžiagos, kurios taip pat ženklinamos 7 kodu.

Keletas patarimų, kaip saugiai naudoti plastikinius indus:

•Nešildykite maisto plastikiniuose induose mikrobangų krosnelėje, nes esant aukštesnei temperatūrai plastikai greičiau sensta ir dėl to padidėja jų dalinės destrukcijos (suirimo) ir irimo produktų migracijos į maistą tikimybė.

•Į plastikinius indus dėkite ne karštą, bet atšaldytą maistą ir nelaikykite juose riebaus maisto bei alkoholinių gėrimų.

•Plastikinių indų neplaukite indaplovėse ir nenaudokite stiprių ploviklių.

•Nenaudokite pasenusių ir aplūžusių indų.

Alternatyva plastikiniams indams yra stikliniai, maistui skirti keraminiai ir nerūdijančio plieno indai.

Nuotr. iš www.sxc.hu

Kokią žalą daro ant kelių barstoma druska?

Atsako Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakulteto Ekologijos ir aplinkotyros centro vedėjas doc. dr. Stanislovas Sinkevičius.

Apie tai, kad slidiems keliams barstyti Lietuvoje naudojama natrio chlorido druska yra kenksminga tiek urbanistinei, tiek gamtinei aplinkai, jau kalbama ne pirmi metai. Tačiau kaip nors kitaip techniškai išspręsti slidžių gatvių barstymo klausimą kol kas delsiama. Lietuvoje kasmet išpilama daugybė techninio natrio chlorido (halito) vien todėl, kad jis yra kelis ar net keliolika kartų pigesnis už kitas ledo tirpdymo priemones.

Barstomi chloridai (NaCl) pirmiausia patenka ant važiuojamosios kelio dalies bei kelkraščių ir tiesiogiai teršia pakelėse esantį apsauginės zonos dirvožemį. Dėl to keičiasi dirvožemio rūgštingumo arba šarmingumo rodiklis – pH, sutrinka bioenergetinis režimas, vyksta ir dirvožemio biologinės įvairovės (pedofaunos) kaita. Druska dirvožemyje tirpindama humuso kompleksus ir atpalaiduodama vandenilio jonus (H+) gali mažinti pH, bet, matyt, tokį jos poveikį užgožia kiti dirvožemio pH didinantys veiksniai. Pavyzdžiui, pH didėjimą lemia tirpinamos karbonatinės uolienos, esančios žemės sankasoje.

Dėl išbarstomo halito pakelės yra labiau pašarmėjusios negu toliau esantys dirvožemiai. Transporto priemonių skleidžiami technogeniniai teršalai, ypač sunkieji metalai, tokio dirvožemio ruožuose, kur pH didesnis, tvirčiau surišami jo humatinių kompleksų, dėl to lėčiau patenka į augalus ir gilesnius dirvožemio sluoksnius, taigi ir į gruntinius vandenis. Toks teršalų susikaupimas humusingame dirvožemio sluoksnyje yra dar pavojingesnis, nes dėl kokių nors priežasčių parūgštėjus dirvožemio pH iki tokio lygio, kada dirvožemio kompleksai pradeda irti, iš jo išsiskiria jau didesne (sukaupta) koncentracija ir visi technogeniniai teršalai. Tada neigiamas poveikis aplinkai ir biologinei įvairovei tampa dar didesnis.

Miestų gatvėse ir šalikelėse augančių medžių ir krūmų šaknų sistema pamažu silpnėja, kol galop augalai nudžiūva. Miestuose tai darosi akivaizdu, kai anksčiau laiko pradeda kristi liepų žiedai (pažiedlapiai). Pastebėta, kad intensyviausiai druska barstomose gatvėse liepos beveik nepražysta. Ypač kenčia jauni ar naujai pasodinti medžiai, čia nuostoliai siekia kone trečdalį. Druskų ir bendras jų su kitais teršalais poveikis neabejotinai susilpnina augalų rezistentinę gebą ir gali turėti netiesioginę įtaką arčiau kelių augančių medžių ligų ir kenkėjų paplitimui.

Šv. Jonų bažnyčios požemiuose – lobiai

Apie šios bažnyčios požemius išliko ne viena istorija. Po epidemijų, gaisrų, karų jie ne kartą buvo pertvarkyti, išvalyti. Mieste sklido legendos apie požemiuose kažkieno paslėptus didžiulius turtus. Šią istoriją galima rasti tarp kitų Vilniaus legendų.

A. Bulotos nuotr.

Vieną rytmetį prie Šv. Jonų bažnyčios praeiviai rado išprotėjusį zakristijoną, kuris žaidė keliomis senovinėmis auksinėmis monetomis. Iš vakaro jis buvęs visiškai sveikas, o dabar neįstengė protingai kalbėti ir paaiškinti, iš kur tie pinigai.

Įvykiu susidomėjo policija ir išsiaiškino, kad išvakarėse pas zakristijoną buvo užėjęs nepažįstamasis ir kažkur šeimininką išsivežė. Po kurio laiko zakristijonas prieš mirtį trumpam atgavo protą ir papasakojo policijai viską, ką žinojo. Už didelį atlyginimą jis sutikęs palydėti tą svetimšalį naktį į Šv. Jonų bažnyčią. Viduje nepažįstamasis užrišo jam akis ir ilgai vedžiojo, kažką nustūmė ir atvėrė slaptas duris į požemius. Ten jis padėjo svetimšaliui atidaryti slėptuvę, iš kurios pabiro auksiniai pinigai ir brangenybės. Apsvaigęs nuo tokio lobio, zakristijonas bandė pulti įsibrovėlį, tačiau šis jį paguldė vienu smūgiu. Po to vėl užrišo zakristijonui akis ir privertė nutempti iki vežimo labai sunkų lagaminą. Lipdamas į karietą, nepažįstamasis įspaudė jam į kišenę saują monetų ir davė iš butelio kažko pauostyti. Toliau zakristijonas nieko neatsiminė. Vėliau policija radusi ir tą vežėją. Pavaišintas prašiusio nuvežti į Trakus svetimšalio degtine pakelės smuklėje, jis atsibudęs nerado nei arklio, nei važio, nei keleivio su lagaminu.

Karininkų ir studentų kovos dėl damų dėmesio

1821 metais Vilnių užplūdo rusų armijos kariškiai. Iš Peterburgo žiemai atkeliavo gvardija, kuriai vadovavo caro brolis Nikolajus. Tai buvo rusų armijos žiedas, kilmingų ir turtingų šeimų sūnūs, išlaidūs, gražiomis uniformomis, pasirengę užkariauti Vilniaus damų širdis. Prasidėjo trintis tarp kariškių ir Vilniaus universiteto studentų, kurios pagrindas buvo ne tik neapykanta carinės Rusijos valdžiai, bet ir kova dėl damų dėmesio. Padaugėjo konfliktų miesto gatvėse ir užeigose, dėl to rektorius net turėjo uždrausti studentams lankytis smuklėse.

Iliustracija (litografija) iš K. Bachmatavičiaus knygos „Vilniaus prisiminimas“, 1837

Norėdami pamokyti karininkus studentai į maskaradą pasiuntė kaukę, kuri vaizdavo siuvėją, ant peties užsimetusį karininko mundurą, o prie jo moterų kaukes su užrašu „Panny sznurem za mundurem“ („Ponios pulkais paskui uniformas“). Karininkai atsikeršydami kitame karnavale pristatė studento kaukę su asilo ausimis. Tačiau studentai, įspėti apie tai, kas rengiama, jam ant nugaros prisegė kortelę „Kandidatas į gvardiją“.

Paslaptinga knyga bibliotekoje

M. Rimšelio nuotr.

Vilniaus universiteto biblioteka įkurta 1570 metais. Jos pagrindą sudarė Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio bei Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto padovanoti rinkiniai. Bibliotekos fonduose saugoma per 5 milijonus knygų, unikali senųjų spaudinių ir rankraščių kolekcija, įdomus ir turtingas kartografijos rinkinys.

Viena iš Vilniaus legendų pasakoja apie universiteto bibliotekoje, dabartinėje Bendrojoje skaitykloje, senovėje saugotą grandinėmis prie sienos prirakintą garsiojo burtininko Tvardauskio knygą, atskleidžiančią visas pasaulio paslaptis. Anot W. Zahorskio, kartą bibliotekos prefekto padėjėjas, būsimasis rektorius Danielius Butvilas, iki vėlumos dirbęs bibliotekoje, staiga pajuto nenumaldomą norą atsiversti tą knygą ir sužinoti visas paslaptis. Kai tik pradėjo skaityti, pasklido baisus triukšmas ir sieros kvapas, po salę ėmė šmaižioti visokios baidyklės. Persigandęs Butvilas pabėgo į gretimą kambarį, užsirakino ir visą naktį meldėsi. Rytą bibliotekos salėje tvyrojo baisi netvarka, sieros kvapas, niekur nebuvo matyti Tvardauskio knygos, tik grandinės likučiai. O toji burtų knyga „Liber magnus“ po kiek laiko atsirado Krokuvos universiteto bibliotekoje. Studentas buvo girdėjęs, kad kas tą knygą skaitys, tam velnias visus norus išpildys. Naktį jis įsibrovė į biblioteką ir pradėjo skaityti užkeikimus. Kai pasirodė velnias, taip išsigando, kad vietoj pinigų paprašė petražolių. Gerai, kad užgiedojo gaidys, nes velnias jau visas duris ir langus buvo užvertęs petražolėmis.

Parengė Nijolė Bulotaitė

KALBOTYRA

Laimutis BILKIS
Lietuvių helonimų daryba
Vilnius, Lietuvių kalbos institutas, 2009

Pirmą kartą lietuvių kalbotyroje išsamiai tiriami lietuvių helonimai, arba pelkėtų vietų vardai. Įvade aptariamas jų terminas ir santykiai su kitomis vietovardžių klasėmis. Pagrindinėje dalyje analizuojama priesaginių ir priesagėtųjų helonimų daryba klasifikuojant šiuos vietovardžius pagal jų priesagų kilmę ir vedinių (darinių) darybos reikšmę.

Bonifacas STUNDŽIA
Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija
Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2009

Knygoje remiantis žodžių darybinės ir morfologinės analizės principais aprašyta bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo sistema, aptartas kirtis ir priegaidė, jų santykis su linijiniais kalbos elementais – skiemenimis, morfemomis, žodžiais.

ISTORIJA

Mindaugas POCIUS
Kita Mėnulio pusė: Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 metais
Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009

Monografijoje tiriama viena prieštaringiausių, jautriausių ir sudėtingiausių Lietuvos naujausiosios istorijos problemų – 1944–1953 m. lietuvių antisovietinio pogrindžio kova su kolaboravimu. Posovietinė istoriografija nutylėjo šią temą, todėl darbe, remiantis gausiais, dažnai pirmą kartą panaudotais archyviniais šaltiniais, siekiama naujai interpretuoti ir įvertinti to meto įvykius.

Žydai Lietuvoje
Vilnius, R. Paknio leidykla, 2009

Knyga skirta daugiau nei 600 metų Lietuvoje gyvenančių žydų bendruomenei. Ją parašė Lietuvos ir užsienio – Baltarusijos, Izraelio, Lenkijos, Prancūzijos, Rusijos – mokslininkai, tyrinėjantys Lietuvos žydų istoriją bei kultūrą. Skaitytojas susipažins su bendruomenės sankloda, religinės tradicijos, gyvenamosios erdvės ypatumais. Vertingas skyrius apie religinius, politinius ir kultūrinius sąjūdžius. Sud. L. Lempertienė, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė.

Mindaugas MILINIS
Afganistano kariai. Atsiminimai po trisdešimties metų: 1979–1989
Vilnius, „Knygius“, 2010

Karas Afganistane vyko 1979–1989 metais. Sovietų pusėje šiame kare kovojo per 5 tūkstančius jaunų vyrų iš Lietuvos. 96 iš jų namo grįžo cinkuotuose karstuose. Šimtai grįžo suluošinti fiziškai. Šioje knygoje pateikiami gyvi liudijimai, ką matė ir jautė jauni vaikinukai, kuriems buvo lemta savo krauju rašyti to karo istoriją.

Liudas TRUSKA, Mindaugas TAMOŠAITIS, Danutė BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ
Lietuvos Seimo istorija: XX–XXI a. pradžia
Vilnius, „Baltos lankos“, 2009

Pirmą kartą trys profesionalūs istorikai – vienoje knygoje pristato Lietuvos Seimo istoriją nuo 1905 m. gruodžio 4–5 d. Vilniuje posėdžiavusio vadinamojo Didžiojo Vilniaus Seimo iki 2004–2008 m. Seimo kadencijos pabaigos. Leidinio autoriai tikisi, kad jis stiprins parlamentarizmo tradicijas Lietuvos visuomenėje. Dailininkas Zigmantas Butautis.

FILOSOFIJA, PSICHOLOGIJA, LYČIŲ STUDIJOS

Albinas PLĖŠNYS
Analitinės krypties filosofija
Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2010

Šioje knygoje autorius bando aptarti pirmąją šiuolaikinės filosofijos tradiciją, koncentruodamasis į analitinę filosofiją, kuri būtų tarsi šios tradicijos centras, telkiantis apie save visas kitas artimas jai pažiūras. Manoma, kad išskirti analitinę filosofiją, tarsi kokį grynuolį, iš visos šiuolaikinės empiristinės, pozityvistinės ar apskritai antimetafiziškai orientuotos filosofinės tradicijos vargiai įmanoma.

Nomeda BARŠTIENĖ, Tomas V. KAJOKAS, Raimundas MILAŠIŪNAS, Jūratė ULEVIČIENĖ, Rema ŽIDONIENĖ
Psichoanalitiniai etiudai
Vilnius, „Tyto alba“, 2009

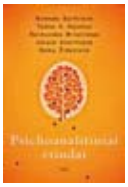

Psichoanalizės specialistų knygoje pateikiamas kitoks, nei įprasta medicinoje, požiūris į psichoanalizę. Šios knygos tekstai bando parodyti, kaip psichoanalizė įsiskverbia į kasdienybę, vienaip ar kitaip aiškindama mums įprastus išorinius reiškinius, žmonių tarpusavio santykius ar tik vidiniame pasaulyje gimstančius fenomenus. Tai trumpas, tačiau įvairiapusis psichoanalizės pristatymas plačiajai visuomenei.

Vilniaus universiteto 430 bibliot

Johannes Antonius PREUSCHHOFF
Universitas Vilnensis Jagiellonico-Batoreana Laurearum Academicarum Florida / Akademijos laurais žydintis Jogailos ir Batoro Vilniaus universitetas
Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009

Teologijos daktaras, istorikas, Vilniaus universiteto profesorius (dėstė filosofiją, dogmatinę, moralinę teologiją ir Bažnyčios teisę) Johannesas Antonius Preuschhoffas, pirmasis pagrindė Vilniaus universiteto teisę vadintis universitetu, pirmasis pateikė ir rektorių sąrašą. Svarbiausioji šio veikalo dalis – Vilniaus universiteto visavertiškumo apologija, pagrįsta puikia teisine argumentacija. Įspūdinga ir įmantri barokinė leksika, leidžianti pajusti to laiko dvasią. Pirmąją Vilniaus universiteto istoriją sudaro lotyniškojo originalo faksimilės ir greta jų pateikiamas lietuviškas vertimas, platūs istoriniai komentarai. Iš lotynų k. vertė Evaldas Grigonis.

Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai
Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2009

Ši Vilniaus universiteto istorija, išleista jo įkūrimo 430 metų sukakties proga, turėtų būti įsimintina ne tik todėl, kad sykiu minėjome ypač

Alphonso LINGIS
Bendra kalba, paskiri balsai: Vilniaus paskaitos
Vilnius, „Baltos lankos“, 2010

Alphonso Lingis – lietuvių kilmės filosofas, Pensilvanijos universiteto filosofijos profesorius. Knygą sudaro tekstai, parašyti remiantis 2003 m. Vilniuje skaitytų paskaitų ciklu. Paskaitose svarstomi pasitikėjimo, pagarbos, tarpasmeninės komunikacijos ir kiti aktualūs naujosios praktinės filosofijos klausimai.

Natalija ARLAUSKAITĖ
Trumpas feministinės kino teorijos žinynas
Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2010

Šiame žinyne pristatomos feministinės kino teorijos idėjos, susiformavusios aštuntojo–dešimtojo XX a. dešimtmečių pradžioje. Tai bandymai suvokti moters vaizdo kine reikšmes ir logiką bei žiūrov(i)ų santykį su kinu remiantis psichoanalizės, naratologijos, semiotikos, marksizmo, kultūros ir ideologijų studijų bei jomis grįstos kino teorijos sąvokomis ir įrankiais.

metų ir universiteto ekos 440 metų sukakčiai

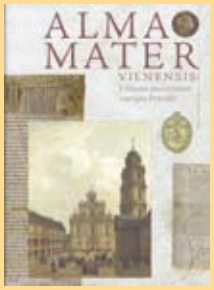

prasmingą istorinę datą – Lietuvos tūkstantmetį. Joje nemažai naujų duomenų, tyrinėjimų, apibendrinamosios medžiagos, leidžiančios pažvelgti į Vilniaus universiteto istoriją ir atskirų mokslo šakų raidos istoriją šiuolaikiniu žvilgsniu. Knyga yra gausiai iliustruota.

Bibliotheca Sapiehana

Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009

Tai garsios XVI–XVII a. vidurio LDK Sapiegų giminės – Leono Sapiegos ir trijų jo sūnų, Jono Stanislovo, Kristupo Mikalojaus ir Kazimiero Leono – bibliotekos katalogas. Sapiegos į LDK istoriją įėjo ne tik kaip puikūs politikai, bet ir kaip dosnūs mecenatai bei fundatoriai. Tarp jų dovanų – 1655 m. K. L. Sapiegos testamentu Vilniaus Jėzaus draugijos kolegijai padovanotos Sapiegų asmeninės bibliotekos knygos (apie 3 tūkstančiai tomų), gavusios Bibliotheca Sapiehana vardą. Katalogas gausiai iliustruotas knygų vaizdais. Atrenkant iliustracijas, siekta parodyti knygų įrišimus: ir puikiai išsilaikiusius pergamentinius, ir odinius, puoštus rulečių, rėžtukų ir pavieniais ornamentiniais, dažnai auksintais įspaudais.

TEISĖ

Vytautas MIZARAS

Autorių teisė. II tomas

Vilnius, „Justitia“, 2009

Knygoje išsamiai nagrinėjamos gretutinės teisės – atlikėjų, fonogramų gamintojų, transliuojančiųjų organizacijų, pirmojo audiovizualinio įrašo gamintojo, taip pat *sui generis* duomenų bazės gamintojų teisės, baudžiamoji teisinė ir administracinė teisinė atsakomybė už autorių teisių ir gretutinių teisių pažeidimus, taikytinos teisės ir jurisdikcijų kolizijos klausimai.

Alfonsas VAIŠVILA

Teisės teorija

Vilnius, „Justitia“, 2009

Lietuvos įstatymų derinimas su Europos Sąjungos teise, naujų kodeksų įsigaliojimas, didėjantis teismų aktyvumas aiškinant teisinius tekstus kuria naują socialinę situaciją, kurios teisinis sureguliavimas verčia ieškoti ne tik naujų sprendimų, bet ir subtilesnės teisinės argumentacijos. Todėl šioje knygoje yra ne tik akademinis tradicinių teisės sąvokų paaiškinimas – tai ir šiuolaikinės socialinės situacijos apmąstymas teisės teorijos požiūriu.

MATEMATIKA

Romas BARONAS, Feliksas IVANAUSKAS, Juozas KULYS

Mathematical Modeling of Biosensors

Dortrecht–Heidelberg–London–New York „Springer“, 2009

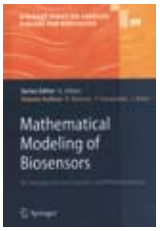

Knygoje nagrinėjami biojutikliuose vykstantys procesai biocheminiu ir matematiniu aspektais. Čia pateikti originalūs katalitinių (amperometrinių, potenciometrinių ir optinių) biojutiklių modeliavimo metodai, pagrindžiama matematinio modeliavimo svarba numatant ypač efektyvias biojutiklių konfigūracijas. Taikant matematinį modeliavimą ištirtos inovatyvių biojutiklių, kuriuose naudojami heterogeniniai mikroreatoriai, plyšiniai elektrodai, perforuotosios bei poringosios membranos, katalitinės savybės, vaizdžiai parodyta biojutiklių konstrukcijos įtaka jų jautrumui ir stabilumui.

EKONOMIKA

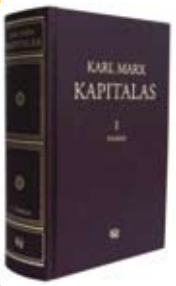

Karl MARX

Kapitalas. I tomas

Vilnius, „Vaga“, 2009

Karlas Marxas (1818–1883) – vienas žymiausių XIX a. filosofų, socialinės istorijos ir ekonominių santykių tyrinėtojų ir didžiausias tuometinės kapitalizmo ekonominės bei socialinės sistemos kritikas. Jo užsidegimas pažinti ekonominę sistemą, veikusią XIX a. viduryje, atskleisti objektyvųjį jos mechanizmą ir išsprogdinti pelno didinimo mašiną nuvedė gerokai į šalį nuo problemos sprendimo. K. Marxas tapo savojo metodo suabsoliutinimo auka, tačiau jo pastangos kritiškai analizuoti kapitalizmą kaip sistemą labai daug prisidėjo prie socialinių mokslų plėtros.

Remigijus ČIEGIS, Rimantas PAREIGIS

Darnių miestų ekonomika

Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2010

Šioje knygoje nagrinėjama darnių miestų ekonomika – miestų klasifikacija, jų ekonominis pagrindimas, miestų išdėstymo teritorijoje ir jų dydžio teorijos, miestų planavimas, darnių miestų samprata, miestų darnaus vystymosi valdymo principai ir strateginis jų valdymas, bendruomenės vaidmuo kuriant darnų miestą.

GAMTOS MOKSLAI

Saulius ARMALIS

Atmosferos chemija

Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2009

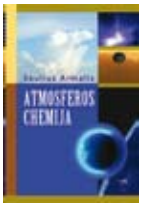

Vadovėlyje pateikiamos pagrindinės žinios apie Žemės atmosferą ir joje vykstančius procesus. Trylikoje skyrių aprašoma atmosferos sandara ir sudėtis, Saulės spinduliuotės ir atmosferos sąveika, vertikaliosios ir horizontaliosios pernašos procesai atmosferoje, atmosferos dujinių komponentų šaltiniai ir nuotėkiai, atmosferos aerozolio fizika ir chemija, fotocheminiai ir cheminiai procesai atmosferoje, atmosferos evoliucija ir atmosferos taršos globaliosios ir regioninės problemos.

Lietuvos botanikos sodai

Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2009

Tai pirmasis Lietuvos universitetų botanikos sodų asociacijos leidinys, kuriame skaitytojai ras išsamią informaciją apie visus asociacijos narius: istoriją, augalų kolekcijas, mokslinius laimėjimus, tarptautinius ryšius ir kt. Šis leidinys – kartu ir vadovas botanikos sodų lankytojams, jame pateikiamos įvairios nuorodos, botanikos sodų schemos, planai ir kt. Lietuvių ir anglų k.

INFORMATIKA

Vytenis SINKEVIČIUS

AutoCAD 2009–2010 pradmenys

Kaunas, „Smaltija“, 2010

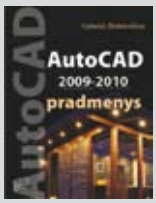

„AutoCAD“ yra viena galingiausių automatizuoto braižymo ir projektavimo sistemų. Su ja galima nubrėžti bet kokio sudėtingumo ir bet kurios srities brėžinius, tačiau tam reikia labai daug žinių. Šioje knygoje pateikti pagrindiniai darbo su „AutoCAD 2009-2010“ principai. Pateiktos žinios padės perprasti ir kitas automatizuoto projektavimo sistemas.

Birutė LEONAVIČIENĖ

Microsoft Windows 7

Kaunas, „Smaltija“, 2010

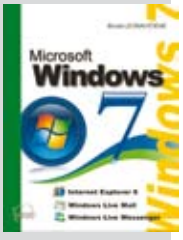

Šioje knygoje skaitytojas sužinos, kaip įsijungti „Windows 7“ Operacinės sistemos aplinką ir joje dirbti, kaip paleisti taikomąsias programas, naudotis jomis ir kompiuterių tinklo ištekliais, naršyti po internetą, siųsti el. laiškus, organizuoti daugialypės terpės elementus. Aprašoma, kaip apsaugoti duomenis nuo nepatvirtintos prieigos, užšifruoti juos, saugoti archyve, atkurti prarastus arba sugadintus dokumentus ar pačią sistemą.

kitame numeryje skaitykite:

Doc. dr. Rimvydas LAUŽIKAS

Paveldo informacija ir komunikacija: kas tai?

Prof. habil. dr. Artūras ŽUKAUSKAS, doc. dr. Rimantas VAICEKAUSKAS

Optimalaus apšvietimo beieškant

Doc. dr. Roma JUSIENĖ

Šeimyninės lovos sindromas, arba Kodėl vaikai miega kartu su tėvais?

Liana BINKAUSKIENĖ

Ekonominės krizės pamokos

Nuotraukos iš www.sxc.hu

Vaikų Universitetas

VU Vaikų universiteto studentai baigė žiemos sesiją

Ugnė MYKOLAITYTĖ

Vilniaus universitete veikiančio Vaikų universiteto studentai išklausė žiemos paskaitų ciklą. Ištikimiausi paskaitų lankytojai užpildė visus studijų knygelės įrašus ir su universitetu atsisveikino iki pavasario sesijos. 8-12 metų amžiaus vaikams iš Vilniaus miesto ir apylinkių mokyklų buvo surengtos penkios paskaitos ir atskleista daug naujovių ir mokslo paslapčių.

Pirmoje paskaitoje Matematikos ir informatikos fakulteto Kompiuterijos katedros lektorius Linas Būtėnas aiškino, kaip veikia robotai. Vaikai įsitikino, kad robotai ne tik siurbia kambarius, vairuoja automobilį, bet ir gali operuoti žmones.

Antro susitikimo metu jaunieji studentai klausėsi Gamtos mokslų fakulteto Geologijos muziejaus vedėjos Eugenijos Rudnickaitės. Mokslininkė vaikams atskleidė, kad mūsų Žemei yra 4,6 milijardo metų. Per šį laikotarpį ji pakeitė ne vieną „veidą“.

Vaikai susidomėję klausėsi apie žemynų išsidėstymo žemės paviršiuje kitimą prieš 620 mln. metų. Buvo metas, kai vietoj penkių planetos žemynų buvo susidaręs vienas ištisas žemės plotas, kuris vėliau išsiskaidė. Ir tik nuotraukoje iš kosmoso galima pamatyti žemės „siūles“ ir spėti, kaip ji buvo „susiūta“.

Dėstytoja vaizdžiai pasakojo apie ledynų susiformavimą, daug žalos žmonijai atnešančias nuošliaužas.

Trečioji paskaita, kurią skaitė Matematikos ir informatikos fakulteto Matematikos ir informatikos metodikos katedros docentas dr. Romualdas Kašuba, virto teatro scena, kurioje dėstytojas ir „kietūnės“ bei „kietūnai“ šėlo aritmetikos karalystėje.

V. Naujiko nuotr.

MIF lektorius L. Būtėnas atsako į mažųjų studentų klausimus

M. Rimšelio nuotr.

Vaikų universiteto studentas

Teisės fakulteto dekanas profesorius Vytautas Nekrošius paskaitoje vaikams aiškino, kam reikalingi teisininkai. Kad būtų lengviau įsisavinti žinias apie teisę, vaikai kūrė savo – Vaikų universiteto valstybę, užsibrėžė elgesio taisykles, rinko savo Prezidentę ir jiems atstovausiantį Seimą.

Paskutinėje paskaitoje Istorijos fakulteto Senovės ir viduramžių istorijos katedros lektorius dr. Eugenijus Saviščevas pasakojo, kada, kodėl ir kaip žmonės pradėjo keliauti. Praėjusių epochų žmonės keliavo nedaug, kiekviena bendruomenė gyveno uždarą gyvenimą, o keliaujantys žmonės prilygo didvyriams.

Kol vaikai klausėsi paskaitos, juos atlydėjusiems mokytojams, tėvams ir seneliams paskaitas skaitė VU mokslininkai. Atlydėjusieji vaikus taip pat turėjo galimybę dalyvauti ekskursijoje po senuosius VU architektūrinio ansamblio rūmus.

Išklausę paskaitas ir dovanų gavę po atšvaitą su Vaikų universiteto logotipu moksleiviai iš įvairių Vilniaus miesto ir apylinkių mokyklų atsisveikino iki pavasario – pavasarį juos vėl sukvies Vaikų universitetas.

Vaikų universiteto paskaitas galima matyti ir klausyti adresu: *http://www.vu.lt/lt/naujienos/vaiku_universitetas/*. Plačiau apie įvykusias paskaitas skaitykite *www.vilnensis.vu.lt/studijos.*

Registracija į naują pavasario paskaitų ciklą prasidės balandžio pabaigoje.

K R Y Ž I A Ž O D I S

Atsakykite į klausimus ir surašykite atsakymus į lentelę. Visas sunumeruotas raides surašę į mažąją lentelę apačioje perskaitysite vienam vengrų matematikui priskiriamus žodžius – kryžiažodžio atsakymą. Jį siųskite *spectrum@cr.vu.lt*. Pirmieji trys teisingai išsprendę bus apdovanoti VU suvenyrais.

1. Gabalėlis, dalelė. 2. Skaidrioji kvarco atmaina. 3. „Septynių knygų apie žmogaus kūno sandarą“ autorius. 4. Drabužio maišelis smulkiems daiktams susikišti. 5. Kelių iš eilės balsių ir (arba) dvibalsių susidūrimas žodyje. 6. Kaukolės dalis, kur yra smegenys. 7. Žirnių akmuo arba ... 8. Archegoninių ir žiedinių augalų skyrius. 9. Arabai klajokliai. 10. Bičių duona, žiedadulkės. 11. Spygliuočių žiedynas. 12. Prabangos išlepintas žmogus. 13. Slaptas balsavimas kortelėmis. 14. Prietaisas aukštai temperatūrai matuoti. 15. Lietuvių liaudies šokis. 16. Botanikos šaka, tirianti samanas. 17. Kurtinio ir tetervino mišrūnas. 18. LDK kunigaikščio Švitrigailos krikšto vardas. 19. Medžiagos dėvėjimas dėl trinties, mažėjant medžiagos masei. 20. Kirvis ilgu kotu. 21. Migdolų likeris. 22. Mažos ląstelės, turinčios daug ataugų. 23. Gyvulių šėrimas, namų ruoša. 24. Ajeras. 25. Mašina, prietaisas kam nors dirbti, gaminti. 26. Kinivarpa. 27. Didelė nelaimė. 28. Džiazo muzikos technikos priemonė. 29. Upė Lietuvos šiaurėje; latv. Mēmele. 30. Ir ilgio matas, ir mokytojas. 31. Polimeras, degdamas skleidžiantis prisvilusio pieno kvapą. 32. Ateities spėjimo menas. 33. Prancūzų kalbos terminas – tarmė. 34. Vegetatyviniu veisimo būdu gaunamas augalas. 35. Tarptautinė organizacija, teikianti pagalbą vaikams. 36. 2 ¼ colio. 37. Pluoštas, išskirtas iš daugiamečio dilgėlinio augalo stiebų. 38. Sieros rūgšties žaliava. 39. Geologinis kūnas, turintis netaisyklingą cilindrinę ar izometrinę formą. 40. Tankus, grūdėtas aukštikalnių sniegas. 41. Arabų poezijos žanras. 42. Šlaitas, pakalnė.

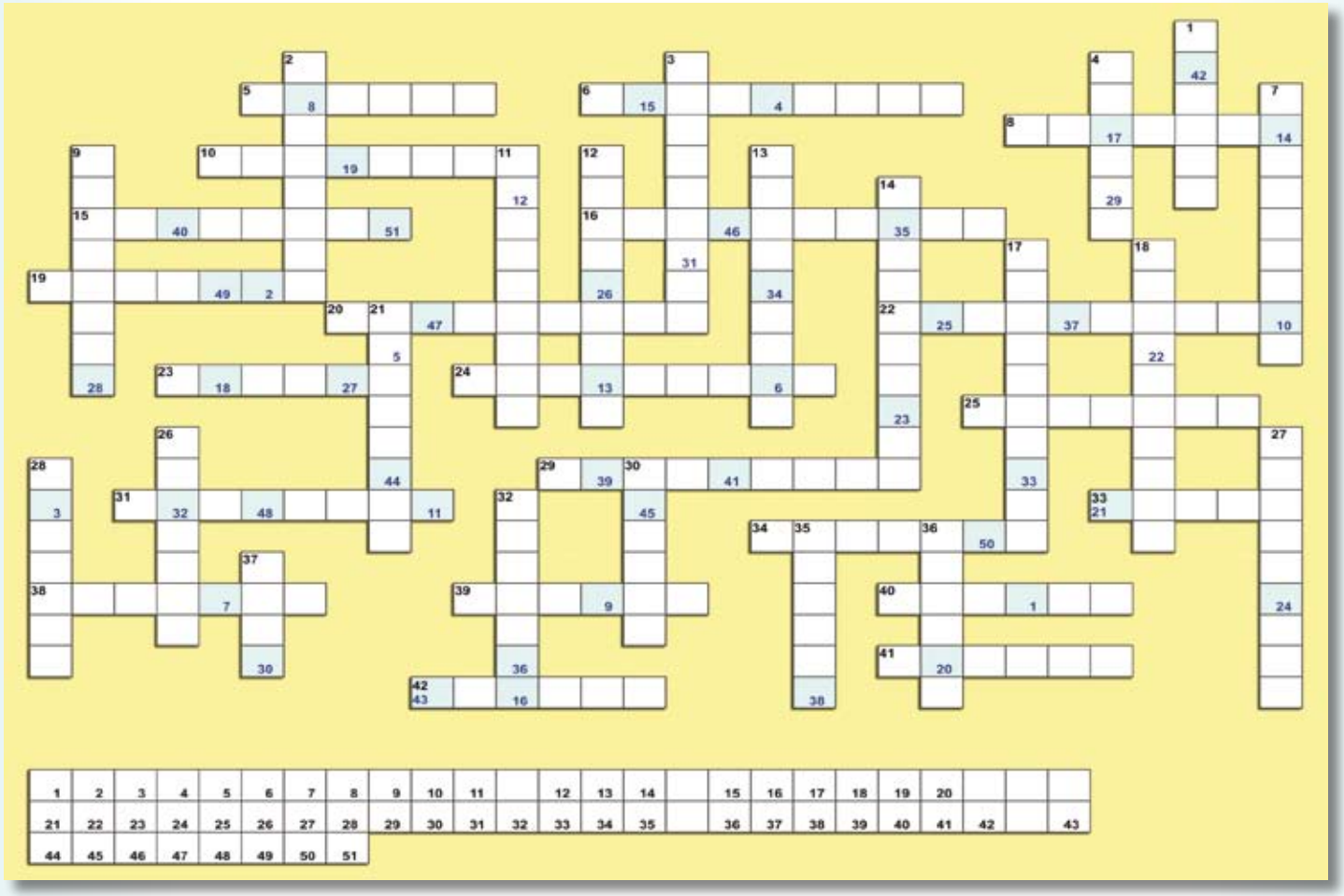

Kryžiažodžio, išspausdinto praėjusiame numeryje, atsakymai:

1 (H). Inkilas. 1 (V). Izolas. 2. Angelas. 3. Anyta. 4. Škvalas. 5. Triumas. 6. Gary. 7. Intina. 8. Rusėnai. 9. Tefnut. 10. Papacha. 11. Limbas. 12. Rugiagėlė. 13 (H). Ašramas. 13 (V). Arabinas. 14. Pagarsas. 15. Antruonys. 16. Tridakna. 17. Gematrija. 18. Gvaizdūnė. 19. Xe. 20. Slidukas. 21. Mokslininkas. 22. Jotvingiai. 23. Donžonas. 24. Vaivorykštė. 25. Graždanka. 26. Piritas. 27. Įpiltis. 28. Nesselmann. 29. Epitafija. 30. Epulis. 31. Kocitas. 32. Aitra. 33. Mihrabas. 34. Sultanas. 35. Davinys. 36. Doklas. 37. Barbutė. 38. Nivelyras. 39. Selteris. 40. Podesta. 41. Rapsodas. 42. Dūlis. 43 (H). Gabelė. 43 (V). Galas. 44. Alyva. 45. Anodija. 46. Dygė. 47. Iškilmės. 48. Žvyrė.

Pažymėtuose langeliuose:

REX POLONIAE ET SUPREMUS DUX LITUANIAE – JOGAILA

(Lenkijos karalius ir Lietuvos aukščiausiasis kunigaikštis – Jogaila)

Kryžiažodį, spausdintą „Spectrum“ Nr. 11, teisingai išsprendė Teodoras Bitinas ir Šarūnė Cijūnėlytė.

Sudarė Vida Lapinskaitė

pirum
TEKSTILĖS MARGINIMAS
Hanes
Stedman
www.pirum.lt